

Hrvatski katolički pokret do kraja Prvog svjetskog rata s posebnim osvrtom na Dalmaciju

Dolić, Kristijan

Master's thesis / Diplomski rad

2021

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zadar / Sveučilište u Zadru**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:162:376875>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-02-07**

Sveučilište u Zadru
Universitas Studiorum
Jadertina | 1396 | 2002 |

Repository / Repozitorij:

[University of Zadar Institutional Repository](#)

zir.nsk.hr

DIGITALNI AKADEMSKI ARHIVI I REPOZITORIJI

Sveučilište u Zadru

Odjel za povijest

Jednopedmetni diplomski sveučilišni studij povijesti

Kristijan Dolić

**Hrvatski katolički pokret do kraja Prvog svjetskog
rata s posebnim osvrtom na Dalmaciju**

Diplomski rad

Zadar, 2021.

Sveučilište u Zadru

Odjel za povijest

Jednopedmetni diplomski sveučilišni studij povijesti

Hrvatski katolički pokret do kraja Prvog svjetskog rata s posebnim osvrtom na
Dalmaciju

Diplomski rad

Student/ica:

Kristijan Dolić

Mentor/ica:

Izv. prof. dr. sc. Ante Bralić

Zadar, 2021.

Izjava o akademskoj čestitosti

Ja, **Kristijan Dolić**, ovime izjavljujem da je moj **diplomski** rad pod naslovom **Hrvatski katolički pokret do kraja Prvog svjetskog rata s posebnim osvrtom na Dalmaciju** rezultat mogega vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na izvore i radove navedene u bilješkama i popisu literature. Ni jedan dio mogega rada nije napisan na nedopušten način, odnosno nije prepisan iz necitiranih radova i ne krši bilo čija autorska prava.

Izjavljujem da ni jedan dio ovoga rada nije iskorišten u kojem drugom radu pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj, obrazovnoj ili inoj ustanovi.

Sadržaj mogega rada u potpunosti odgovara sadržaju obranjenoga i nakon obrane uređenoga rada.

Zadar, 22. siječnja 2021.

SADRŽAJ

1. UVOD.....	1
2. OSVRT NA ZNANSTVENO-TERMINOLOŠKU POLEMIKU	4
3. DRUŠTVENA PODLOGA RAZVOJA KATOLIČKE REAKCIJE.....	9
3.1. SEKULARNA EUROPA	9
3.2. ODGOVOR CRKVE.....	10
3.3. HRVATSKA POLITIKA I CRKVA U 19. ST.....	11
3.3.1. Liberalni i konzervativni kler.....	12
3.3.2. Agresivni antiklerikalizam.....	12
3.4. STANJE U DALMACIJI NA PRIJELAZU STOLJEĆA.....	13
4. POČETAK HRVATSKOG KATOLIČKOG POKRETA.....	15
4.1. PRVI HRVATSKI KATOLIČKI KONGRES 1900.....	15
4.2. POČETAK KATOLIČKOG POKRETA.....	18
4.3. ANTUN MAHNIĆ	19
4.4. ORGANIZIRANJE ĐAŠTVA.....	20
5. HKP IZMEĐU DVA KONGRESA.....	23
5.1. HKP U HRVATSKOJ	23
5.2. HKP U DALMACIJI	27
5.2.1. Dalmatinska katolička <i>Mladost</i>	32
5.3. STRATEGIJA DJELOVANJA I PROBLEMI U HKP	35
5.4. <i>HRVATSTVO</i> I POLITIČKA STRANKA	39
6. HKP OD POČETKA BALKANSKIH RATOVA DO KRAJA VELIKOG RATA	42
6.1. DRUGI HRVATSKI KATOLIČKI KONGRES 1913.	42
6.2. PREDRATNO STANJE	45
6.3. RATNO DOBA	47

6.4. SUKOBLJAVANJA UNUTAR POKRETA	48
6.5. HKP U DALMACIJI PREMA KRAJU MONARHIJE.....	53
7. DALMATINSKA POLITIKA I „KLERIKALIZAM”	57
7. 1. ULAZAK SVEĆENSTVA U STRANKU PRAVA	59
7.2. POSLJEDNJE GODINE AUSTRO-UGARSKE MONARHIJE.....	66
8. NACIONALNO-IDEOLOŠKI RAZVOJ POKRETA I NJEGOVA POLITIZACIJA ...	68
8.1. ČASOPIS <i>DANI</i> I NJEGOVA TRANSFORMACIJA.....	74
8.2. SENIORAT.....	78
9. IZDAVAČKA DJELATNOST	81
9.1. <i>HRVATSKA STRAŽA</i>	83
9.2. <i>LUČ</i>	84
9.3. <i>RIJEČKE NOVINE</i>	85
10. ZAKLJUČAK	88
11. LITERATURA	91
12. SAŽETAK	97
13. SUMMARY	98

1. UVOD

Mark Twain je navodno rekao, parafraziram, da se povijest ne ponavlja, ali se rimuje. Proučavajući pitanje Hrvatskog katoličkog pokreta početkom 20. st. nisam mogao ne primjetiti određene sličnosti s vremenom i okruženjem u kojem danas živimo, više od 100 godina nakon događaja opisanih u nastavku. Naravno, mislim na duh vremena koji ugrožava i diskvalificira ono tradicionalno što sa sigurnošću znamo da valja i što možemo braniti logikom i argumentima u korist modernog i naprednog za koje ne znamo da valja (jer tek treba biti prokušano), logički i argumentirano možemo pokazati da ne izgleda na dobro, a i sama povijest je pokazala da je tradicija s opreznim i dobro promišljenim nadograđivanjima najmudriji model funkcioniranja društva; ali isto tako ponovnom buđenju vjerskoga života, koje neki možda ne primjećuju, ali je tu. Blagoslov je pisati o temi koja je bliska srcu i s kojom se možeš identificirati, a posebno ako ti istraživanje iste pruža materiju koja te obogaćuje intelektualno i duhovno. Stoga sam zahvalan mentoru na sugestiji teme čije istraživanje je pozitivno utjecalo na moj život. Iz ovih početnih riječi može se nazrijeti pogled na životnu stvarnost autora od kojega ne treba bježati jer ga svatko ima – zato što smo ljudi utopljeni u životnoj stvarnosti ne možemo biti neutralni u vezi ničega. Međutim, kao što Robin Harris govoreći o Stepincu kaže: "...ja nisam neutralan zbog toga što mu se divim i vjerujem da je bio oklevetan što, naravno, potkrepljujem argumentima. Ali sam objektivan. Ne izostavljam niti iskrivljujem dokaze, ne dajem upitne podatke tvrdeći da su istiniti niti izbjegavam pisati o događajima koji su Hrvatima ili katolicima nisu po volji. Osoba mora imati intelektualni integritet u svemu što piše i govori. To je zlatno pravilo."¹ Pišući ovaj rad držao sam se zlatnog pravila tako što sam iskreno tražio istinu, sa sigurnošću pišući samo ono oko čega se svi autori slažu, a s dozom sumnje ono oko čega postoje neslaganja, odnosno svoje zaključke ili dvojbe; segmenti kojih su lako prepoznatljivi u tekstu.

O temi ovoga rada dostatno je pisano da ga možemo razumjeti, barem u općenitim parametrima koji su nam potrebni za razumijevanje povijesnih kretanja i šire povijesti hrvatskoga naroda 20. st. Najznačajniji posao napravio je Jure Krišto koji se prvi sustavno prihvatio znanstvenog istraživanja pokreta i katoličkog života početka 20. st. iz različitih izvora: privatnih, novinskih itd. Različitost izvora navodim jer su postojala neka djela koja su se bavila pokretom, poput

¹ HARRIS, "Intervju broja: dr. sc. Robin Harris", 251.

biografija ili autobiografija sudionika, ali niti jedno koje ga je sustavno istraživalo iz cijelog niza različitih izvora. Nakon Krištinih radova početkom 90-ih godina prošloga desetljeća, svoj su doprinos temi dali, uz već navedenog Krištu, Zlatko Matijević, Vladimir Lončarević koji je obradio književnost Hrvatskog katoličkog pokreta te najrecentnije Juraj Kolarić koji je krajem netom završene godine izdao knjigu o pokretu. Navedeni su se direktno i iscrpnije bavili pokretom ne samo u razdoblju do kraja Prvoga svjetskog rata koji se ovdje obrađuje, nego u cijelom razdoblju njegova trajanja, dakle od početka stoljeća do kraja Drugoga svjetskog rata. Još su mnogi pisali pojedine članke uže ili šire vezano s temom pokreta. Teme se dotiče sa svoje dvije knjige i dodatnim člancima Mario Strecha, ali njemu je više u interesu odnos katoličanstva i politike, odnosno pravaštva i to samo do 1910. godine. Direktno o pokretu Mirjana Gross nije pisala, ali je pisala o klerikalizmu u hrvatskom političkom životu kraja 19. i početka 20. st. Pokreta se dotaknuo i Zoran Grijak pisanjem o Stadleru koji je bio dominantna katolička figura jugoistoka Habsburške monarhije početkom stoljeća, odnosno u zadnjim desetljećima Monarhije. Tema klerikalizma i Hrvatsko katoličkog pokreta dovela je do određenih više i manje znanstvenih rasprava koje sam obradio u drugome poglavlju ovoga diplomskog rada.

Kao što i naslov rada otkriva, u njemu se nije bavilo samo Hrvatskim katoličkim pokretom općenito, nego se posebna pozornost posvetila pokrajini Dalmaciji. Naime, tema katoličkog pokreta u Dalmaciji² izuzetno je slabo obrađena, posebno do 1918. Nedavno je izdan završni rad³ s tom temom na Odsjeku za povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Splitu, ali isti, barem za razdoblje do 1918. godine, ne donosi nikakve nove spoznaje, ali je vrijedan jer daje prikaz životopisa četvorice istaknutih sudionika HKP-a u Dalmaciji, kao i analizu njihovih djela. HKP-u u Dalmaciji posvećeno je otprilike trećina ovoga rada, a nakon detaljnog razmišljanja, poglavlja koja govore o Dalmaciji su integrirana s poglavljima koja govore o HKP općenito. Pisanje o pokretu u Dalmaciji, koji je slabije istražen, možda je podiglo korisnost rada za znanstvenu zajednicu, ali je sigurno njegovo pisanje učinilo puno većim izazovom. Za pisanje rada korištene su na popisu literature navedene knjige, kao i novinski izvori: *Dan*, *Vrhbosna* i u manjoj mjeri *Novine*. Čitanje tih izvora obogatilo me mnogim saznanjima i olakšalo uživanje

² Ne postoji knjiga ili znanstveni članak koji obrađuje pokret u Dalmaciji u njegovoj punini, a posebno ne prije 1918. Tonči Šitin piše o HKP u Dalmaciji od 1918. do 1929. Pokret je općenito slabije istražen u pojedinim hrvatskim pokrajinama. Jedino je Stipan Trogrlić napisao knjigu o Katoličkom pokretu u Istri.

³ *Hrvatski katolički pokret u Dalmaciji. Istaknute osobe i događaji* autorice Magdalene Vuković pod mentorstvom prof. dr. sc. Marka Trogrlića.

u istraživano razdoblje. Pošto je jedan od najintragantnijih elemenata katoličkog pokreta do 1918. ideološka transformacija velikog dijela sudionika pokreta s pravaških pozicija na jugoslavenske, a kod dijela na unitarističko jugoslavenstvo, čitanje *Dana*, posebno 1917. godine, zorno pokazuje promjenu u tonu kod urednika časopisa koji se može preslikati i na širu sliku društva. Za nadati je se da su informacije i dojam iz članaka uspješno preslikane u poglavlju koje se tom transformacijom *Dana* bavi. U radu je također obrađeno pisanje *Mladosti*, časopisa mladih organiziranih katolika iz društva Pavlinović, za cijelo vrijeme njegova kratka izdavanja. Iako su i *Dan* i *Mladost* obrađeni u posebnim poglavljima, tekstovi iz tih časopisa korišteni su više-manje i u ostatku rada. Uradak, osim navedenog, daje pregled na Prvi i Drugi hrvatski katolički kongres, zatim na početak HKP i razvitak glavnog elementa u njemu, đaćkih organizacija. U posljednjem poglavlju se dotičem možda i najuspješnijeg dijela pokreta; njegove izdavačke djelatnosti, toliko bitne u ono doba, ali i nama danas u istraživanju povijesti toga razdoblja. Dotaknuo sam se i lista *Hrvatstvo* te političkih pokušaja grupe okupljene oko njega. Poduže poglavlje bavi se dalmatinskom Strankom prava te pokušajem svećenstva za zadobivanjem većeg utjecaja u politici. Radi toga dolazi do sukobljavanja, kako između nekatoličkih političara i katolika, tako i među katolicima međusobno što je na neki način obilježilo pokret; njegova politizacija i silne podjele, koje su nakon Prvog svjetskog rata urodile podjelom na dva paralelna pokreta. Stoga su dvije teme koje smatram izuzetno bitnima *Sukobljavanja unutar pokreta* te *Nacionalno-ideološki razvoj pokreta i njegova politizacija*. Na kraju ovoga uvoda želim naglasiti da je ogroman broj zaslužnih pojedinaca koji su zaslužili veći prostor ne samo u ovome radu, nego i u svim budućim radovima, ali za to u ovom radu nije bilo prostora radi same njegove koncepcije; osim za biskupa Mahnića koji je apsolutni generator cijeloga pokreta. Nadam se da će ovaj pregled povijesti HKP u kontinentalnoj Hrvatskoj i u Dalmaciji pružiti osnovne informacije čitateljima, a ako sam putem čitanja izvornih novinskih članaka te zaključcima do kojih je taj proces doveo slučajno nečime doprinio historiografskom bazenu znanja, tim bolje.

2. OSVRT NA ZNANSTVENO-TERMINOLOŠKU POLEMIKU

Tema Hrvatskog katoličkog pokreta, odnosno istraživanje aktivnijeg djelovanja Katoličke crkve početkom 20. st. na društvenom i političkom polju dovela je u znanstvenoj zajednici do oštih polemika, prije svega na relacijama Jure Krišto – Mirjana Gross te Jure Krišto – Mario Strecha. Naime, Krišto u svome djelu *Prešućena povijest* iz 1993. navodi da se uloga Crkve u hrvatskoj historiografiji jugoslavenskog razdoblja, u pitanju njezinog djelovanja u političkom i društvenom životu Hrvata, ili ignorirala ili demonizirala kao retrogradna pojava koja se protivila modernizacijskim procesima i socijalističkom progresu. Hrvatska historiografija, prema Krišti, prilikom pisanja o prilikama u Hrvatskoj na prijelazu stoljeća doslovce preuzima protukatolicizam liberala i naprednjaka obrađivanog razdoblja. U svojoj kritici on poimence, između ostalih spominje Mirjanu Gross i tada mladog povjesničara Maria Strechu, kao jedne od onih koji su imali apriori negativan stav o Katoličkoj crkvi.⁴ Na te njegove tvrdnje odgovara prof. Mirjana Gross godinu dana kasnije člankom u *Historijskom zborniku*. Gross naziva *Prešućenu povijest* pamfletom, a autora optužuje za mržnju. Osim što mu zamjera radi ideološko-političkoga etiketiranja, političkog pritiska i napada na nepoćudne autore među kojima je i sama, kritizira ga da ideološki pristupa povijesti, reinterpretera povijest a da pritom uopće ne poznaje faktografiju, odnosno nedovoljno i manjkavo koristi sekundarnu literaturu i izvore, dok njegova idejna polazišta uopće ne odgovaraju povijesnoj zbilji.⁵ U njezinoj kritici Krišto vidi klasičnu zamjenu teza – zapravo je ona ta koja etiketira i napada na karakter pojedinih autora, a k tome još izvlači riječi iz konteksta, omalovažava izraze koje on koristi, inzistira na onome što on smatra sporednim kao da je glavno, a pri tome se većinom oslanja samo na sebe kao referentnu točku, ponekad i na istomišljenike. Ona se hvata za manje propuste i nedorečenosti čime aludira da je on iznevjerio povijesni zanat te da nema veze s povijesnom metodologijom dok ona u isto vrijeme u svojoj metodološkoj “ispravnosti” zanemaruje gotovo u potpunosti crkvene “klerikalne” autore. Naime, Gross ignorira one autore koji su polemizirali s autorima na koje se ona poziva – sustavno se priklanja stajalištima samo jedne strane pa su stoga izvorišta njezinih “rezultata” izrazito antikatolički liberali i naprednjaci.⁶

⁴ KRIŠTO, *Prešućena povijest*, 11.

⁵ GROSS, “O shematizaciji i preocjenjivanju Hrvatske povijesti”.

⁶ KRIŠTO, “Odgovor Mirjani Gross”.

Osim optužbi za ideologizaciju povijesti te lošu metodologiju, glavna sukoba se svela na tumačenje pojma *klerikalizam*, odnosno *politički katolicizam*. Izvorno, dakle u proučavano vrijeme prijelaza stoljeća, pojam klerikalizam označavao je upotrebu vjere za postizanje političke koristi i moći. Međutim, vrlo brzo se pojam počinje koristiti u kontekstu svega povezanog s Katoličkom crkvom - koja je iskrivila Kristov nauk i konstantno vara naivne ljude za vlastite osobne i staleške probitke⁷ - te kao prevelik utjecaj nazadnog katoličanstva na hrvatsko društvo čime se razjedinjuje jedan narod koji se sastoji od više konfesija.⁸ Početak klerikalizma Gross vidi na izborima 1897. kada se svećenici, koji su i do tada bili članovi stranaka i sudjelovali u politici, po prvi puta pokušavaju probiti na vodeće pozicije te progurati u politički program pitanje položaja Crkve i religije u društvu. Taj klerikalizam definira kao „težnju da više svećenstvo zadobije nadzor nad društvenim i političkim životom i da ga usmjerava.”⁹ Krišto međutim tvrdi da klerikalizma, osim u glavama liberala, naprednjaka i kasnije historiografije, nije bilo te da se vjera u HKP-u nikada nije koristila u političke svrhe. Odbija koristiti termine klerikalizam i politički katolicizam, za koje smatra da nose negativnu konotaciju, već koristi pojmove *organizirani katolicizam*, *katolički aktivizam* ili *dinamizam*, odnosno *borbeni katolicizam*. Gross s druge strane u tim pojmovima vidi označavanje oblika i intenziteta neke povijesne pojave, no ne i njezin sadržaj te konstatira da je Krišto stalno u neprilici s upotrebom pojmova. Ona doduše prihvaća da se pojam klerikalizam nije služio samo za opisivanje tendencija dijela crkvene hijerarhije da ovlada društveno-političkim životom, nego i za etiketiranje političkih i kulturnih akcija koje nisu ciljale toliko daleko, ali taj se pojam ne može izbjeći i nalazi se u radovima mnogih katoličkih autora koje Krišto ne može, poput nje, optužiti za antikatolicizam.¹⁰

Nekoliko godina kasnije Jure Krišto ulazi u polemiku s Mariom Strechom čiju sintagmu *katoličko hrvatstvo* i istoimenu knjigu oštro kritizira. Sintagmu *katoličko hrvatstvo* inaugurirao je

⁷ KRIŠTO, *Prešućena povijest*, 271.

⁸ *Isto*, 135-136.

⁹ GROSS, „O *shematizaciji i preocjenjivanju Hrvatske povijesti*”, 155.

¹⁰ *Isto.*; Gross među tim katoličkim autorima, koji su se koristili pojmom klerikalizam, između ostalih spominje teologa Tomislava Šagi-Bunića. Međutim, zanimljivo je da njega dr. Miroslav Akmadža u svojoj knjizi *Katolička crkva u komunističkoj Hrvatskoj 1945.-1980.* spominje kao jednoga od onih među katolicima koji je usko surađivao s komunističkom vlasti u Jugoslaviji, barem u kontekstu osnivanja i djelovanja Teološkog društva *Kršćanska sadašnjost*. Iako se ne može sa sigurnošću reći u kolikoj su mjeri poznati teolog i neki drugi bili povezani s Partijom, postoje dovoljne indicije za to, stoga Krišto možebitno ne bi pogriješio kada bi neke katoličke autore zaista optužio za antikatolicizam (vidi: AKMADŽA, *Uloga državnih vlasti u nekim unutarcrkvenim sporovima: Teološko društvo Kršćanska sadašnjost, Katolička crkva u komunističkoj Hrvatskoj*, 463-471).

Strecha u značenju posebnog obilježja političkog katolicizma u banskoj Hrvatskoj koja je služila kao hrvatska nacionalno-integracijska ideologija. Strecha koristi pojam katoličko hrvatstvo jer je u fenomenu političkog katolicizma u Hrvatskoj, za razliku od istoga u drugim državama, prisutna zasada o međuovisnosti katoličke vjerske i hrvatske nacionalne ideje.¹¹ Krišto tvrdi da nešto poput katoličkog hrvatstva ne postoji te da je Strecha napisao cijelu knjigu gdje je neuspješno pokušavao dokazati postojanje tako nečega kao što je katoličko hrvatstvo. Naime, ako se radi o nacionalno-integracijskoj ideologiji, koja je njezina poanta s obzirom da je hrvatska nacionalna ideja onda već oblikovana? Zatim Krišto postavlja pitanje koja bi to nacionalna ideologija bila, a da ne bi uključivala katolicizam, pritom aludirajući da bi za Strechu to bila jugoslavenska nacionalna ideologija. Ako bi klerikalizam bio psovka na hrvatski katolicizam, katoličko hrvatstvo bilo bi pokušaj ublažavanja te psovke. Činjenica da se Katolička crkva borila protiv sekularizacije društva ne znači da se htjela direktno uključiti u politički život kao što Strecha tvrdi. Katolički autori su na napade protukatolički nastrojenih liberala, da katolicizam ništa dobroga nije donio Hrvatima, odgovarali tvrdnjom da je upravo katolicizam „stožer hrvatstva” što su ovi drugi razumijeli, ili namjerno protumačili, izjednačavanjem katoličanstva i hrvatstva.¹² Strecha Krišti isprva nije uopće htio odgovoriti radi neznanstvenog diskursa kojim se ovaj koristio, ali nakon nekoliko godina se osvrće na tu polemiku, odnosno na pitanje terminologije. Strecha tvrdi da se termin politički katolicizam već duže vrijeme koristi u europskoj historiografiji, a one koji mu se protive smješta izvan kruga profesionalnih povjesničara i orisava ideološkom motivacijom. Takvim povjesničarima postojanje političkog katolicizma, što je prema Strechi utvrđena povijesna činjenica, smeta ne samo kao termin, nego i kao povijesna pojava koju oni prikazuju kao izmišljotinu tobožnih neprijatelja katolicizma i Katoličke crkve. Strecha vidi politički katolicizam u tezi hrvatskih katolika da religija nema samo privatni značaj, nego i socijalni te da ona ne treba samo posredno utjecati na život, nego i neposredno – što bi značilo da politički angažman u ime religije nije sporan, dapače, poželjan je. Sam pojam politički katolicizam pojavljuje se u kontekstu Njemačke kraja 19. st. kada se među katolicima odvija rasprava o tome „...da li rekristijanizaciju društva provoditi izravnom političkom, stranačkom akcijom ili ne....Prema tome, upotrebom pojma politički katolicizam moguće je imenovati svaku organiziranu aktivnost s ciljem rekristijanizacije odnosno rekatolizacije svih struktura društvenog

¹¹ STRECHA, “Prvi hrvatski katolički kongres”, 177.

¹² KRIŠTO, “Ponovljena pljuska hrvatskim katolicima”.

života, uključujući, dakako, i onu u užem smislu političku.”¹³ Dok pojam klerikalizam ima šire i negativnije značenje od pojma politički katolicizam, on se u europskoj historiografiji i dalje koristi, ali iz jezično-stilskih razloga umjesto pojma politički katolicizam. Strecha kritizira izjednačavanje pojmova klerikalizam i politički katolicizam pritom ne iznoseći definiciju klerikalizma, osim činjenice da ona ima negativnu političku konotaciju. Komentirajući od Krište novouvedeni pojam organizirano katolištvo, Strecha ga kao i Gross kritizira jer on ne govori ništa o samoj društvenoj pojavi, osim da su katolici bili organizirani što su od svoga početka radi činjenice da se radi o religiji. Smatra da je taj široki, neprecizni pojam namjerno uveden kako bi se negiralo postojanje fenomena političkog katolicizma i prikazalo samo kao borbu za vjerska prava, odnosno maskiralo želju da se oblikuje katoličko društvo i država.¹⁴

Dakle, sve strane se slažu da pojam klerikalizam ne treba koristiti u znanosti radi njegove nepreciznosti i apriori negativnog prizvuka koji ga prati. Termin politički katolicizam jedna strana prihvaća na osnovi usporedbe hrvatske situacije s načinom tumačenja slične situacije među drugim nacijama i njihovim historiografijama, kao i na temelju same definicije pojma čije elemente prepoznaju u hrvatskoj zbilji toga doba. Krišto pojam odbija koristiti tvrdeći da političkog katolicizma nije bilo te umjesto njega koristi termin organizirani katolicizam/katolištvo. Isti se prihvaća koristiti u ovome radu, doduše isprva nesvjesno, vjerojatno jer je Krištin rad bio svojevrsna podloga ovoga rada, ali nakon promišljanja pojam organizirani katolicizam prihvaća se i svjesno. Sam termin organizirani katolicizam vidim kao ublaženi sinonim pojma politički katolicizam, unatoč tome što se čini da ga Krišto nije tako zamislio. Kažem ublaženim jer nema nikakve sumnje da su katolici toga vremena htjeli obnoviti društvo na katoličkim temeljima i moralu te također, iako u manjoj mjeri, u uskoj sprezi s državom. U tu svrhu su se organizirali, ali kao što Krišto piše te Strecha priznaje, čini se da ni jednom trenutku organiziranje stranke nije postalo prioritet niti imalo veliku podršku, kako među vođama pokreta tako niti u narodu – prioritet je uvijek bio preodgojiti društvo u katoličkom duhu iz čega bi zapravo dalje prirodno slijedila katolička politička dominacija. Dakle, dok pojam politički katolicizam funkcionira radi prevladavajuće ideje da se sva područja društva izmijene u katoličkom duhu, isti nije pogodan radi toga što za razliku od drugih država s kojim se Hrvatska uspoređuje, nije bilo zamjetne katoličke stranke, još manje stranke s velikom podrškom među

¹³ STRECHA, “Prvi hrvatski katolički kongres”, 174.

¹⁴ *Isto*, 176.

narodom, a čini se ni prevelike želje da se takva stranka uopće osnuje, bar u ovome razdoblju. Radi toga vidim termin organizirani katolicizam najoptimalnijim te nekakvim ublaženim sinonimom političkog katolicizma koji ipak implicira snažnije djelovanje u politici nego što ga je stvarno bilo. Kritika pojma, da ne govori ništa o pokretu osim da su katolici bili organizirani, ne čini se održiva jer su se katolici, posebno laici, zaista organizirali u dotad neviđenom broju i na dotad nepoznat način sa svrhom da ne učine ništa drugo doli implementiraju ono što katolicizam je, ili je bar bio u to vrijeme; ništa od onoga što su oni radili ili čemu su težili nije bilo novost u Katoličkoj crkvi, nego učenje koje je stoljećima staro. Ono što Gross, Strecha i drugi vide kao politički katolicizam je zapravo samo katolicizam, malo aktivniji i organiziraniji katolicizam nego što je bio prije toga vremena. Konačno, treći termin vrijedan razmatranja je katoličko hrvatstvo koji se ne čini toliko problematičnim kolikim ga Krišto smatra. Termin je s jedne strane razuman; zaista, uzlet isticanja i inzistiranja na hrvatstvu i katoličanstvu se događa usporedno i u određenoj mjeri međuovisno stoga je lako krivo pojmiti tu mijenu u kontekstu nekoga plana nacionalne integracije putem katoličanstva. Vjerodostojnije objašnjenje, od toga da je Crkva imala ikakav plan da s pomoću isticanja ovisnosti katoličanstva i hrvatstva ostvari nekakav interes, jest to da je Crkva do toga vremena već prihvatila nacionalnu ideju kojoj se u prošlosti protivila radi njenih sekularnih i liberalnih korijena. To je reći da je vidjela utemeljenost nacionalne ideje u četvrtoj Božjoj zapovijedi,¹⁵ ali radi neuspjeha jugoslavenske nacionalne ideje, posebno radi pravoslavnog, odnosno srpskog ekskluzivizma, hrvatstvo se počelo isticati u većoj mjeri nego prije. Povratak jugoslavenskoj ideji u drugom desetljeću 20. st. pokazuje da je djelovanje katolika prije nego planom bilo uvjetovano inercijom. Takav razvoj događanja samo dodatno utvrđuje besmislenost teze nekih suvremenika, ali i kasnijih povjesničara da je itko u katoličkom kleru, posebno visokom, u to vrijeme poistovjećivao katoličanstvo i hrvatstvo; kao da eksplicitno nijekanje toga od strane mnogih u kleru, odnosno učenje Crkve ili njezina općepoznata univerzalnost, nije bila dovoljna.¹⁶

¹⁵ “Poštuj oca svoga i majku svoju, da imadneš dug život na zemlji koju ti da Gospodin, Bog tvoj.”; U *Katekizmu Katoličke crkve* u razradi četvrte zapovijedi između ostaloga piše: “Četvrta zapovijed posvjetljuje druge društvene odnose. U braći i sestrama gledamo djecu svojih roditelja; u rođacima potomke svojih predaka; u sugrađanima djecu svoje domovine...” (vidi: čl. 2212, *Katekizam Katoličke crkve*, 573.); U istom tonu Stadler na *Prvom hrvatskom katoličkom kongresu*, između ostaloga, utvrđuje da sve što postoji, a tako i hrvatski narod, jezik i domovina postoji po volji Sina Božjega (GRIJAK, “Sudjelovanje Vrhbosanskog nadbiskupa”, 187).

¹⁶ Grijak tvrdi da Strecha, kada govori o poistovjećivanju hrvatstva i katoličanstva u HKP, razlikuje načelnu i praktičko-provedbenu razina toga odnosa, ali to ne objašnjava dovoljno detaljno pa dolazi do raznih interpretacija.

3. DRUŠTVENA PODLOGA RAZVOJA KATOLIČKE REAKCIJE

3.1. SEKULARNA EUROPA

Prosvjetiteljstvom inspirirana Francuska revolucija inaugurirala je u europsko društvo anticrkvenu političku praksu koja je u tijeku stoljeća, uz manje reakcionarne izlete - prvenstveno do 1848. - u konačnici dovela do državnih zajednica utemeljenih isključivo na „razumu” i svjetovnim principima. Do kraja stoljeća potisnut je duhovni okvir koji je oblikovao Europu, a Bog je izmješten iz javnog života i sfere razuma u običan nutarnji osjećaj, odnosno privatnost vlastitog doma.¹⁷ Razumsko-svjetovni pogled na društvo dodatno potvrđuje izniman znanstveno-industrijski polet koji rapidno povećava materijalno bogatstvo društva, ali i radikalno mijenja stil života – urbanizacija i mehanizacija industrije dovode do velike mase ljudi na malom prostoru nezadovoljnih životnim i poslovnim uvjetima.¹⁸ Takvo stanje puka u gradu, tj. radničko pitanje, bilo je podloga za nastanak socijalizma, ideologije koju formulira Karl Marx, a koja proklamira jednakost među ljudima koja se želi postići odustajanjem od koncepta privatnog vlasništva. Socijalizam, kao i njegov stariji brat liberalizam proklamiraju slobodu kojoj je najveći protivnik svaki autoritet izuzev znanstvenog; a najveći autoritet od svih tada je bila Katolička crkva. Liberalizam počiva na načelu osobne slobode i vjeri u napredak, a napredak se postiže putem znanosti koja objašnjava i ukroćuje svijet pomoću razuma, koji je nespojiv s vjerom.¹⁹ Stoga se ne može ići naprijed dok se ne riješi utega vjere, barem u javnom životu i političkom sustavu. Liberalizam je prožet antiklerikalizmom koji se manifestirao od indiferentizma i ismijavanje vjere, preko antivjerske propagande do političkog progona crkve; konkretne akcije bile su izgon redovnika, zatvaranje samostana, državno preuzimanje škola, posvjetovljenje institucije braka, kontrola klera od državnih vlasti i sl.²⁰ Osim gubitka tisućljetnih privilegija u feudalnom političkom ustroju Europe, još ozbiljniji problem predstavljalo je masovno napuštanje crkve,

Dakle, Strecha misli da neki u HKP u svome djelovanju poistovjećuju hrvatstvo i katoličanstvo dok to načelno, odnosno u teoriji ne misle (vidi: GRIJAK, *Politička djelatnost*, 377).

¹⁷ RATZINGER, *Europa*, 19.

¹⁸ Ne mislim da su radno vrijeme ili plaća ljudi bili toliko nepravedni koliko mislim da je problem bio gubitak kontrole nad vlastitim životom – ljudi koji se doseljavaju iz sela vjerojatno nisu ništa manje vremena radili doma u polju, ali su imali osiguran krov nad glavom i nekakvu sigurnost bar u pogledu smještaja i hrane koju su sami proizvodili. U gradu je smještaj nesiguran i loš, a hrana ovisi o dnevnom poslu, a ne akumuliranom; znači, na vlastitom polju se postupno i u dužem razdoblju radi za rezultate koji su u datom trenutku obilni, dok u gradu svakodnevno treba nanovo zaraditi za dnevni obrok.

¹⁹ KRIŠTO, *Hrvatski katolički pokret*, 16.

²⁰ *Isto*, 17.

prije svega radničkog staleža. Na takvom stanje stvari katolički svijet odgovara upravo kroz organizaciju laikata pod misaonim vodstvom Svete Stolice.

3.2. ODGOVOR CRKVE

U novoj političkoj konstelaciji 19. st. Crkva se prilagođavala i odgovarala pojedinim udarcima kako su nadirali, bez neke sveobuhvatne strategije nošenja s novom društvenom zbiljom. Sa suverenim državama uređuje odnose putem konkordata,²¹ a liberalističke i druge poglede na svijet u najvećoj mjeri samo osuđuje, bez konkretnih poteza. Kada se u drugoj polovici stoljeća otpor Crkve ipak konkretizirao, javlja se dvojba oko načina kako bi se Crkva trebala postaviti prema liberalnom viđenju svijeta i utjecaju na nj. Tradicionalno-konzervativna struja promatra liberalizam kao iskonsko zlo s kojim ne može biti kompromisa bez da se naruše temelji vjere i Crkve stoga ga treba u potpunosti odbaciti.²² Druga struja, liberalna²³, ne odbacuje u potpunosti liberalizam, nego pozitivno vrednuje neke njegove dijelove te traži reformu Crkve i njeno prilagođavanje zahtjevima novog vremena.²⁴ Za Rimsku kuriju reforme slabe autoritet i otvaraju put revoluciji; stoga su, enciklikom iz 1832. „*Mirari vos*” pape Grgura XVI. oštro osuđena načela političkog i vjerskog liberalizma.²⁵ Odnose između Crkve i suvremenih europskih društava dodatno pogoršavaju proglašenje dogme o Marijinu bezgrješnom začeću 1854. i objava proglasa „*Syllabus*” protiv zabluda modernog doba deset godina kasnije.²⁶ „*Syllabus*” precizno nabraja i označava zablude modernog svijeta, a prateća enciklika „*Quanta cura*” pruža sintezu modernih grijeha.²⁷ Crkva time jasno određuje svoj smjer u sljedećim desetljećima; borba protiv modernog svijeta putem inzistiranja na transcendentnim i vječnim istinama koju dodatno zaoštrava proglašenje dogme o papinoj nepogrešivosti kada naučava o pitanjima vjere i morala „*ex cathedra*”. Iste 1870. godine Rim se ujedinjuje s Italijom čime papa gubi svoju svjetovnu

²¹ Konkordat=međunarodni ugovor između Svete Stolice i neke suverene države. Konkordat uređuje vjerska i crkvena pitanja; njime se državna vlast odriče, u korist Katoličke crkve, nekih prava koja joj pripadaju na njezinu teritoriju i nad njezinim građanima (vidi: “Konkordat”).

²² TROGRLIĆ, *Katolički pokret u Istri*, 21.

²³ Inzistira na razdvajanju Crkve i države pri čemu bi se Crkva bavila duhovnom, a država svjetovnom sferom života. Naglasak je na odricanju Crkve od svjetovnog utjecaja, produbljivanju duhovne dimenzije Crkve čije je to istinsko poslanje; u skladu s tim protivljenje konkordatima (*Isto*, 26).

²⁴ KRIŠTO, *Prešućena povijest*, 59.

²⁵ TROGRLIĆ, *Katolički pokret u Istri*, 27.

²⁶ MARKEŠIĆ, “Katolički pokreti”, 65.

²⁷ TROGRLIĆ, *Katolički pokret u Istri*, 29.

vlast, a otpor prema toj državi iskazuje zahtijevajući od katolika da ne sudjeluju u političkom životu ujedinjene Italije. Tenziju u Europi između Katoličke crkve i svjetovnih država rastu, traži se poništavanje ugovorenih konkordata, a u Njemačkoj *kulturkampf*²⁸ potiče organizaciju katolika u stranku *Zentrum*²⁹ s čime dobivaju uzlet katolički pokreti diljem Europe. Raste interes za socijalnu problematiku, pogotovo od 1871. i događaja vezanih uz Parišku komunu koji pojačavaju strah u Crkvi od gubitka radničke klase i novih revolucija.³⁰ Katolici se sve više solidariziraju i udružuju, tiskaju vrlo čitane knjige i časopise, a posebno u Austriji i Njemačkoj se raspravlja o pitanjima socijalizma i radničkih prava; u tome ih usmjeruje papa Leon XIII. 1891. enciklikom „*Rerum Novarum*”.³¹

3.3. HRVATSKA POLITIKA I CRKVA U 19. ST.

Dugo 19. st. obilježeno je buđenjem nacionalnih osjećaja od čega ni Trojedina Kraljevina nije bila izuzeta. Prvo u Hrvatskoj i Slavoniji, a kasnije u Dalmaciji i Istri snažnije se javlja hrvatski nacionalni osjećaj, isprva pod ilirskim imenom, a zatim pod hrvatskim. Najvažnije političko pitanje bilo je ujedinjenje rascjepkanih hrvatskih zemalja u jednu autonomnu političku jedinicu, u sastavu Monarhije ili pak u potpunosti samostalnu hrvatsku državu. Narodna stranka predvođena biskupom Josipom Jurajem Strossmayerom od povratka ustavnog sustava u Monarhiji 60-ih godina predvodi hrvatski nacionalni pokret, razvijajući nacionalne kulturne i znanstvene institucije te provodeći proces modernizacije Banske Hrvatske. Pred neuspjehom otpora austrijsko-ugarskom dualizmu stranka se oportunistički pridružuje unionističkoj struji, a njezinu dotadašnju politiku nastavlja novoosnovana Neodvisna narodna stranka. U atmosferi srpsko-hrvatskog sukoba oko pripadnosti BiH, obnovljena Stranka prava postaje predvodnik nacionalne politike, posebno u vremenu represivne vladavine bana Khuena-Hedervaryja. Stranka prava odbacuje jugoslavensku uzajamnost sa Srbima i inzistira na apsolutnom hrvatskom nacionalnom identitetu i hrvatskoj nacionalnoj državi.³² Prema kraju stoljeća dolazi do podjela u Stranci prava koja time gubi svoju snagu, a polako se pojavljuju elementi antiklerikalnih

²⁸ Kulturkampf=mjere njemačke države protiv Katoličke crkve koje je pokrenuo kancelar Otto von Bismarck.

²⁹ Program stranke *Zentrum* ukratko je bio: zauzimanje za slobodu Katoličke crkve, ali i drugih religija, zatim obrana institucije katoličkog braka te borba za opstanak katoličkih škola (KRIŠTO, *Prešućena povijest*, 57).

³⁰ TROGRLIĆ, *Katolički pokret u Istri*, 39.

³¹ MARKEŠIĆ, “Katolički pokreti”, 74-75.

³² STANČIĆ, “Hrvatsko 19. stoljeće”, 27.

naprednih ideja. Snažniji antiklerikalizam bio je novost na području hrvatskih zemalja jer je do tada svećenička inteligencija imala presudnu ulogu u politici i društvu, a Katolička crkva, unatoč sekularizaciji te nekim gubitcima privilegija, i dalje neprikosnovenu društvenu ulogu.

3.3.1. Liberalni i konzervativni kler

U drugoj polovici 19. st. katolički kler u hrvatskoj bio je liberalnih nagnuća; on se zalagao za ustavni poredak, narodni suverenitet, jednakost pred zakonom, opće pravo glasa i slobodu tiska, te vjeru u prosvjetu i napredak – međutim, odbacuje slijepo prihvaćanje svega novoga jer „kriterij mora biti dobro, a ne novo.” Držalo se do zbližavanja sa Srbima i pravoslavnom crkvom pa se pokušavaju umanjiti vjerske razlike među konfesijama, a Srbe se pokušava odobrovoljiti s izostavljanjem hrvatskog imena.³³ Zbog političkog stanja u Hrvatskoj, klerikalna inteligencija više je snage trošila na stranačko-političkom području nego na socijalna i teološka pitanja.³⁴ Liberalne ideje slobode, jednakosti i bratstva kler prihvaća vidjevši u njima izvedenicu iz evanđelja i korisnost po pitanju nacionalnog oslobođenja. Međutim, liberalističko poimanje slobode koje je u suprotnosti s kršćanskom porukom nije imalo mjesta ni u Strossmayerovu, ni u Pavlinovićevu svjetonazoru.³⁵ Makar su Kvaternik i Starčević smatrali da je vjera privatna stvar i protivili se utjecajnim klericima u politici, mnoštvo je klera bilo dijelom stranke koju su oni osnovali. Kler koji ulazi u Stranku prava radikalniji je po pitanju Srba i nacionalne vizije Hrvatske od liberalnijeg klera do tada³⁶, posebno u Dalmaciji gdje se Pavlinović i Prodan suprotstavljaju srpskim pretenzijama i zahtjevima inzistirajući na hrvatskoj posebnosti i državnom pravu.³⁷ Svećenstvo oko Neodvisne narodne stranke više interesa je pokazivalo za ideologiju i interese svoje stranke nego za stvarna politička pitanja i obranu kršćanskih stajališta – to ih je priječilo u surađivanju kako sa režimskim svećenstvom u Narodnoj stranci, tako i s pravaškim, mahom mlađim i konzervativnijim, svećenstvom.³⁸

3.3.2. Agresivni antiklerikalizam

Potkraj 19. st. javlja se agresivni antiklerikalizam u liberalnoj političkoj misli,³⁹ a njegov začetak

³³ KRIŠTO, *Prešućena povijest*, 80-81.

³⁴ *Isto*, 85.

³⁵ *Isto*, 90. (op. a. Sloboda u katoličkom nauku odnosi se na izbor činiti dobro, a ne činiti što se god želi).

³⁶ *Isto*, 116.

³⁷ *Isto*, 105.

³⁸ *Isto*, 132.

³⁹ *Isto*, 109.

može se pronaći u nezadovoljstvu mladih studenata stanjem u državi i narodu za što, pod utjecajem Masarykovih ideja, velikim dijelom krive Katoličku crkvu. Naime, *Masaryk* je kao protestant smatrao reformaciju naprednom, a katoličanstvo zaostalo – pošto je katoličanstvo univerzalno, pojedini narod ne može biti slobodan dok ga se ne riješi. Također se potiče slavenska uzajamnost kao jedini protuotrov germanskom prodoru na istok. Hrvati i Srbi su prema njima jedan narod kojega su strane sile i interesi, germanski i papinski, razdvojili. Razvija se kulturni pokret *hrvatska moderna* koji teži totalnom raskidu s tradicijom i prošlošću s tendencijom minimaliziranja prethodnih postignuća pri čemu se krivca za to natražnjaštvo redovito pronalazi u klerikalizmu i Katoličkoj crkvi koja nije dovoljno napredna.⁴⁰ Uspostavlja se 90-ih i masonska loža u Zagrebu čiji su članovi tradicionalno neprijateljski nastrojeni prema Crkvi, a 1901. i riječka loža koja u svom programu službeno kao stavku ima borbu protiv klerikalizma. Konačno, Katoličku crkvu napadaju i promađarski unionisti jer priječi narodu da postane dio modernog, progresivnog svijeta te *Srbobran* i pravoslavna crkva, iz vlastitih razloga.⁴¹ Kako se bliži kraj stoljeća rasprave o liberalizmu i protuliberalizmu postaju sve učestalije u Hrvatskom saboru i javnosti.

3.4. STANJE U DALMACIJI NA PRIJELAZU STOLJEĆA

Dalmacija je najnerazvijenija pokrajina Austro-Ugarske Monarhije koja je osim od Beča zanemarena i od vlastite političke elite, gotovo u pravilu korumpirane. U općinama često dolazi do zlorabe vlasti koje onda postaju sredstvo pojedinih ljudi ili obitelji u privatne svrhe.⁴² Svakim pristizanjem pomoći izvana redovito se pokaže korupcija i nekompetentnost lokalne vlasti, npr. pomoć dođe za raditi puteve; put ne bude napravljen, a novac se potroši.⁴³ Osim što se ne rade novi putevi ne održavaju se ni stari pa je komunikacija loša, a prodaja i transport robe izuzetno otežani, dok stanje željeznica nije ništa bolje.⁴⁴ Željezničko pitanje je za don Ivu Prodana jedno od najtežih i najbolnijih gospodarskih i političkih pitanja koje prema njemu najbolje pokazuje kako će biti Dalmaciji ako se ona nastavi pouzdavati u nečiju pomoć, a ne u

⁴⁰ *Isto*, 120-122.

⁴¹ *Isto*, 129-131.

⁴² “Zapuštenost Dalmacije (II)”, *Dan* (Split), 1905, br. 50.

⁴³ “Zapuštenost Dalmacije”, *Dan* (Split), 1905, br. 46.

⁴⁴ *Isto*.

vlastite snage. Stoga, kao u slučaju obnove vinograda uništenih filokserom, treba se osloniti na svoje snage, početi samostalno s izgradnjom željezničke pruge pa će onda možda u pomoć priskočiti i država.⁴⁵ Dakle, pokrajina je na kulturnom i gospodarskom polju sustavno osiromašivana i izrabljivana; trgovina s okolnim zemljama je propala, kao i većina domaćih obrta, dok je brodarstvo u jako lošem stanju. Za cijelo vrijeme dosadašnje uprave se za „pridignuće zemlje” nije ništa sustavno i trajno radilo pa je plodnost zemljišta pala, mnoga polja su pretvorena u močvare, a planine ogoljene pa vjetrovi, suše, poplava i tuča često unište velik dio ljetine. Svakovrsni nameti se povećavaju, dok prihodi padaju pa ljudi sve više upadaju u dugove radi čega traže rješenje u iseljavanju.⁴⁶ U rijetkim slučajevima kada vlast pokaže neku inicijativu da pomogne narodu, da ga obrazuje, ona to obično traljavo i time neuspješno izvede, često radi nepoznavanja dalmatinskog konteksta: npr. vlada se zauzima za širenje nove pasmine svinja, ali postavlja takve uvjete za uzgajanje tih svinja koje mnogi ne mogu ispuniti; ili, uručuju se seljacima „poljodjelske sprave” koje ne odgovaraju podneblju „ni svojim ustrojem niti vrsti tla” - plug koji je toliko slab da se njime ne može obrađivati ni polje, a kamoli krš.⁴⁷ Iz te materijalne zapuštenosti, prema katoličkom autoru u *Danu*, javlja se duhovna zapuštenost, a često i nemoral. Veliki su problemi sa psovanjem pa mnogi gradovi – Split, Makarska, Dubrovnik – pokreću kampanje za borbu protiv psovki. Međutim, na loše duhovno stanje nisu utjecali samo korupcija i materijalna zapuštenost Dalmacije, nego i pojava novih ideja i stranki koje umanjuju vrijednost duhovnog života, odnosno potiču u najmanju ruku indiferentnost prema religiji. Ideološko stanje u Dalmaciji u vremenu koje je prethodilo razvoju katoličkog pokreta sažeto iznosi Ante Alfirević u svome tekstu napisanome za sarajevsku *Vrhbosnu*. Dakle, u Dalmaciji se u drugoj polovici 19. st. pojavljuju tri antikataličke struje: religiozni indiferentizam koji je prisutan od 1870-ih godina, a predstavljaju ga stariji *liberali* od kojih mnogi i dalje javno odlaze u crkvu i primaju sakramente dok u praksi vjeru i njezina načela zapravo izbjegavaju i pri čemu je njihov strah od „klerikalizma” jednak onome *demokrata (naprednjaka)*. Religiozni

⁴⁵ DIKLIĆ, *Don Ivo Prodan*, 161-162; Izvorno u: Adresa zastupnika stranke prava, *Hrvatska kruna*, god. XVII/1909, br. 118, str. 1.

⁴⁶ *Isto*, 154-155.; Zbog gospodarske krize, nastale najviše radi vinske klauzule, elementarnih nepogoda, manjeg obrtničkog rada i zastoja u trgovini, kao i nerodice zemlje i ugibanja stoke, dolazi do poskupljenja živežnih namirnica pa narod jedva preživljava. Stoga Prodan poziva vladu u Beču da omogući i ubrza svojim mjerama uvoz jeftinih živežnih namirnica. Također traži od nje da prestane s rubačinom (zaplijenom imovine) radi neplaćanja poreza i globa (DIKLIĆ, *Don Ivo Prodan*, 168-169; Izvorno u: Adresa zastupnika stranke prava, *Hrvatska kruna*, god. XVII/1909, br. 118, str. 1).

⁴⁷ „Zapuštenost Dalmacije”, *Dan* (Split), 1905, br. 46.

indiferentizam koji svojom pasivnošću doprinosi propasti vjere s vremenom sve više prepušta svoj društveni prostor spomenutim mladim naprednjačkim radikalima koji to čine aktivno, napadima na svećenike i rušenjem njihova ugleda u narodu pritom pazeći da ne napadaju na samu vjeru jer je narod i dalje bio pretežito religiozan pa su svjesni da bi ga takvim napadima odbili od svoga pokreta. Demokrate (naprednjake) podržavaju mlada inteligencija te gradski i seoski nezadovoljnici, nezadovoljni svojim materijalnim, ali i duhovnim stanjem koje stoga privlači zvučnost riječi naprednost. Dosljedniji i radikalniji od demokrata su *socijalni demokrati* koji žele iskoristiti gospodarske neprilike zanatlija u gradovima i tvorničkih radnika u Splitu i Šibeniku da ih pridobiju za svoje ideje. Ta struja bi mogla biti primamljiva narodnoj masi radi kmetskog pitanja i učinkovite propagande ako je se prije toga ne zaustavi protudjelovanjem kod istih slojeva. Alfirević pretpostavlja da se socijalizam neće brzo širiti poput naprednjaštva jer su socijalisti otvoreniji i otvoreno govore protiv vjere s čime se većina naroda još uvijek pretjerano ne slaže.⁴⁸

4. POČETAK HRVATSKOG KATOLIČKOG POKRETA

4.1. PRVI HRVATSKI KATOLIČKI KONGRES 1900.

U kasno ljeto 1900. godine susreli su se u Zagrebu „prošaranom trobojnicama” prvaci Katoličke crkve u Hrvata kako bi prigodno obilježili završetak starog i početak novog stoljeća. Prvi hrvatski katolički kongres (PHKK) okupio je biskupe iz svih hrvatskih krajeva, kao i mnoštvo naroda⁴⁹ iz nekoliko razloga, prije svega iz straha da bi se u budućnosti sekularizacijski zakoni doneseni u Ugarskoj mogli prekriti u hrvatske krajeve, odnosno zbog pojave socijalne demokracije ateističkih obilježja koja želi religiju izmjestiti u sferu privatnog te kako bi pokazali otpor pojačanom anticrkvenom djelovanju napredne omladine.⁵⁰ Težnja kongresa bila je, po uzoru na katolike u drugim europskim zemljama, afirmirati kršćanske vrijednosti u društvu i stvoriti pretpostavke za suprotstavljanje liberalnim idejama koje su htjele potisnuti Crkvu iz društvenog života.⁵¹ Opasnost predstavljaju vjerski indiferentizam, državno uplitanje u obiteljski

⁴⁸ALFIREVIĆ, „Katolički pogled po Dalmaciji”, *Vrhbosna* (Sarajevo), 1909, br. 4, 56-59.

⁴⁹KRIŠTO, *Prešućena povijest*, 161.

⁵⁰GRIJAK, *Politička djelatnost*, 375.

⁵¹*Isto*, 379.

život i sakrament ženidbe, liberalni principi u prosvjeti i kazalištu te protuvjerski pogled na svijet, odnosno ograničavanje slobode Crkve.⁵² Na kongresu se raspravljalo u četiri sekcije o različitim temama poput karitativnih društava, socijalnog pitanja, odnosa države i Crkve, katoličkog tiska, o katoličkom životu i dr. Posljednjeg se dotiče Kosta Vojnović ističući manjak obrazovanog laikata koji bi apologetski nastupao pred napadima na Crkvu. Stoga bi se već od srednje škole, a posebno na fakultetima trebalo raditi na formiranju laikata kroz obrazovanje u kršćanskoj filozofiji, prije svega tomizmu, te ih poticati na organiziranje.⁵³ Za budući katolički pokret bitne rasprave su bile one o katoličkom tisku i odnosu Crkve i države; katolički tisak trebao bi biti prožet hrvatskim duhom te zadužen za obranu vjere od neprijateljskih napada. U vezi odnosa Crkve i države, on bi se na višoj razini trebao urediti konkordatom – pravo pitanje je ono u vezi niže razine djelovanja; trebaju li katolici djelovati kroz posebnu katoličku političku stranku ili je dovoljno samo prikloniti se strankama kršćanskoga smjera?⁵⁴ Najistaknutiji pojedinac na kongresu, nadbiskup vrhbosanski Josip Stadler, nije se složio u potpunosti s konkordatskim načelom jer je ono impliciralo da su država i Crkva ravnopravne, svaka suverena u svome djelokrugu. Inzistirao je da to ne može biti slučaj jer su one nužno međuovisne, a u toj međuovisnosti Crkva je nadređena državi jer se ona brine za vječnu, a država tek za vremenitu sreću.⁵⁵ Održao je dva govora ispunjena vjerskim i nacionalnim emocijama čime je mnoge od prisutnih oduševio, ali ne i politički vrh Monarhije pa mu je uslijedio carski ukor.⁵⁶ Naglašava da je rodoljublje Kristova volja i da vjernost njemu čini dobrobit Hrvatskoj – iz toga da smo stvoreni od Boga kao Hrvati značajke koje kao takvi posjedujemo trebamo ljubiti jer je to božja volja, a oni koji napadaju na vjeru, napadaju i na domovinu.⁵⁷

Vrijednost i značenje kongresa više je simbolična nego stvarna – ništa konkretnoga u bliskoj budućnosti sudionici kongresa, izuzev biskupa Mahnića, nisu pokrenuli, ali kongres je pokazao jedinstvo Hrvata u hrvatstvu kroz katoličanstvo i oduševljenost svojom vjerom koju je nekoliko

⁵² KRIŠTO, *Prešućena povijest*, 157.

⁵³ *Isto*, 163.

⁵⁴ *Isto*, 158-159.

⁵⁵ GRIJAK, “Sudjelovanje Vrhbosanskog nadbiskupa”, 186.

⁵⁶ *Isto*, 188-189.; Stadler je dobio pismo od ravnatelja carsko-kraljevske kancelarije u ime Franje Josipa u kojima je opomenut radi izjava o BiH na Kongresu. Naime, Stadler je poželio „da se što prije Bosna i Hercegovina sjedini s materom zemljom” čime je upozoren da je davanjem takve izjave prekoračio ovlasti jer je to čisto političko pitanje daleko od svetosti nadbiskupskog poziva. Vlast je tu izjavu gledala ozbiljno zbog toga što bi svaka promjena u statusu BiH mogla ugroziti ravnotežu u dualističkom sustavu, ali i razdražiti Osmansko Carstvo i Rusiju.

⁵⁷ KRIŠTO, *Prešućena povijest*, 177.

godina kasnije biskup Mahnić prenio na mladež. S time se slažu u *Vrhbosni* gdje već četiri godine nakon kongresa konstatiraju da isti nije polučio rezultate unatoč velikom oduševljenju koje je s vremenom iščeznulo, a kao jedini uspjeh vide osnivanje Poljodjelske banke⁵⁸. Također, izvještaj iz *Vrhbosne* poklapa se s konstatacijom Maria Streche da kongres nije polučio preveliki uspjeh radi toga što stanje u hrvatskom društvu u toj jubilarnoj 1900. godini nije bilo toliko loše po Katoličku crkvu; kako pišu, za vrijeme PHKK-a liberalizam nije tako bujno cvjetao kao danas (1904.) – tada je bio skrovit, *furtim* se počeo uvlačiti u razne prosvjetne institucije, uredništva i slična mjesta. Iz tog razloga na kongresu nije protiv liberalizma određen jasan pravac djelovanja; tek s širenjem liberalizma nakon kongresa antiliberalna reakcija postaje sve jača te kulminira 1903. pokretanjem Hrvatskog katoličkog pokreta.⁵⁹ Petar Grgec krivnju za neuspjeh kongresa svaljuje na tadašnjeg glavnog urednika *Katoličkog lista* Stjepana Korenića kojega krivi za pretvaranje kongresa u paradu.⁶⁰ Oko činjenice da PHKK nije polučio nikakve konkretne rezultate povjesničari se slažu, ali se ne slažu oko ideoloških implikacija kongresa, tj. jesu li kongres i njegove rezolucije imali za krajnji cilj preuzimanje političke vlasti te je li Stadler poistovjetio hrvatstvo s katoličanstvom ili ne. Dok Krišto smješta kongres u kontekst zapadnoeuropskog katolištva 19. stoljeća i Stadlerov govor analizira u kontekstu njegove teološke neoskolastičke formacije, Gross tvrdi da je na kongresu dominirao politički klerikalizam (makar priznaje da je bilo i protivnika pol. klerikalizma) kojemu je ton davao Stadler putem poistovjećivanja katoličanstva i hrvatstva te namjerom da se osigura kontrola biskupa na svim

⁵⁸ Poljodjelska banka djeluje od 1901. do 1946. kao jedina velika katolička banka u Hrvatskoj namijenjena pomaganju seljačkih zadruga. Naime, hrvatski seljak koji je bio snažno pogođen procesom defeudalizacije i otkupa zemlje kredit nije mogao dobiti kod Hrvatsko-slavonske zemaljske hipotekarne banke u Zagrebu, nego isključivo kod seoskih trgovaca i nekih privatnih banaka po jako lošim, lihvarskih uvjetima. Nemogućnost vraćanja kredita tjera velik broj stanovništva na iseljavanje, dok istovremeno na ta područja dolaze mađarski, češki, slovački i dr. “kolonizatori” jer je zemlja bila jeftinija nego u njihovim matičnim zemljama. Prvo se osnivaju štedno-kreditne zadruge, njih 26, ali tako odvojene nužno su imale premali broj članova i prenizak kapital pa se osniva, usprkos protivljenju Prve hrvatske štedionice i mađarskih banaka, Hrvatska poljodjelska banka kao središnja novčarska institucija za Hrvatske seljačke zadruge. Zadaća banke, osim davanja zajmova seljacima i seljačkim zadrugama, bilo je koloniziranje seljaka iz pasivnijih u plodnije krajeve Hrvatske, a trebala je i spriječiti varanje seljaka od strane špekulanata te pomoći unovčiti proizvode po najboljoj cijeni. Banka je startala dobro, 1905. otvorena je podružnica u Rijeci koja jako dobro radi u Istri gdje preuzima ulogu trgovaca iz Rijeke i Trsta koji su nabijali preveliku maržu. Najveći posao banke bila je parcelacija velikih posjeda i naseljavanje seljaštva na te parcele, a važna je njena uloga kao dobavljača alata, strojeva i sjemenja za Hrvatske seljačke zadruge. Dalje, banka preuzima agenciju “Putnik” koja se bavila prijevozom iseljenika u preoceanske zemlje te osniva svoje zastupništvo u New Yorku preko kojega su slane iseljeničke doznake nazad u zemlju. Poslovanje Hrvatske poljodjelske banke nakon rata nije više bilo tako dobro kao ranije, ima velikih problema s poslovanjem, a stanje se ne popravlja ni za vrijeme NDH, dok banka konačno biva ugašena 1946. skupa s ostalim privatnim bankama (vidi: KOLAR, “Hrvatska poljodjelska banka”).

⁵⁹ “Prenusmo se”, *Vrhbosna* (Sarajevo), 1904, br. 10, 170.

⁶⁰ GRGEC, *Dr. Rudolf Eckert*, 224.

područjima društvenog života putem posebne katoličke organizacije koja će biti izvan i iznad stranačkog života. Strecha vidi u kongresu začetak klerikalizma ili političkog katolicizma radi pokušaja predstavljanja katolicizma kao središnje kategorije hrvatske društveno-nacionalne ideologije koju se želi iz duhovne sfere prelići i na političku.⁶¹ Međutim, Grijak kaže da je nedvojbeno da je Crkva na kongresu htjela stvoriti pretpostavke za svoje djelovanje u političkom, socijalnom i kulturnom životu, ali što se tiče Stadlerova poistovjećivanja hrvatska i katoličanstva, priklanja se Krištinoj tvrdnji – Stadler jest katolicizam držao iznimno važnom sastavnicom hrvatstva jer je njegovo bosanskohercegovačko iskustvo da se oni podudaraju ali nije tvrdio da se Hrvatom ne može biti bez katolicizma.⁶²

4.2. POČETAK KATOLIČKOG POKRETA

Kongres je zamišljen kao sjajna uvertira u katolički pokret, ali entuzijazam kongresa nije se afirmirao u daljnjoj akciji – prema Strechi to je stoga što društveni uvjeti i položaj u kojima se nalazila Katolička crkva nisu zapravo bili toliko loši; pravno je Katolička crkva i dalje dobro stajala – crkveno-političke reforme provedene u Ugarskoj nisu prenesene na hrvatsko područje niti je donesen najavljuvan zakon o interkonfesionalnim odnosima.⁶³ Stoga, katolički pokret, kao uostalom ni u drugim europskim državama, nije pokrenut sveobuhvatno i odozgo, zajedničkom odlukom i organizacijskim djelovanjem visokog klera nego odozdo, samoinicijativno i djelovanjem jednog, na proteklom kongresu poprilično samozatajnog, biskupa Slovenca među katoličkim laicima. Gotovo je univerzalno prihvaćena činjenica da je Mahnićovo osnivanje tromjesečne revije *Hrvatska straža* 1903. bio početak *Hrvatskog katoličkog pokreta* (HKP). Biskup Antun Mahnić, koji u Hrvatsku na čelo Krčke biskupije dolazi 1896. godine, želio je obrazovati i odgojiti laikat koji će se moći suprotstaviti nadiranju liberalizma koji težio potpuno isključiti Katoličku crkvu iz javnoga života.⁶⁴ S obzirom da su njegove ideje i planovi bili nacionalnog karaktera, dakle šire od ovlasti ograničenih dijecezanskim granicama, on osniva časopis kojim je htio apologetsko-mobilizacijski djelovati među svekolikom katoličkom

⁶¹ STRECHA, *Katoličko hrvatstvo*, 156.

⁶² GRIJAK, *Politička djelatnost*, 386.

⁶³ STRECHA, “Prvi hrvatski katolički kongres”, 182.

⁶⁴ KRIŠTO, *Hrvatski katolički pokret*, 34.

inteligencijom, napose mladima.⁶⁵ Naime, makar društveno i pravno Katolička crkva i dalje drži snažnu poziciju, na kulturnom planu, u književnosti, izdavaštvu i umjetnosti njezina se učenja ignoriraju i ne poštivaju. Na području kulture to je vrijeme kada su „stari” pokleknuli pred „mladima”, kada modernistički pogled na društvo i umjetnost preuzima primat na polju umjetnosti, posebno književnosti.⁶⁶ Novi časopis se obraća kršćanskim laicima od kojih traži da budu branitelji i promicatelji kršćanskih načela u svim područjima života. Stoga se ne zadovoljava samo obranom vjere, već približava vječne poruke vjere na prihvatljiv način suvremenoj inteligenciji.⁶⁷ Časopis pobuđuje veliki interes među mladima, ali i među ostalim katoličkim i nekatoličkim medijima koji na njega međutim ne gledaju odveć blagonaklono. U svom samom početku žarište hrvatskoga katoličkog rada bilo je u kapucinskom samostanu u Rijeci.⁶⁸

4.3. ANTUN MAHNIĆ

Pokretač i neslužbeni vođa HKP-a Antun Mahnić rođen je 1850., a prije dolaska na krčku biskupsku stolicu bio je odgajatelj bogoslova te kao doktor teologije predavač na bogosloviji u Gorici. Svijet je gledao u apsolutnim kategorijama; crno-bijelo, dobro-loše, istinito-lažno i na kraju, za Krista ili protiv Krista. Sve te kategorije su bile povezane pa tako ljepota, dobrota i istina nužno idu jedno s drugim i ne može drugačije. Svoj jasan stav zove *dioba duhova*, dakle precizno razlučivanje ili/ili – ili si s Kristom ili s đavlom. Kroz takve duhovne oči sudi o umjetnosti, književnosti, politici; najčešće člancima u *Hrvatskoj straži* gdje svim tim područjima prilazi prije svega s filozofskog pogleda – ne zanima ga estetsko nego etičko.⁶⁹ Svojim pisanjem u duhu diobe duhova jasno je razlučio kršćanske elemente od nekršćanskih na polju kulture čime je velik dio mladeži upravio od modernih „zabluda” ka kršćanskom životu i stvaralaštvu.⁷⁰ Bio je čovjek od akcije pa tako tvrdi da upotreba glagoljice, bez obzira na propise iz Rima, sigurno neće

⁶⁵ LONČAREVIĆ, *Književnost i Hrvatski katolički pokret*, 163.

⁶⁶ „Hrvatska straža pojavila se na sceni u času kad su *mladi*, preuzevši nakratko Vienac potkraj 1902, a onda i Obzor, već dobili svoj kulturno-književnički boj. U javnosti oni više nisu imali jaču oporbu, pa su zapravo katolički listovi na svoj način preuzeli borbu protiv modernističkih nazora u književnosti i kulturi. Tako je i Hrvatska straža već u svom nastupnom programskom članku dala znati da će književnost biti u središtu njezina zanimanja.” (*Isto*, 165).

⁶⁷ BOZANIĆ, *Biskup Antun Mahnić*, 84.

⁶⁸ BINIČKI, *Moje tamnovanje*, 5.

⁶⁹ LONČAREVIĆ, *Književnost i Hrvatski katolički pokret*, 224.

⁷⁰ *Isto*, 178.

opstati ukoliko se ne stvore uvjeti za njezino očuvanje – stoga osniva na Krku *Staroslavensku akademiju* koja će oblikovati svećenike glagoljaše.⁷¹ Iako je potaknuo osnivanje HKP-a te ga financijski i idejno potpomagao, njegova uloga u njemu nije prelazila nikada savjetodavnu ulogu – ustroj i organizacija prepuštena je mladima, a nakon osnivanja Seniorata⁷² on je samo jedan od seniora, ravnopravan sa svima ostalima.⁷³ Želio je mladež odgojiti u kršćanskom duhu kako bi oni jednog dana preuzeli političku ulogu u društvu, a za sudjelovanje svećenika u aktivnoj politici bio je samo u slučajevima kada je manjkalo pogodnog laikata koji bi branio interese Crkve.⁷⁴ Jednako tako razmišlja općenito u vezi sa svećenstvom, angažiranim u aktivnostima van svojih neposrednih dužnosti u župi i rada na spašavanju duša – potiče svećenstvo da kao obrazovani sloj društva rade na poboljšavanju materijalnih životnih uvjeta putem raznih aktivnosti poput osnivanja gospodarskih društava i kreditnih zadruga. Međutim, svećenstvo bi trebalo prepustiti vodstvo takvih aktivnosti laicima kada se za to stvore uvjeti, kada se laici osposobe za to.⁷⁵ Iz toga svega može se izvesti biskupov pogled na ulogu klera u društvu; primarna njegova zadaća je briga za duše vjernika, a pošto na dušu djeluju mnogi vanjski čimbenici, materijalni i kulturološki, on ima pravo, i dužnost aktivnije se uključiti u društvo kada je to neophodno za spasenje duša. Takva situacija se predstavila početkom stoljeća s pristizanjem modernističkog ćudoređa koje je željelo izbaciti Crkvu iz javnog prostora. Po pitanju političke ideologije Mahniću je u prvom desetljeću bio blizak, kao i Stadleru, Frankov koncept rješavanja hrvatskog pitanja – trijalistički ustroj Monarhije.⁷⁶

4.4. ORGANIZIRANJE ĐAŠTVA

Biskup Mahnić nije polagao previše nade u stariji kler i laikat koji se svojom šutnjom i kompromisima s liberalizmom u njegovim očima kompromitiraju te se od njih ne može očekivati doprinos u katoličkoj obnovi. Zato se usredotočuje na mlađi, konzervativniji kler i mladu, neiskvarenu inteligenciju u školama i sveučilištima. On računa na idealizam i radikalizam

⁷¹ STRECHA, *Katoličko hrvatstvo*, 225.

⁷² Seniorat je vrhovno tijelo pokreta sastavljeno od bivših, u pokretu aktivnih, studenata koji preuzimaju nadzor i upravljanje cjelokupnim pokretom. Iako je vjerojatno službeno osnovan 1913. godine, Seniorat je neslužbeno djelovao već od 1912.

⁷³ BOZANIĆ, *Biskup Antun Mahnić*, 86.

⁷⁴ KRIŠTO, *Prešućena povijest*, 196.

⁷⁵ BOZANIĆ, *Biskup Antun Mahnić*, 75-77.

⁷⁶ STRECHA, *Katoličko hrvatstvo*, 248.

mladosti koju vidi jedinom sposobnom za rekristijanizaciju društva.⁷⁷ Stoga ubrzo nakon pokretanja *Hrvatske straže*, ideologijskog i duhovnog temelja pokreta, svećenik Krčke biskupije Ivan Butković u Beču organizira manji broj hrvatskih studenata u *Hrvatsko katoličko akademsko društvo Hrvatska*. Osnovano je po uzoru na slovensku *Danicu*, u njihovim prostorijama i nasuprot već postojećeg hrvatskog akademskog društva *Zvonimir* koje je bilo isključivo nacionalnog karaktera i nije dopuštalo bavljenje religioznim temama.⁷⁸ Mjesto osnivanja je Beč, a ne Zagreb jer u Beču studira oko 500 mladih Hrvata, dok taj broj nije toliko veći ni u Zagrebu⁷⁹ pri čemu je sveučilišna klima nepovoljnija zbog velikog utjecaja naprednjačke mladeži.⁸⁰ Društvo je osnovano sa sloganom *Za vjeru i dom!* a svrha mu je bila „Njegovanje vjerskoga i narodnoga čuvstva, znanosti i umjetnosti, te zadružnoga života među članovima.”⁸¹ Butković se na samom početku odbio svrstati politički uz neku stranku: „Za općenito narodne stvari, radit ćemo uvijek, ali nikad za interese bilo koje stranke.”⁸² S vremenom se članstvo povećava, a ideje sazrijevaju pa se tako otvara i prostor u Hrvatskoj straži za izražavanje tih ideja u okviru *Đačkog priloga*, sekcije časopisa koju su studenti ispunjavali. Ideja vlastitog časopisa bila je prisutna od samog nastanka društva, ali uvjeti za to nisu sazrili dok se Hrvatskoj nije priključio budući glavni urednik Ljubomir Maraković 1905. godine. List naziva *Luč* osnovan je na Mahnićevoj idejnoj podlozi sa zadaćom organizacije katoličke mladeži, uvježbavanja mladih u publicistici i osvajanja naklonosti hrvatskoga javnoga mijenja.⁸³ Ciljevi lista bili su jednaki ciljevima društva Hrvatska, ali i cjelokupnog pokreta. List se brzo proširio među mladim hrvatskim katolicima u svim hrvatskim zemljama. To je bilo moguće radi čvrste organizacije i povezanosti hrvatskog đaštva, prvenstveno putem *Marijinih kongregacija*⁸⁴ vođenih od isusovaca.⁸⁵ Pokret se temelji na

⁷⁷ Isto, 222.

⁷⁸ Dok je stav Mahnića i onih koji ga slijede da je vjera iznad nacije, oni na suprotnom spektru koji smatraju da je vjera privatna stvar nužno je vide i sekundarnom u odnosu na nacionalni osjećaj. Na tim sekundarnim principima je organizirano akademsko društvo *Zvonimir*, a dodatni razlog za to je i taj da vjera dijeli jedinstveno jugoslavensko biće i stoga ne radi u korist ujedinjenja.

⁷⁹ BOZANIĆ, „Djelovanje biskupa Mahnića”, 279.

⁸⁰ STRECHA, *Katoličko hrvatstvo*, 232.

⁸¹ BOZANIĆ, „Djelovanje biskupa Mahnića”, 280.

⁸² KRIŠTO, *Hrvatski katolički pokret*, 41.

⁸³ BOZANIĆ, „Djelovanje biskupa Mahnića”, 280.

⁸⁴ Marijina kongregacija bila je katolička crkvena udruga što ju je 1563. u Rimskome kolegiju u Rimu osnovao isusovac Jean Leunis, a kanonski uspostavio papa Grgur XIII. (1584). Svrha joj je bila usavršavanje (klerika, laika) u kršćanskome životu, širenje i obnova vjere, osobito kroz pobožnost Blaženoj Djevici Mariji, a skupine su bile podijeljene po dobi, društvenome staležu i zanimanju. U Hrvatskoj su do 1773. isusovci vodili Marijine kongregacije za učenike i studente u svojim kolegijima i školama, i građanske za ugledne muševce u gradu. Tadašnje đačke Marijine kongregacije imale su značajnu ulogu u kulturnome životu gradova (kazališta, glazba, javne

tri glavne odrednice; vjerskoj, narodnoj i demokratskoj, u *Luči* izraženo geslom hrvatstvo, katoličanstvo, demokracija. Najbitnija odrednica je vjera koja ne smije trpjeti nikakvih kompromisa jer život treba živjeti prema jasnim načelima izvedenima iz katoličke vjere koja je istina, a s istinom nema kompromisa. Narodna odrednica je kod mladih katolika značila da hrvatski narod ima pravo na slobodu i samoodređenje – želja im je vidjeti sve hrvatske zemlje ujedinjenima. Treća odrednica, demokracija podrazumijevala je oslanjanje na učenje kršćanske demokracije koja je izvedena iz Evanđelja, a uči da su svi ljudi pred Bogom jednaki. Đačke organizacije su na demokratskim temeljima organizirane i djelovale, a stav organizacija je bio da demokracija koja bi isključivala ili nijekala kršćansku vjeru nije mogla biti autentična demokracija.⁸⁶ Organiziranje akademskog društva Hrvatska i pokretanje lista *Luč* bio je samo početak; željelo se pristupiti osnivanju akademskih društava poput Hrvatske u Zagrebu i drugim mjestima. Nakon što su se na Trsatu, na od društva Hrvatska iniciranom sastanku, sastali studenti, njih pedesetak pridošlih iz raznih studentskih centara, iste 1906. godine se osniva katoličko akademsko društvo *Domagoj*⁸⁷ u čijim redovima stasavaju mnogi kasniji vođe pokreta, a *Domagoj* postaje središte pokreta par godina kasnije kada se *Luč* prenosi iz Beča u Zagreb. Nakon *Domagoja* osnivaju se i u drugim studentskim gradovima akademska te ferijalna društva.⁸⁸ Svrha *Domagoja* je bila u „njegovanju vjerskoga i narodnoga čuvstva, znanosti i umjetnosti, te zadružnoga života među članovima” a to se željelo postići društvenim sastancima, pjevanjem i glazbom, predavanjima, društvenim čitaonicama i sudjelovanjem na crkvenim svečanostima.⁸⁹ Važnost Trsatskog sastanka i osnivanja *Domagoja* bila je u tome što se težište pokreta prenijelo iz inozemstva na područje Hrvatske.⁹⁰ Dvije godine kasnije, u ljeto 1908., organizira se veći broj ljetnih sastanaka od kojih je splitski sastanak bio posebno impresivan s 800 sudionika iz svih hrvatskih pokrajina, ali i Slovenije, njih 60. Organizatori sastanka se nisu

svečanosti). U XIX. st. osnivali su ih isusovački pučki misionari, osobito u Dalmaciji. U XX. st. nastaju posvuda u Hrvatskoj i BiH za sve dobi, zvanja i staleže. U Katoličkome pokretu jezgre su vjerske obnove te iz njih nastaju druge katoličke, osobito đačke udruge. Razvijaju bogatu djelatnost u različitim sekcijama (športska, literarna, dobrotvorna, euharistijska itd.) i promiču vjerski, društveni i kulturni život (vidi: “Marijina kongregacija”).

⁸⁵ KRIŠTO, *Hrvatski katolički pokret*, 43.

⁸⁶ *Isto*, 44-45.

⁸⁷ Ime *Domagoj* je društvu dao Fran Binički, a to je učinio jer ono u sebi nosi puno simbolike. *Domagoj* je bio slavni hrvatski knez, poznat po svojoj borbenosti radi koje je nazvan najgorim knezom Hrvata od svojih neprijatelja. On je otrgnuo Hrvatsku od bizantinskog utjecaja i vezao je trajno za papinstvo, Rim i europski zapad, a papa Ivan VIII. ga zove slavnim knezom (KOLARIĆ, *Hrvatski katolički pokret (1900.-1945.)*, 89).

⁸⁸ BOZANIĆ, *Biskup Antun Mahnić*, 85.

⁸⁹ LUETIĆ, “*Časopis Luč*”, 65.

⁹⁰ KRIŠTO, *Hrvatski katolički pokret*, 47.

baš slagali s tolikim omasovljenjem HKP-a; mislili su da je toliki kvantitativan porast prevelik te da bi mogao naštetiti pokretu u kvalitativnom smislu. Naime, voditelji pokreta bili su skloniji radu u manjim skupinama koje su imale jasnu sliku pokreta i njegovih ciljeva čemu će težiti jednom kad preuzmu uloge seniora - skrovitosti i manjoj brojnosti. Također, težilo se uspostavljanju bolje koordinacije među katoličkim đacima. Makar je inicijalno odlučeno da se povežu u savez pojedinaca, ipak je odlučeno da se povežu preko društava pa se godine 1908. osniva Hrvatski katolički đачki savez.⁹¹ Međutim, komentirajući pokret tih prvih nekoliko godina postojanja Mahnić navodi da je napredak slab i spor, prije svega radi postojanja otpora prema njemu među svećenstvom i laicima.⁹²

5. HKP IZMEĐU DVA KONGRESA

5.1. HKP U HRVATSKOJ

HKP je imao nekoliko etapa razvoja: u prvom razdoblju formiraju se društva đaka i studenata kroz koja mladi stječu znanja i oduševljavaju se vjerskim idealima, a prema vani djeluju obrambeno i brane katolička načela. U drugoj etapi pod utjecajem J. Kreka mladi usvajaju socijalne programe, a u trećoj etapi već su stasali, intelektualno i brojčano pa prelaze s obrane vjere na pozitivan rad.⁹³ Kako je kritika „klerikalizma” od strane liberala i naprednjaka rasla, pogotovo nakon pokretanja *Hrvatstva* i kasnije osnutka *Hrvatske kršćansko-socijalne stranke prava*, tako se širilo i osnaživalo organiziranje katoličkih đaka i studenata.⁹⁴ Nakon osnutka društva Domagoj krajem 1906. širenje pokreta po hrvatskim zemljama se ubrzava, posebno među srednjoškolcima koji se samoorganiziraju, a veće srednjoškolske organizacije većinom izdaju i vlastite listove; u Zagrebu pitomci sirotišta osnivaju list *Nada*, list *Zora* se osniva u donjogradskoj gimnaziji, grkokatolički sjemeništarcu izdaju list *Jedinstvo*, a učiteljske pripravnice list *Ljubice*. Sjemeništarcu su poprilično aktivni pa osnivaju u Splitu *Neven*, u Zadru *Bostan*, u Sinju *Sinjski đak*, *Ljiljan* je bio list dubrovačkih sjemeništara, *Odjek* kotorskih, a *Travanjsko smilje* djelo je sjemeništara u Travniku. Đaci u Visokom izdaju *Cvijet*, travnički

⁹¹ *Isto*, 62-63.

⁹² STRECHA, *Katoličko pravaštvo*, 171.

⁹³ BOZANIĆ, *Biskup Antun Mahnić*, 86.

⁹⁴ KRIŠTO. *Prešućena povijest*, 234.

đaci *Travničkog đaka*, karlovčani *Hrvatsku zvijezdu*, a požežani list *Slavonac*.⁹⁵ Sljedeće, 1907. godine u Zagrebu je održan prvi *Hrvatsko-slovenski sveđački katolički sastanak* na poticaj bečke Hrvatske, a organizaciju su preuzeli zagrebački domagojci i članovi bogoslovnoga *Zbora duhovne mladeži*. Sastanku je prisustvovalo oko 400 gostiju organizirano pridošlih iz Dalmacije, Bosne, Slavonije i Slovenije. Sastanak je bio dodatni poticaj za učvršćenje i rast pokreta što se sljedeće godine ogledalo u uspostavljanju središnjice za Dalmaciju u zadarskom sjemeništu, kao i širenju pokreta u Istri i Bosni gdje se uspostavljaju prvi odjeli društva.⁹⁶ Razmatrala se i nužnost osnivanja novoga lista do kojega dolazi sljedeće 1908. godine kada je osnovano *Jutro*. Pokrenuto je u sklopu osnivanja *Pijevog društva*⁹⁷ koje je bilo izdavač novoosnovanog lista za vrijeme jedne godine koliko je list izlazio. To je vrijeme velike protukatoličke ofenzive naprednjaka koji ostvaruju pobjedu na izborima 1908. godine – međutim, iste godine se HKP unatoč tome ili možda upravo radi toga organizacijski silno širi. Organiziraju se značajni sastanci diljem hrvatskog etničkog prostora, redom u Đakovu, Zagrebu, Splitu, Travniku i na Trsatu. Tog ljeta osnivaju se ferijalna društva za širenje prosvjete za vrijeme ljetnih praznika; U Istri ferijalno društvo *Dobrila*, u Bosni *Martić*, *Strossmayer* u Slavoniji, *Pavlinović* u Dalmaciji, a u Zagrebu ferijalno društvo *Kačić*. Na jesen se u Rijeci organizira prva skupština novoosnovana *Leonova društva* čija je zadaća bila promicanje kršćanske filozofije i znanosti; suprostavljanje navali modernizma u Hrvatskoj putem izdavanja apologetike, popularne filozofije i estetike. Sjedište društva bilo je u Senju, a njegovim društvenim glasilom postala je *Hrvatska straža*.⁹⁸ Iste godine osniva se i *Hrvatski katolički đački savez* (HKĐS) koji je trebao koordinirati đačke organizacije diljem hrvatskih zemalja. Svaka od tri grane đačkog pokreta – sveučilišna, bogoslovna i srednjoškolska - imala je svoje tajništvo iz kojega je koordinirala osnivanje novih organizacija, usmjeravala ih i poticala na rad, a tada je najaktivnija srednjoškolska organizacija koja do početka Prvoga svjetskog rata ima svoje organizacije u gotovo svim srednjim i učiteljskim školama.⁹⁹ Godine 1909. jedan od začetnika cjelokupnog katoličkog pokreta I. Butković

⁹⁵ KRIŠTO, *Hrvatski katolički pokret*, 48.

⁹⁶ *Isto*, 50-51.

⁹⁷ Pijevo Društvo za promicanje dobre štampe među Hrvatima osnovano je 1908. pod pokroviteljstvom biskupa Mahnića. Potaknuti mišljenjem Pia X. da je uzalud građenje crkava i škola ako se štampa prepusti nevjernicima, osnivanjem ovoga društva željelo se od tadašnje slabe i rascjepkane katoličke štampe učiniti jaku štampu doraslu natjecanju s liberalnom štampom. Društvo materijalno pomaže izdavanje listova, izdaje vlastite listove te pomaže otvaranje knjižnica ("Pijevo društvo i borba za medije").

⁹⁸ KRIŠTO, *Prešućena povijest*, 274.

⁹⁹ KOLARIĆ, *Hrvatski katolički pokret (1900.-1945.)*, 92-93.

konstatira da se pokret već snažno učvrstio kod katoličke mladeži,¹⁰⁰ a prema izvještajima iz *Luči* iste godine čini se da „odrasla” javnost afirmativno gleda na organiziranje katoličke mladeži; naime, na zabavama organizacija mladih katolika redovito su sudjelovale istaknute osobe iz javnoga života poput profesora, političara i crkvenih uglednika.¹⁰¹ Društvo Domagoj pokreće za đake nižih razreda gimnazije mjesečnik *Krijes*, za učenice se izdaje *Proljetno cvijeće*, za mlade sa sela list *Mladost*. Osnivaju se nova akademska društva: u Budimpešti *Antunović*, u Beogradu *Dan*, a u Pragu *Krek*. Studenti bogoslovnih škola se također organiziraju u zborove, posebice franjevci: zbor *Dun Skot* u Zagrebu, *Bakula* u Mostaru, *Milovan* u Makarskoj, *Ferkić* u Cresu, dok su se dominikanci u Dubrovniku organizirali u zbor *Akvinac*. U srednjim školama diljem hrvatskih zemalja se organiziraju Marijine kongregacije,¹⁰² a prema pisanju *Serafinskog Perivoja* do 1910. ustanovljeno ih je ukupno 78. Mladi studenti su odgajani u domoljubnom duhu, uče se i recitiraju vjerske i domoljubne pjesme, posebno *Lijepu našu* koja se pjeva i izvan Banske Hrvatske. Oduševljenje je veliko, mladež se uživljava u svoje uloge branitelja vjere, idealiziraju svoj cilj, a promjenjive političke prilike su ih zainteresirale za redovito praćenje politike. Time započinje druga etapa đačkog katoličkog pokreta kada se posvećuje veća pažnja socijalno političkim problemima čime se stvaraju temelji za rad u narodu i u javnom životu.¹⁰³ Vodeći mladi studenti, budući seniori, pod utjecajem Kreka, ali i obrazujući se od Slovenije, preko Njemačke do Belgije i Nizozemske razvijaju znanja o potrebi socijalnog rada i bolje organizacije s ciljem jačeg gospodarskog i socijalnog razvoja društva.¹⁰⁴ Posvećuju veliki dio svoga vremena socijalnoj pravdi i najnižim slojevima kojima žele pomoći; to čine posjećivanjem radnika u tvornicama i seljaka na selima gdje se upoznavaju s njihovim tegobama, organiziraju tečajeve za opismenjavanje, održavaju razna predavanja socijalnog karaktera, posebno o štetnosti alkoholizma, uređuju pučke knjižnice i promoviraju knjige *Društva sv. Jeronima* itd. Nisu uvijek bili zadovoljni s količinom i kvalitetom obavljenog rada, ali to su pripisivali nedostatku znanja i iskustva u tome području.¹⁰⁵

¹⁰⁰ Ivan Butković piše: „Val katol.[ičkog] pokreta preduboko je već zahvatio u srca hrv.[atske] mladeži, a da bi ga mogla kakva sila uništiti.”; preuzeto iz KRIŠTO, *Hrvatski katolički pokret*, 65.

¹⁰¹ LUETIĆ, „Časopis Luč”, 80.

¹⁰² KRIŠTO, *Prešućena povijest*, 284.

¹⁰³ KAPITANOVIĆ, „Hrvatski katolički pokret od Riječkih novina”, 411-412.

¹⁰⁴ *Isto.*, 412.

¹⁰⁵ LUETIĆ, „Časopis Luč”, 83.

Na javnoj proslavi desete obljetnice PHKK-a i posvete hrvatske mladeži Srcu Isusovu¹⁰⁶ 1910. dolazi do fizičkih sukoba između mladih organiziranih katolika i prosvjednika liberalnih svjetonazora. U Osijeku se iste godine 3000 sveučilištaraca i srednjoškolaca ujedinilo u savez.¹⁰⁷ Dalje koordiniranje i centraliziranje organizacija HKP-a se događa osnivanjem središnjeg tijela pokreta, Sekretarijata (Starješinstvo) 1911. Pokret jača na svim područjima, u Banskoj Hrvatskoj i u Dalmaciji.¹⁰⁸ Sljedeće godine organizirani mladi katolici sukobljavaju se s mladohrvatima oko izbora za *Hrvatsko akademsko potporno društvo*¹⁰⁹ na Sveučilištu u Zagrebu. Godina 1912. vrlo je značajna za HKP. Naime, organizacije pokreta su toliko brojne da je nužno bolje strukturno organizirati pokret pa se pristupa osnivanju Seniorata kao što je činjeno u katoličkim pokretima diljem Europe, a drugi značajan događaj te godine je osnivanje *Riječkih novina*, dnevnog lista pokreta o osnivanju kojega se dugo vremena pričalo. Također, nije nevažno napomenuti ni to da su mladi katolici bili glavni, ili među glavnima, demonstrantima u Zagrebu protiv Cuvajeva komesarijata i za očuvanje hrvatskih prava.¹¹⁰ Preveliku podršku episkopata tada nisu imali, a kulturna borba stupa u pozadinu što ne znači da mladi organizirani katolici nisu i dalje imali na oku antiklerikalce.¹¹¹ Općenito, znatan dio svećenstva u tome trenutku nije podržavao pokret, ili mu se čak protivio, dok veliki dio naroda s njime uopće nije bio upoznat; stoga, osim đačke organizacije koja je dobro napredovala, nije bilo previše razloga za zadovoljstvo, što se i konstatiralo sljedeće godine na kongresu u Ljubljani.¹¹² Manjarić tvrdi da je u Banskoj Hrvatskoj katolički pokret naišao na najmanji odaziv i razumijevanje, a većina naroda tamo u pokret nije baš ni upućena. Uz kritiku tamošnjeg svećenstva radi nezainteresiranosti ili protivljenja pokretu, zaključuje da je Banska Hrvatska „još uvijek glavna domena hrvatskog

¹⁰⁶ Nakon što je papa Leon XIII. Posvetio 1899. godinu Presvetom Srcu Isusovu, isto čini i hrvatska mladež pod vodstvom isusovaca 1900. godine. Ukupno 160 000 mladih se posvetilo čime su potvrdili svoju vjeru i odanost Isusu. U tu čast isusovac Petar Perica je skladao pjesmu Do nebesa nek se ori, a album s potpisima svih 160 000 mladih je poslan papi u Rim.

¹⁰⁷ KRIŠTO, *Hrvatski katolički pokret*, 68.

¹⁰⁸ KRIŠTO, *Prešućena povijest*, 303.

¹⁰⁹ Hrvatsko akademsko potporno društvo bilo je najveće društvo humanitarnog karaktera na Sveučilištu u Zagrebu u razdoblju od osnutka modernog sveučilišta (1874.) do početka Prvoga svjetskog rata (1914.). Ono je svojim članovima studentima davalo potporu u hrani, novcu i odjeći, te u troškovima bolničkog liječenja (LUETIĆ, “Hrvatsko akademsko potporno društvo (1894.-1914.)”, 311).

U vezi s konkretnim događajem, mladohrvati su na izborima nadjačali naprednjake i domagojce, ali nakon izbora napadaju snažno domagojce, s jednakim kritikama kojima su ih napadali i naprednjaci (KRIŠTO, *Hrvatski katolički pokret*, 74).

¹¹⁰ GRGEC, *Dr. Rudolf Eckert*, 186.

¹¹¹ *Isto*.

¹¹² KAPITANOVIĆ, “Hrvatski katolički pokret od Riječkih novina”, 413.

liberalizma, bar onog praktičnog.” Više zadovoljstva je bilo u pogledu napretka pokreta u Bosni, Istri i Dalmaciji.¹¹³ Slabiji razvoj pokreta u Banskoj Hrvatskoj, bar po pitanju organiziranja seoskih mladenačkih društava mogao bi izvirati iz ne baš dobrih odnosa episkopata u Hrvatskoj s domagojcima i pokretom općenito. Naime, Grgec donosi informaciju da je za vrijeme Cuvajeva komesarijata bilo velike želje među sveučilištarcima i srednjoškolcima koji su bili spremni cijeli se podrediti nekom većem dobru, „vršiti herojska djela” ali u Zagrebu nije bilo visokopozicioniranih ljudi koji su bili spremni mlade prihvatiti i s njima raditi.¹¹⁴ Isto potvrđuje susret Korošeca¹¹⁵ sa zagrebačkim nadbiskupom Bauerom na kongresu u Ljubljani gdje Korošec prigovara Baueru da jedno govori drugo radi aludirajući na to da financira liberalni Sokol, a domagojcima odbija pomoći. Na spomen Domagoja, Bauer odgovora: „Ja ne dam, da me šaćica mladih ljudi terorizira i da mi nameće Mahnićeve ideje. Ja ne trebam pedokracije.”¹¹⁶ Međutim, već sljedeće godine odnos Bauera i domagojaca se mijenja; Bauer ne samo da ne spominje više pedokraciju već materijalno i moralno podupire, prije svega društvo Domagoj te hrvatske katoličke đačke organizacije i Kolo hrvatskih književnika.¹¹⁷ Moguće da je razlog za manjak potpore 1912. bila aktivnost mladih organiziranih katolika u demonstracijama protiv Cuvaja pri čemu se nadbiskup nije želio zamjeriti Pešti svojom potporom demonstratorima.

5.2. HKP U DALMACIJI

Još prije nego je službeno započeo pokret, u Dalmaciji su se pojedini svećenici već isticali svojom aktivnošću u narodu. Možda su katolici, prije svega svećenici, bili aktivniji u Dalmaciji nego u Banskoj Hrvatskoj radi teškoga ekonomskog stanja u kojem je bila pokrajina pa je njezina revitalizacija tim više bila nužnija. Tamo se posebno u svojem radu među narodom ističu već spomenuti Alfirević te Frane Ivanišević, koji se posebno istaknuo zalaganjem za pučku prosvjetu i poboljšanje položaja radnika i seljaka. Već 1891. počinje uređivati *Pučki list* u kojemu donosi narodne pjesme i običaje kako bi spriječio odnarođivanje i hrvatski identitet

¹¹³ MANJARIĆ, “Naši Salezijevci i Jeronimovci”, *Vrhbosna* (Sarajevo), 1912, br. 5.

¹¹⁴ GRGEC, *Dr. Rudolf Eckert*, 177-178.

¹¹⁵ Anton Korošec je bio katolički svećenik i političar, zastupnik Slovenske narodne stranke u Carevinskom vijeću, a kasnije predsjednik Jugoslavenskoga kluba. Raspadom Monarhije ima veliku ulogu u ujedinjavanju sa Srbijom kao predsjednik Narodnog vijeća SHS-a te je vrlo zapažen političar za vrijeme cijelog trajanja Kraljevine SHS, tj. Jugoslavije.

¹¹⁶ GRGEC, *Dr. Rudolf Eckert*, 232.

¹¹⁷ *Isto*, 251-252.

među pukom. Dok je bio župnik u Jesenicama (1899.-1911.) potaknuo je i pomogao izgradnju dvije seoske škole, brinuo se za ekonomski razvoj kraja poticanjem brodarstva i unapređenjem vinarstva, potiče pošumljavanje i sadnju trešanja te novčano pomaže talentirane učenike. Godine 1899. osniva Seosku poljoprivrednu zadrugu, a godinu kasnije prvu seosku blagajnu u Dalmaciji dok potiče osnivanje pučkih kreditnih štedionica i posudbenih zavoda, po uzoru na Raiffeisenov sustav.¹¹⁸ Katolici u Dalmaciji blisko prate djelovanje biskupa Mahnića pa se katolički list *Dan* u Splitu osniva iste godine kad i *Hrvatska straža* na Krku, odnosno godinu prije dnevnika *Hrvatstvo* u Zagrebu. Poveznica između dva lista je i prvi urednik *Hrvatske straže* splitski svećenik dr. Ante Alfirević koji je kasnije postao dugogodišnji urednik *Dana*. Ta činjenica, kao i upravno uređenje Monarhije koje je smjestilo Krk i Dalmaciju u istu upravnu jedinicu sugerira da se katolički pokret prije počeo razvijati u Dalmaciji nego u Banskoj Hrvatskoj.¹¹⁹ Iako se *Dan* kao predvodnik i glasilo katoličke misli u Dalmaciji osnovao na samom početku pokreta, do razvoja sljedeće etape - organizacije mladeži dolazi u Dalmaciji kasnije nego u Banskoj Hrvatskoj, ali jednom pokrenuta organizacija će se brže i življe razvijati u hrvatskim krajevima u sastavu austrijskog dijela Dvojne Monarhije.¹²⁰ Dakle, 1907. dolazi do pomaka u napretku katoličkog pokreta u Dalmaciji i to uslijed sukoba Hrvatske stranke i naprednjaka kada raste utjecaj naprednjaka koji posljedično tjera i katolike na snažnije aktiviranje. Riječki kapucini te godine počinju izdavati *Quarnero*, a zatim i *Našu gospu Lurdsku*. Naposljetku osnivaju i *Kuću dobre štampe* koja širi katoličke ideje, a organizirani katolici u predizborno vrijeme agitiraju protiv naprednjačkih kandidata.¹²¹ Godine 1908. katolička mladež održava pokrajinski susret u Splitu gdje se okupio lijep broj uzvanika, a protiv susreta su demonstrirali demokrati i socijalisti. Alfirević hvali mladež radi srčanosti, požrtvovnosti, velikodušnosti i zanesenosti katoličkim idealima u čemu vidi utjecaj *Luči* i onih okupljenih oko *Luči*. Stoga potiče da se potpomažu *Luč*, odnosno mladež generalno, njezine organizacije, kongregacije i zabave, ako treba čak i nauštrb nekih drugih aktivnosti.¹²² Iste godine osniva se *Hrvatsko katoličko ferijalno društvo „Pavlinović”* u Dalmaciji od strane mladeži koja „...ustanovljuje društvo akademsko, da zreliji drugovi idu k puku, ustanovljuje društvo katoličko, da puku pruže katoličke kršćanske izobrazbe,

¹¹⁸ VUKOVIĆ, “Hrvatski katolički pokret u Dalmaciji”, 16-17.

¹¹⁹ KAPITANOVIĆ, “Hrvatski katolički pokret od Riječkih novina”, 417.

¹²⁰ *Isto*, 413.

¹²¹ KRIŠTO, *Prešućena povijest*, 282.

¹²² ALFIREVIĆ, “Katolički pogled po Dalmaciji”, *Vrhbosna* (Sarajevo), 1909, br. 4, 56-59.

osniva društvo ferijalno, da ni one časove odmora ne izgubi u duševnoj pospanosti, nego da ih žrtvuje rodu svomu”¹²³. U svome osvrtu na Dalmaciju iz 1909. godine isti navodi da se među pukom zadnjih godina umnažaju gospodarske ustanove poput pučkih seoskih štediona i produktivnih zadruga. Važnost takvih ustanova u tome je da čuvaju siromašne od kamatara te općenito dižu u narodu blagostanje čime indirektno umanjuju podložnost puka agitaciji antikatoličkih struja.¹²⁴ *Zadružni savez* u Splitu osniva 1907. godine Frano Ivanišević, a 1913. taj se savez ujedinjuje sa *Zadružnom savezom za Dalmaciju* koju je osnovao Ante Alfirević. U tom udruženom *Zadružnom savezu* bilo je 300 udruga sa 150 članova po udruzi; dakle, procjenjuje se da se savez skrbio za preko 300 000 ljudi.¹²⁵ Alfirević hvali svećenstvo u Dalmaciji kao požrtvovno i na dobrom glasu, ali opaža da je mlađe svećenstvo u HKP dosta aktivnije od starijeg, posebno mladi kapelani netom proizašli s bogoslovije. Međutim, u posljednje vrijeme se i stariji kler više angažira, posebno na području tiska i gospodarskih aktivnosti. O tadašnjem utjecaju svećenstva na području gospodarstva dovoljno govori da su tri četvrtine gospodarskih ustanova u rukama svećenika.¹²⁶ Značajan trenutak zbio se potkraj 1909. godine kada je hrvatska katolička mladež (iz raznih dijelova Hrvatske) u Splitu održala veliki sastanak. Poslije sastanka grupa je morskim putem posjetila prvo Dubrovnik gdje je sudjelovala na svečanoj procesiji kroz grad, a zatim je ploveći obalom preko Splita i Zadra doplovila u Rijeku gdje se razišla.¹²⁷ U godinama 1909. i 1910. katolički pokret u Dalmaciji sve više jača kao odgovor na „socijalističku i napredno-demokratsku najezdu”. Pokret predvode đaci koji se okupljaju i povezuju na pokrajinskom nivou, prvo sastancima 1908. i 1909. u Splitu, a zatim 1910. u Podgori gdje se organiziraju po srednjim školama i sveučilištima te osnivaju pokrajinski savez u okviru hrvatskog akademskog prosvjetnog društva Pavlinović. Đaci svojim ushitom potiču i kler na organizaciju i djelovanje, a prvi to čine svećenici otoka Brača na poticaj dr. Ante Alfirevića i supetarskog svećenika Luke Pappafave, budućeg šibenskog i hvarskog biskupa, a ubrzo se organiziraju i svećenici cijele splitske biskupije. Đaštvo i svećenstvo bili su centar cijelog pokreta u Dalmaciji, a glavni cilj im postaje u pokret uključiti još radničku i seljačku omladinu jer oni ipak čine većinu mladih ljudi. Veliki poticaj za pokret u Dalmaciji je dolazak Ivana

¹²³ “Zadar: Hrvatsko kat. akad. ferijalno društvo 'Pavlinović' za Dalmaciju”, *Vrhbosna* (Sarajevo), 1908, br. 21, 342.

¹²⁴ ALFIREVIĆ, “Katolički pogled po Dalmaciji”, *Vrhbosna* (Sarajevo), 1909, br. 4, 56-59.

¹²⁵ VUKOVIĆ, “Hrvatski katolički pokret u Dalmaciji”, 17.

¹²⁶ ALFIREVIĆ, “Katolički pogled po Dalmaciji”, *Vrhbosna* (Sarajevo), 1909, br. 4, 56-59.

¹²⁷ KRIŠTO, *Prešućena povijest*, 287.

Butkovića, uz Mahnića glavnog pokretača pokreta, u Zadar 1909. Zaposlen je kao profesor fundamentalne teologije u filozofije u bogoslovnom sjemeništu, ali uz to je izuzetno aktivan u HKP.¹²⁸

U kolovozu 1910. katolička mladež, odnosno društvo Pavlinović je u Podgori održala svoju prvu javnu godišnju skupštinu prilikom koje je podiglo spomen-ploču na rodnoj kući don Mihovila Pavlinovića. Vijest o tome razbjesnila je liberalno novinstvo, posebno listove Hrvatske stranke koji su plakatima i letcima protestirali što su katolički đaci prisvojili Pavlinovića za „svoju stvar”. Pokušali su opstruirati sastanak, ali bezuspješno. Na kraju je održana tako sjajna narodna manifestacija „...kakove od kojeg decenija valjda nije vidjela Dalmacija.”¹²⁹ Također jača protukatoličko stanovište i djelovanje među mladima van katoličkih organizacija gdje dalmatinska mladež uz podršku Supila „još snažnije kroči prema jugoslavenstvu”. Hrvatsko-srpska napredna omladina održava u Splitu sastanak gdje je dominirala protukatolička nota i hrvatsko-srpsko jedinstvo - to jedinstvo bilo je u obliku stapanja dviju nacija čemu se zapravo suprostavljaju čak i srpski i hrvatski naprednjaci.¹³⁰ Tijekom 1910. slovenski su svećenici snažno utjecali na hrvatsko stanovništvo, posebno dalmatinsko i to šireći zadugarstvo na selima i drugim oblicima socijalne aktivnosti.¹³¹ Tako se početkom novog desetljeća dodatno intenzivira djelovanje mladeži: pristupa se snažnijem organiziranju radničke i seoske mladeži te se pojačano radi na području tiska – u Splitu se pokreću dva nova lista, *Hrvatska država* koja će promovirati katolička načela i skrbiti za gospodarsko-socijalni rad u narodu te *Pučke novine* koje se osnivaju nasuprot nekad katoličkom *Pučkom listu* koji je „iznevjerio” katolička načela. Kako bi se osigurala budućnost katoličkim listovima i razvitku katoličke štampe uopće 1910. osnovano je u Splitu *Katoličko tiskovno društvo*, a u Zadru se osniva *Hrvatsko društvo za katoličku štampu*¹³², nešto poput Pijeva društva za Dalmaciju.¹³³ Također, osniva se u Splitu na poticaj dr. Ante Alfirevića list *Mladost* koji je kao zadatak imao s pokretom upoznati i pokret proširiti među

¹²⁸ ANIĆ, “Ivan Butković (1876.-1954.)”, 67.

¹²⁹ S.B, “Kako je u Dalmaciji”, *Vrhbosna* (Sarajevo), 1911, br. 7 i 8, 113-116.

¹³⁰ KRIŠTO, *Prešućena povijest*, 303-304.

¹³¹ *Isto*, 295-297.

¹³² Hrvatsko društvo za katoličku prosvjetu se osnovalo u Zadru na poticaj splitskog biskupa dr. Ante Gjivoje i uz pokroviteljstvo zadarskog nadbiskupa dr. Vinka Pulišića. Svrha društvu je širenje i podupiranje svake dobre štampe na području Dalmacije i Istre. Članovima društva mogu postati fizičke i pravne osobe katoličke orijentacije koje na pismenu zamolbu uprava primi. Postoje utemeljitelji koji uplaćuju 100 kruna svake godine, zatim redoviti članovi koji uplaćuju 5 kruna i podupiratelji koji uplaćuju koji god iznos žele (“Svaštice: Na znanje!”, *Mladost* (Zadar), 1911, br. 6, 85).

¹³³ KRIŠTO, *Hrvatski katolički pokret*, 71.

radničkom i seljačkom mladeži. Naime, utjecanje na ta dva sloja mladih ljudi je prema Mahniću ključno jer 90 posto Hrvata pripada tim skupinama te će današnja seljačka i radnička mladež za koju godinu biti stupovi društva. Zato je ključno njih učiniti samosvjesnim, odnosno zanosnim prema svome katoličkom identitetu. List je dobro primljen, ali u Splitu nije baš imao svijetlu budućnost radi preopterećenosti pokretača i urednika pa je nastavak izdavanja bio pod znakom pitanja. Pavlinovićeveci tada preuzimaju skrb za *Mladost* i prenose je u Zadar, a uredništvo preuzima prof. Ivan Butković, jedan od pokretača cijeloga katoličkog pokreta i prvi urednik *Luči*.¹³⁴ Određeni dio lista od samoga početka posvećuje se instruiranju kako osnivati i organizirati omladinska društva. U siječnju 1911. organiziran je u Splitu trodnevni "poučno organizatorni kurs" za seljačku i radničku mladež. Mjesec dana kasnije održan je, također u Splitu, još jedan tečaj namijenjen organizatorima mladeži od kojih su većina bili svećenici. Svakodnevno se osnivaju mladenačka društva pa je tako broj društava nakon prvog tromjesečja 1911. godine 28 s ukupno preko 1000 članova. I iz drugih dijelova Hrvatske javljaju se organizatori mladenačkih društava te se pokret širi na druge hrvatske zemlje, a prema navodima S.B. među mladeži raste oduševljenje, idealizam i težnja za udruživanjem. Isti je optimističan oko budućeg razvoja ovoga pokreta te se nada savezu seljačkih i radničkih mladenačkih društava kao što savez društava imaju đaci. Dok ne dođe do saveza, preporuča da se prepusti društvu Pavlinović da vodi pokret jer ono daje pravila i upute za osnutak i vodstvo omlad. društava. Društvo također nabavlja za poduku nepismenih besplatno ili po sniženoj cijeni potrebite čitanke, dok se neke od čitatelja i pretplatnika *Mladosti* nagrađuje knjigama društva Sv. Jeronima.¹³⁵ Jedan od najaktivnijih biskupa u pokretu bio je šibenski biskup Luka Pappafava koji je poslanicama i pastirskim pismom pozivao svoje svećenstvo na veću aktivnost i podupirao organizaciju i rad katoličkih društava i crkvenih zborova. Poziva svećenike da izađu iz sakristije i da se svojom organizacijom te organizacijom puka i mladeži te dobrom štampom odupru napadima na Crkvu.¹³⁶ Pappafava osniva i prve svećeničke zajednice, još dok je služio na Braču 1905. godine, a one se brzo šire po južnodalmatinskim biskupijama. Kasnije se šire i na sjever pa Mahnić 1911. osniva list *Svećenička Zajednica* koji se kasnije proglašava središnjim glasilom društva Svećenička zajednica. O važnosti tih zajednica – čija je prvotna i duhovna nakana, da promiču pobožnost prema euharistiji, ali koje se bave i političkim te gospodarskih problemima,

¹³⁴ S.B., "Kako je u Dalmaciji", *Vrhbosna* (Sarajevo), 1911, br. 7 i 8, 113-116.

¹³⁵ *Isto*.

¹³⁶ KAPITANOVIĆ, "Hrvatski katolički pokret od Riječkih novina", 418.

odnosno izdavanjem listova i organiziranjem mladeži – govori mnogo Alfrevičev stav da gdje njih nije bilo, nije napravljeno mnogo po pitanju katoličke akcije.¹³⁷

5.2.1. Dalmatinska katolička *Mladost*

Djelovanje katolika od 1910., pogotovo mladih pozorno se može pratiti kroz pisanje *Mladosti*, časopisa mladih katolika koje je izdavalo Društvo Pavlinović iz Zadra. Druge godine izlaženja uredništvo napominje da ih je Zemaljski odbor, u kojem većinu čine pripadnici Hrvatske stranke i Srpske stranke na Primorju, prestao novčano podupirati u 1911. godini, nakon što ih je prve godine podupro sa 60 kruna u njihovom radu poput pučkih predavanja, poduka nepismenima (7 analfabetskih tečaja), dijeljenja čitanki, pisanki i svetojeronimskih knjiga.¹³⁸ Razlog tome, nagađaju iz *Mladosti*, vrlo je vjerojatno uspjeh koji su ostvarili u prenošenju katoličkog nauka mladeži. *Mladost* se u svojim člancima dotiče niza tema, komentira političku situaciju, donosi poučne priče i poticajne tekstove, polemizira s drugim listovima, donosi novosti iz hrvatskih regija i svijeta (najčešće o djelovanju „framazuna i liberalaca” u raznim državama) te potiče prosvjetu i organizaciju mladenačkih društava. Upućuje mlade katolike na aktivnost, potiče ih da organiziraju društva i da im se javljaju redovito s novostima, a te novosti i razmišljanja pojedinaca, pretežito iz Dalmacije, ali i iz ostalih hrvatskih zemalja, prenose u rubrici *Dopisi*. Teme koje se često ponavljaju su one o čistoći, o ćudorednom življenju, zatim o opasnosti alkohola, o važnosti štovanja roditelja itd. Pružaju gospodarske savjete na koje se nužno nadovezuje inzistiranje na važnosti čitanja, kako o katoličkom moralu, tako i o znanstvenom napretku na privrednom polju. Jedan od razloga koji navode zašto inzistiraju na opismenjavanju ljudi je što narod često puta ne zna čitati ni pisati što ga čini podložnijim prevari prilikom glasanja. Ne libe se komentirati i kritizirati izbore i politiku, pogotovo Smodlaku i njegovu demokratsku stranku, ali i Hrvatsku stranku kojom su razočarani jer je poduprla *proglas* protiv hrvatskog prava i katoličke vjere. U časopisu pozitivnom vrednuju recentnu jasniju podjelu na katolički i antikatolički tabor.¹³⁹

Više puta, bilo u svezi izvještavanja o Balkanskim ratovima, bilo u kontekstu naprednjačke srbofilije, *Mladost*, odnosno njezino uredništvo se osvrće na pitanje Srba i srpstva. U svome

¹³⁷ *Isto*, 419.

¹³⁸ “Pavlinovićev vjesnik”, *Mladost* (Zadar), 1911, br. 7 i 8, 2.

¹³⁹ “Poslije izbora”, *Mladost* (Zadar), 1911, br. 7-8, 89-91.

izvještavanju o Balkanskim ratovima *Mladost* je razmjerno objektivna te izvještava bez pretjerane srbofilije i oduševljenja. U velikoj mjeri se hvale Bugari, a krivnja za Drugi balkanski rat je na Srbima i Grcima koji žele „više nego što im pripada”. Pišu kako Srbija, kada sklapa ugovore s Grcima i Rumunjima protiv Bugara, protuslavenski i nepošteno radi s ciljem proširenja teritorija pri čemu zatečeno bugarsko stanovništvo silom posrbljuje. U *Mladosti* se pritom zgražaju nad manjkom srama koji Srbi radi toga osjećaju te napominju da tako nešto mogu pohvaliti samo naši „nehrvatski liberalci”.¹⁴⁰ Napada se snažno na naprednjake koji su antikatolički nastrojeni; u tolikoj mjeri da se, radi činjenice da su hrvatsko i katoličko ime usko vezani, protive i samom hrvatskom imenu. Stoga se zovu Srbima, npr. u *Pučkim novinama* br. 94 kada poručuju da se „prestanemo zvati Hrvatima”, „da smo Srbi”, a u kontekstu atmosfere oduševljenja Balkanskim ratom na mnoge ta njihova propaganda i djeluje. Iz *Mladosti* kažu da oni nisu oduševljeni poput demokrata srpskim ratnim uspjesima jer je to drugačiji tip oduševljenja i upozoravaju pravaške vođe da nikako ne prihvaćaju njihovo ideološko vodstvo. U *Mladosti* nisu Srbijom i njihovim uspjesima oduševljeni ni radi toga što se u Srbiji progone katolici koji ne smiju imati ni svećenika ni „bogomolje”: „...bili su Srbi i jesu do dana današnjega najnesnošljiviji narod u Evropi”. Stoga, dok se katolici oduševljavaju radi uspjeha saveznika jer su ovi kršćani i Slaveni, demokrati se oduševljavaju ponajviše Srbijom „...jer se nadaju, da će ona katolike najbolje prignječiti.” Navode činjenicu da su liberalni đaci klicali velikoj Srbiji kao središtu južnih Slavena, a prema njima ta velika ljubav prema Srbiji, radi koje se ponašaju kao podanici i radi koje su spremni odreći se hrvatskog imena, izvire upravo iz njenog tlačenja katolika.¹⁴¹ Dakle, *Mladost* tvrdi da su oni koji silno žele zajedništvo sa Srbima prvenstveno motivirani antikatolicizmom. Ne napada *Mladost* samo liberale i naprednjake, nego i pravaše kada ovi čine ili pišu nešto što se kosi s katoličkim naukom. Tako se sukobljava s pravaškom *Hrvatskom rieči* koju optužuje za širenje bezvjerstva i nemorala te smatra da to pravaško glasilo nema mjesta „pravoj hrvatskoj kući”, a sama Stranka prava ne treba očekivati njihove simpatije dok u njoj ima takvih elemenata. Iz *Mladosti* ponavljaju svoj stav da se oni, mladi katolici i Hrvati drže daleko od svake političke i stranačke borbe te da se ne vežu ni uz

¹⁴⁰“Novosti: Srbija”, *Mladost* (Zadar), 1913, br. 11, 141-142.

¹⁴¹“Vrijeme je ratno”, *Mladost* (Zadar), 1912, br. 12, 133-135.

jednu stranku, nego će u trenutku izbora poduprijeti stranku koja je najbliža njihovim katoličkim i hrvatskim načelima.¹⁴²

Neke od tema interesa mladeži iz Pavlinovića oslikavaju lijepo naslovi članaka: „O potrebi religije ili vjere”, „Je li čovjek postao iz životinje?”, „Iseljeničko pitanje” i sl. U članku „Što da čitamo?”¹⁴³ upućuju svoje čitatelje koje listove da čitaju, a koje nikako da ne čitaju pri čemu im savjetuju da mjesta koja drže te listove, knjižnice ili privatne kuće, ne posjećuju više. Članak „Za katoličku štampu”¹⁴⁴ potiče na više čitanja jer samo oni koji čitaju napreduju, dok nečitači nazaduju. To je razlog zašto se Hrvati iseljavaju, a stranci doseljavaju – ovi drugi („Čeh, Mađar, Švabo”) dobro žive gdje Hrvati ne mogu upravo radi puno čitanja. Također, kao jedan od glavnih razloga izumiranja hrvatskog naroda navodi se abortus.¹⁴⁵ Zanimljiv je članak „Otkud nam prijeti najveća pogibelj?”¹⁴⁶ u kojemu katolička mladež lamentira nad narodom kojega uništava manjak ćudoređa, prije svega bludnost i pijančevanje mladih. Mađarske, njemačke i talijanske škole odnarođuju narod, a narod se tome ne može oduprijeti jer u njega uopće nije razvijena prava narodna svijest, a energije i snage nema radi prevelike upotrebe alkohola. Mladi provode čitave noći u krčmana, na plesovima i drugim zabavama umjesto u čitaonicama. Potrebno je više škola jer je 70 posto naroda i dalje nepismeno, a uz to socijalni položaj se može još popraviti samo povezivanjem naroda u udruge i zadruge – gospodarske, seljačke, prosvjetne i dr. Kroz cio časopis naglasak je stavljan na važnost znanja i prosvjete te razum i krjepost nasuprot strasti i manama (porocima).

¹⁴² „Svaštice: Što se babi snilo?”, *Mladost* (Zadar), 1913, br. 6, 83-84; *Mladosti* odgovara pravaški list *Dalmatinski Hrvat* koji se okomio na urednika Butkovića tvrdeći da on, pošto nije pravaš, nema pravo katoličkoj pravaškoj omladini naređivati kako će se ponašati glede odredaba stranke. *Mladost* odvrća da je Butković pravaš jer pravaški radi i radio je, samo je on katolički pravaš koji „...nije nikad imao potpunoga povjerenja u pravašku liberalizmom natrušenu upravu, te se nije nikad htio obvezati, da će primit bezuvjetno, što takva uprava kaže.”

¹⁴³ Ne čitati listove: *Sloboda*, *Pučki list*, *Pokret*, *Novi list*, *Pučka Sloboda*, *Slobodna riječ*, *Naše jedinstvo* i *Narodni list*; preporučuje se za čitanje: *Luč* za starije đake i *Krijes* za mlade, *Proljetno cvijeće* koje izdaju ženske učenice te list *Za vjeru i dom* koji izdaju hrv. katoličke učiteljice. Zatim, franjevački listovi *Kršćanska obitelj* u Mostaru, *Glasnik sv. Ante* u Visokom, *Glasnik sv. Franje*, *Euharistički glasnik* u Zadru te *Naša Gospa Lurdska* riječkih kapucina koja se tiska u 26 000 primjeraka. Najpoznatiji list u hrvatskom narodu je *Glasnik Presvetoga Srca Isusova*. Vrijedni čitanja gospodarski listovi su: *Pučke novine* u Dalmaciji, u Banovini *Hrvatska zastava istine*, zatim *Pučka Prosvjeta*, a u Istri *Pučki prijatelj*. U Dalmaciji se posebno ističe *Dan*, *Hrvatska riječ* u Šibeniku, pa *Prava Crvena Hrvatska* u Dubrovniku i konačno *Pravi Hrvatski Sokol* u Splitu (“Što da čitamo?”, *Mladost* (Zadar), br. 11-12, 1911).

¹⁴⁴ “Za katoličku štampu”, *Mladost* (Zadar), 1913, br. 11, 131-133.

¹⁴⁵ U članku “Otkud nam prijeti najveća pogibelj?” se kaže da nećudorednost najviše razara narodni život i snagu. Pijanstvo i bludnost – ima krajeva u Hrvatskoj „...gdje žene ubijaju vlastiti porod, ili ga već u zametku guše, jer naprosto neće da imadu djece? Nije onda ni čudo, da našeg naroda u Slavoniji sve više nestaje, dok nasuprot tuđinaca biva sve više.” (“Otkud nam prijeti najveća pogibelj?”, *Mladost* (Zadar), 1913, br. 10, 116-119.)

¹⁴⁶ “Otkud nam prijeti najveća pogibelj?”, *Mladost* (Zadar), 1913, br. 10, 116-119.

Što se tiče djelovanja *Mladosti* u promicanju organiziranja mladeži diljem hrvatskih zemalja, brojke su više nego solidne. Krajem 1911. godine brojke pokazuju 35 društava s oko 1500 momaka seljačke i radničke mladeži.¹⁴⁷ U travnju 1912 u *Mladosti* se izvještava: „Dalmacija - Katolički naš pokret razvija se sve ljepše. Mladenačka društva niču jedno za drugim. I gospodarsko stanje napreduje.”¹⁴⁸ Početkom 1913. godine u *Mladosti* posljednji puta iznose sveukupne konkretne brojke; kako kažu, u mladenačkim društvima ima u ovom trenutku više od 2000 aktivnih mladića.¹⁴⁹ Naime, nakon mnoštva dopisa iz različitih omladinskih društava koji su brojčano navodili koliko je među članstvom aktivnih članova, čini se da uredništvo prestaje one pasivne uopće brojati, dakle računaju samo one koji aktivno pridonose razvoju katoličkog pokreta.¹⁵⁰ Osnivanje društava je često išlo preko đaka koji se preko ljeta vraćaju u svoja rodna mjesta u kojima (ili u bližoj okolini) osnivaju mladenačka društva i održavaju predavanja radničkoj i seoskoj mladeži. Ideal kojem se teži je postići da se mladež ne druži u birtijama, nego u svojim društvima gdje će se između ostalog baviti čitanjem knjiga i novina, učenjem temeljnih istina vjere i hrvatske povijesti.¹⁵¹ Cilj je, odnosno pobjeda će biti potpuna kada u svakom mjestu većina mladeži bude dijelom kršćanske organizacije koja će ih odgojiti u „čestit, naobražen i jak naraštaj” koji će za 10-16 godina odlučivati u javnom životu Hrvatske.¹⁵²

5.3. STRATEGIJA DJELOVANJA I PROBLEMI U HKP

U daljnjem tekstu se iznose strategije djelovanja i problemi u HKP-a u Dalmaciji, ali iste tegobe muče i ostale hrvatske zemlje; dapače, čak i veće pošto su Dalmatinci daleko najangažiraniji u organiziranju društva te radničke i seljačke mladeži. Godine 1909. dr. Ante Alfirević daje neke smjernice što i kako bi se trebalo raditi u HKP-u, prije svega u Dalmaciji. Tisak je od velike važnosti pa traži od klera da pomaže katoličko novinstvo preplaćujući se na katoličke listove dok liberalni tisak treba prestati kupovati jer ga time financijski pomažu. Alfirević smatra da je jako korisno za pokret organiziranje staleških društava gospodarskog ili religioznog sadržaja. Dok

¹⁴⁷ “Koncem godine-Uredništvo”, *Mladost* (Zadar), 1911, br. 11-12, 131-133.

¹⁴⁸ “Novosti”, *Mladost* (Zadar), 1912, br. 4, 48-50.

¹⁴⁹ “Usavršavanje naše organizacije”, *Mladost* (Zadar), 1913, br. 2, 17-18.

¹⁵⁰ Gdje gdje se u izvještajima može naići na informacije koliko je članova odselilo u prekomorske zemlje, pri čemu se ponekad prenose dojmovi konkretnih iseljenika te njihovi poticaji pokretu.

¹⁵¹ “Poslije praznika”, *Mladost* (Zadar), 1912, br. 9.

¹⁵² “Koncem godine-Uredništvo”, *Mladost* (Zadar), 1911, br. 11-12, 131-133.

gospodarskih društava u tom trenutku gotovo da nema, religioznih ima poput djevojačkih društava za naknadu sv. Pričest, vojska Srca Isusova proti psosti (psovki), Marijinih kongregacija, a nedavno je ustanovljena u Zadru Ustanova o čestom pohađaju Svetotajstva. Gospodarski treba djelovati u svakoj župi i to osnivajući ustanove koje će pomagati župljanima prilikom potrošnje i zarade, koje će im smanjiti troškove i povećati prihode. Time će župljani razviti povjerenje u svoga župnika pa nikakva protuvjerska agitacija neće imati učinka.¹⁵³ Naglašava važnost vjerskog poučavanja, posebno kroz obrazovna društva po uzoru na Slovence u kojima se redovito održavaju nedjeljna predavanja te postoje odbori za pjevanje, tamburanje ili kazališne predstave, gimnastičke igre itd. Postoje dva načina širenja katoličke pouke: putem direktne religiozne pouke u školama i crkvama te putem zabave u tim društvima, a pokazalo se u pojedinim mjestima da je naobrazba puno bolje išla kada se povezala sa zabavnim sadržajima. Kao veliki problem u katoličkom pokretu dr. Alfirević vidi strančarenje svećenika i svjetovnjaka. Pri tom misli na katolike koji vide da članovi stranaka koje simpatiziraju rade ili govore nešto protiv vjere, ali nemaju srčanosti da ustanu protiv toga. Smatra da ukoliko se ta navika strančarenja ne promijeni sav ovaj rad među ljudima bi mogao postati uzaludan. Dakle, u politici je potrebno više katoličke svijesti. Svatko može pripadati stranci kojoj želi dok se ona ne kosi s katoličkim načelima, ali isto tako trebalo bi se agitirati i raditi na tome da se u tim strankama promoviraju na zastupnička mjesta ljudi koji su otvoreni i srčani katolici. Pohvaljuje potez svećenika na zadnjim dvjema izborima kada su radili za kandidate koji su se pismeno obvezali djelovati prema katoličkim načelima. Takvo pojedinačno djelovanje je nužno dok stranke u svoje programe ne uključe katolička načela. Na kraju svoga izvještaja Alfirević kritizira preveliku obzirnost katolika prema drugima, težnju da se bude u miru sa svima jer time neprijatelj postaje samo sve smioniji i poduzetniji. „Svugdje na svijetu opažamo ovo: Gdje su katolici tihi janjci, neprijatelji su grabežljivi vukovi. Svi znademo, koja će sudbina snaći tihu jagnjad uz grabežljive vukove.”¹⁵⁴

Godine 1913. javljaju se tekstovima u *Vrhbosni* kritičari stanja Katoličkog pokreta u Dalmaciji. Don Niko Petrić¹⁵⁵ iznosi da je nakon dobrog napretka katoličkog pokreta u Dalmaciji zadnjih

¹⁵³ Ante ALFIREVIĆ, “Katolički pogled po Dalmaciji”, *Vrhbosna* (Sarajevo), 1909.

¹⁵⁴ Ante ALFIREVIĆ, “Katolički pogled po Dalmaciji”, *Vrhbosna* (Sarajevo), 1909.

¹⁵⁵ U *Danu* je 1917. izašao članak koji kritizira Don Niku Petrića da u svojoj brošuri neopravdano i nemilosrdno napada na svećenstvo uopće i na cijelu Katoličku crkvu. Mnogo toga želi reformirati jer nije u skladu s “duhom vremena” i naziva tadašnju crkvu farizejskom koja koči reforme. Protiv je celibata te stoji na mnogim heretičnim pozicijama (“Svećenik Niko Petrić: Rane u katoličkoj crkvi.”, *Dan* (Split), 1917, br. 30.); ovo iznosim jer don Niko

godina on počeo jenjavati, možda i nazadovati. Prvi i glavni razlog za to je da je pokret zašao sa svoje katoličke kolotečine. Naime, ako je svrha pokreta ta da katolička načela zavladaju u javnom i privatnom životu i da sve što se protivi svrsi i ima drugotnih ciljeva ne spada u pokret ne može se nikako opravdati u politici sljubljanje s liberalnim pravašima nauštrb tih načela. Tako raskol u stranci prava samo pokazuje da se ne može sa heterogenim elementima zajednički raditi. Kako kaže: „Katolički pokret treba da bude praktično provagjanje teoretičnih principa Evangjelja. Inače će nam se dogoditi, da ćemo uvijek raditi samo za drugoga.” Autor smatra da pokretu fali pravih vođa jer oni koji su si prisvojili vodstvo za njega nisu sposobni. Naime, fali katoličkog inteligentnog laikata jer se sve svodi na nekoliko mladih katoličkih akademičara koji dobro rade, ali oni nisu dovoljni. Fali im i praktičnog iskustva jer njihov je rad većinom među narodom dok je ono što treba katoličkom pokretu oduševljenje katoličke svjetovne inteligencije za katolički pokret, ili barem da se spriječi utjecaj liberalne svjetovne inteligencije.¹⁵⁶ Sličnu kritiku upućuje i P.B. u jednom od sljedećih brojeva *Vrhbosne*. Slaže se da u pokretu manjka pravog vodstva, a rad koji je učinjen je premalen te nije vođen jasnim idejama kako i šta činiti. „Osobnosti je bilo dosta, prepiranja mnogo, prave, zdrave, solidne djelatnosti malo.” Krivi starije katolike jer su prezirno prešli preko rada mladih koji su, prepušteni sebi, puno radili, ali malo postigli: „Pokaza se više jakost broja, nego li jakost svete ideje, za koju boj bismo.” A sada (1913.) pokret prolazi ozbiljnu krizu pri čemu se svi jadaju, a nemaju snage ili volje da se poprave. Nada se da će njegova kritika ukazati na probleme u pokretu te da će se o tim pitanjima raspravljati u katoličkoj štampi prije ljubljanskog sastanka¹⁵⁷ kako bi se na istome donijele neke odluke u prilog rješavanja tih poteškoća.¹⁵⁸

Oba autora kritiziraju kler. Don Niko Petrić smatra da je potrebno da se svećenici negdje u radu više izlože, ali ne smiju pritom prisvajati biskupski autoritet i dar nepogrešivosti. Usko s time povezana je druga boljka svećenstva, a to je manjak discipline. „To je naša teška dalmatinska

Petrić koji piše *Vrhbosni* 1913. se čini u potpunosti pravovjeran i odan biskupskom autoritetu, dočim Niko Petrić čije pisanje kritizira *Dan* je liberalan i neposlušan svećenik. Isti kasnije napušta Katoličku crkvu i prelazi starokatolicima. Usuđujem se reći da se na ovome primjeru može dobro vidjeti transformacija koju doživljavaju neki katolici toga doba radi kompromisa koje čine, bilo iz narodnih ili vjerskih ideala. O Petriću vidi: Zlatko Matijević, „Reformni pokret dijela nižega katoličkog svećenstva u Hrvatskoj (1919-1924. god.)”, *Povijesni pregled* 8, (1989): 1-90.

¹⁵⁶ Don Niko PETRIĆ, “Vjesnik: Solin, Zapreke katoličkom pokretu u Dalmaciji”, *Vrhbosna* (Sarajevo), 1913. br.12, 196-197.

¹⁵⁷ Hrvatsko-slovenski katolički sastanak koji se održao 1913. godine u Ljubljani.

¹⁵⁸ P. B., “Vjesnik: Još nešto o zaprekama katoličkog pokreta”, *Vrhbosna* (Sarajevo), 1913, br. 13. i 14, 231-233.

bolest.” Koliko god se trudilo organizirati dalmatinskom svećenstvo, osim jednog dekanata to nije postignuto. Čak i oni svećenici koji su organizirani nemaju društvene discipline: svatko teži misliti svojom glavom i raditi po svojoj volji. Veliki problem je zanemarivanje i omalovažavanje sitnog dušebrižničkog rada po župama. Don Niko konstatira da većina inteligentnih svećenika žele biti u gradovima gdje se mogu znanstveno obračunavati s neistomišljenicima stoga je tamo inflacija svećenstva, dok se u ruralnim župama i na radu s pukom osjeti nestašica svećenstva. Autor se pita ima li smisla oduzimati radnike onoj njivi koja je zdrava i plodonosna kako bi se postavili onda gdje se praktički ni ne prakticira više kršćanstvo, „di je samo trnje i korov“.¹⁵⁹ Sličnu kritiku iznosi i P. B. Kaže kako je veliki problem u pokretu vlastito ja, a ustanove i društva teško mogu biti uspješni ako se ne zatomi to vlastito ja pojedinaca. „Radi pomanjkanja ponizne nesebičnosti ne shvaća se pravo potreba pokornosti biskupskom auktoritetu.” Besmisleno je po njemu raditi na preporodu Hrvatske bez hrvatskog episkopata. Učenici propitkuju vlastite svećenike, a svećenici isto tako vlastite biskupe. Opravdano se pita može li biti blagoslova u katoličkom radu kada se ne poštuje crkveni autoritet?¹⁶⁰ P.B. dalje kritizira činjenicu da nije dobar posao napravljen u odgoju mladih, da često puta nema prevelike razlike između katoličkog đaka i njegova protivnika u vršenju kršćanskih dužnosti. Za to, međutim, ne krivi đake nego svoj stariji naraštaj što se više zanose brojem nego li solidnim kršćanskim odgojem mladeži.¹⁶¹ Na te kritike odgovara Butković, koji se, kao vođa pokreta u Dalmaciji, u istima prepoznao. Kaže da se radi o podvali koju osuđuje i otklanja, a načela i taktiku pokreta su odobrili i blagoslovili dalmatinski biskupi na sastanku u Splitu. Priznaje da je bilo pogrešaka i da će raditi da ih isprave jer nitko nije nepogrešiv, ali kritika od Petrića i P. B. nije došla u dobroj vjeri. Moguće da je Butković kritiziran radi svojih tvrdih pravaških stavova i poziva na ulazak u politiku; bio je za ojačavanje katoličkih elemenata u dalmatinskoj Stranci prava, ali konačan mu je cilj osnivanje katoličke stranke.¹⁶²

¹⁵⁹ Don Niko PETRIĆ, “Vjesnik: Solin, Zapreke katoličkom pokretu u Dalmaciji”, *Vrhbosna* (Sarajevo), 1913. br.12, 196-197.

¹⁶⁰ P. B.,”Vjesnik: Još nešto o zaprekama katoličkog pokreta”, *Vrhbosna* (Sarajevo), 1913, br. 13. i 14, 231-233.

¹⁶¹ P. B.,”Vjesnik: Još nešto o zaprekama katoličkog pokreta”, *Vrhbosna* (Sarajevo), 1913, br. 13. i 14, 231-233.

¹⁶² ANIĆ, “Ivan Butković (1876.-1954.)”, 68-69.

5.4. HRVATSTVO I POLITIČKA STRANKA

Godine 1903. konstituira se Hrvatska stranka prava (HSP) od matice Stranke prava (domovinaši) i Neodvisne narodne stranke (obzoraši). Većina svećenstva podržavala je ili bila članom dviju stranki koje su se udružile u HSP, ali nakon pristupanja antiklerikalno nastrojene napredne omladine novoosnovanoj stranci nju napušta određen broj svećenika, mahom mlađih i konzervativnijih koji se više okreću¹⁶³ prema Frankovoj Čistoj stranci prava te koji usporedo s tim ublažava svoje napade na Crkvu i kler. Hrvatski episkopat donosi odluku o pokretanju katoličkog političkog lista na čelo kojega dolaze mladi, radikalni, pravaško orijentirani svećenici.¹⁶⁴ Cilj je bilo snažnije se uključiti u politiku, dakle prema Strechi izvršiti pritisak na HSP kako bi se ovaj priklonio konceptu katoličkog pravaštva,¹⁶⁵ ali tek nakon što se shvatilo da je potpora kod svećenstva osnivanju katoličke stranke premala, bilo zbog već postojećeg njihovog angažmana u drugim strankama ili pak neslaganja s netolerantnom retorikom *Hrvatstva*, novoosnovanog katoličkog političkog lista, odnosno neprihvatanja konkretne politike koju je Hrvatstvo planiralo za tu katoličku stranku. Mnogi su smatrali da liberalizam kod nas nije tako snažan te da mu se ne treba tako oštro i snažno suprotstavljati, odnosno da Hrvatstvo svojom beskompromisnošću samo unosi razdor među ljude.¹⁶⁶ Većina klera bila je protiv osnivanja isključivo katoličke političke stranke, dok su za to bili većinom oni okupljeni oko *Hrvatstva*, dakle manji dio klera i laikata. Mahnić je izvorno bio za političko djelovanje u vidu političke stranke, ali se s vremenom razišao s takvim stavom, dijelom i radi naputaka iz Vatikana koji nisu preporučivali vezanje političkih stranaka uz Crkvu. Smatrao je i da je bavljenje politikom zadaća svjetovnjaka, dok je svećenik to dužan samo u iznimnim prilikama. Međutim, u vrijeme pokretanja *Hrvatstva* Mahnić je bio entuzijastičan oko mogućnosti osnivanja katoličke stranke, ali razlike u teoretskim i praktičnim postavkama između biskupa Mahnića i ljudi oko dnevnika *Hrvatstvo* su se pokazale značajnima. Mahnić se od tada zalaže za utjecaj na politiku isključivo posredno.¹⁶⁷ Također se od početka protivio pokušajima, na kraju se pokazalo neuspješnima, da se HSP učini katoličkom strankom jer smatrao da je tamo previše svećenika

¹⁶³ STRECHA, *Katoličko pravaštvo*, 21.

¹⁶⁴ *Isto*, 24.

¹⁶⁵ *Isto*, 78.

¹⁶⁶ KRIŠTO, *Hrvatski katolički pokret*, 28.

¹⁶⁷ KRIŠTO, *Prešućena povijest*, 246.

liberalnih nagnuća.¹⁶⁸ Godine 1906. ipak se pristupilo osnovanju *Hrvatske kršćansko-socijalne stranka prava* (HKSSP) koju su mnogi katolički listovi dobrodošlo prihvatili, pa tako i *Hrvatska straža*. Stranka je u nacionalno-političkim pogledima bila na pravaškim pozicijama, što je bila dosta dugo politička pozicija velike većine katolika.¹⁶⁹ Međutim, novoosnovana stranka je puno više držala do svoga političkog pravaškog programa nego do katoličkih interesa koji su joj bili sekundarni, posebno od 1908. kada uredničku palicu dnevnika od F. Milobara preuzima Lončarević pod čijim upravljanjem list zauzima liberalna stajališta.¹⁷⁰ Također, paradoksalno ali istinito, dok je svećenika bilo u svim političkim strankama toga vremena, vjerojatno najmanje ih je bilo u HKSSP. Makar su okupljeni oko *Hrvatstva* gledali na sebe kao dio, čak i srce, pokreta koji je pokrenuo Mahnić, isti se nije s tim ni s njihovim djelovanjem slagao pa inzistira na osnivanju novog katoličkog dnevnika koji utemeljuje 1908. pod nazivom *Jutro*,¹⁷¹ a od *Hrvatstva* se konačno distancira kada se ono Franku previše približilo¹⁷² dok je njegov subrat Stadler na to približavanje gledao pozitivno. Nestranačkim *Jutrom* Mahnić je htio odvojiti HKP od političke identifikacije kojom ga je nastojao orisati dnevnik *Hrvatstvo*. Htjeli su list koji svaki Hrvat katolik može svojim smatrati jer, naime, ako list želi okupiti sve hrvatsko i katoličko osim sebe, tada mora stajati van političkih stranaka koje nužno dijele ljude.¹⁷³ U časopisu s vremenom prevladala struja koja se dala „...zavesti uvezenom protujudejskom i domaćom protusrpskom retorikom.”¹⁷⁴

Strecha vidi u *Hrvatstvu* dvije grupe: jednu koja se hoće distancirati od postojećih pravaških grupa i druga koja ih hoće pokatoličiti.¹⁷⁵ Prema njemu ubrzano približavanje grupe oko *Hrvatstva* frankovcima posljedica je aneksije BiH,¹⁷⁶ a dvije godine kasnije, 1910. dolazi do ujedinjavanja Frankove stranke prava i HKSSP-a u *Kršćansko-socijalnu stranku prava*. Dnevnik *Hrvatstvo* se ujedinio s frankovačkim listom *Hrvatsko pravo* u *Hrvatsku* koju uređuje svećenik Kerubin Šegvić. Razloge spajanja Krišto ne vidi u tajnom planu i igri velikaustrijanaca kao što je tvrdila jugoslavenska historiografija, nego u prizemnim razlozima poput novčanih problema

¹⁶⁸ STRECHA, *Katoličko pravaštvo*, 137-138.

¹⁶⁹ KRIŠTO, *Prešućena povijest*, 246.

¹⁷⁰ *Isto*, 297.

¹⁷¹ *Isto*, 246-249.

¹⁷² STRECHA, *Katoličko pravaštvo*, 310.

¹⁷³ KRIŠTO, *Prešućena povijest*, 268.

¹⁷⁴ KRIŠTO, *Hrvatski katolički pokret*, 29.

¹⁷⁵ STRECHA, *Katoličko pravaštvo*, 312.

¹⁷⁶ *Isto*, 354.

frankovaca dok se skupina oko *Hrvatstva* jednostavno željela lakše domoći saborskih kluba i proširiti čitateljstvo svojih izdanja.¹⁷⁷ Stranka je imala klasičan pravaški program iz 1894. s primjesom kršćansko-socijalnog programa.¹⁷⁸ Ujedinjenje nije baš primljeno s oduševljenjem¹⁷⁹; iako je *Hrvatska straža* pozdravila ujedinjenje, mnogi nisu baš vjerovali da u frankovačkim kandidatima za sabor, mahom liberalima, mogu dobiti zastupnike katoličkih interesa.¹⁸⁰ Dakle, pobijedila je ona grupacija koja se zalagala za pokatoličenje pravaša s tom ironijom da se, prema Krišti, *Hrvatstvo* ujedinjenjem s Frankovom strankom samodokinulo, dok od kršćansko socijalnog i kulturnog programa nije ostalo puno. Zadnje dvije godine, od 1908. do 1910. list koji je bio prilično radikalno se postupno liberalizirao postajući sve sličniji *Obzoru*; dakle, problem klerikalnih pravaša djelomično je bio u njihovoj komociji prema samom katoličanstvu.¹⁸¹ Hrvatski organizirani katolici su žalili, odnosno zamjerali radi fuzije *Hrvatstva* s pravaškim glasilom, odnosno katoličke stranke s Čistom strankom prava. Tvrdili su da je problem s tim katoličkim pravašima što su kao i ostali političari izuzev Radića, samo govorili dok nisu išli među narod,¹⁸² odnosno suviše se teoretiziralo i davalo direktive odozgo, a premalo pažnje posvećivalo provođenju ideja i direktiva u narodu.¹⁸³ U sličnom tonu Manjarić piše: „Naši liberalni pravaši doveli su pravaštvo dotle, da je ono danas idejno najsiromašnija i najjadnija stranka. Pravaši danas niti imaju kakvih kulturnih, niti socijalnih niti literarnih ideja, oni imaju samo program od 1894. i *volju* da ga oživotvore. Sav rad se sastoji u beskonačnom, neumornom, jednoličnom ponavljanju, da je sve zlo samo od nagodbe.”¹⁸⁴ Nakon osnivanja svepravaške organizacije i ulaska „franko-klerikalaca” 1911. u tu jedinstvenu stranku prava u njoj je prisutan veliki broj svećenika, ali generalno dosta liberalnih nagnuća.

¹⁷⁷ KRIŠTO, “Hrvatski propali pokušaji s kršćanskim socijalizmom”, 165.

¹⁷⁸ KRIŠTO, *Hrvatski katolički pokret*, 68-69.

¹⁷⁹ *Vrhbosna* s druge strane hvali ujedinjenje tvrdeći da između dvije stranke nije bilo uopće velike razlike osim u vodstvu i po pitanju ekonomije pa je stoga fuzija dobra i očekivana. Novonastala stranka je imala Starčevićev politički program, a kršćansko-socijalni kulturni program dok bi uspjeh od 15 mandata na izborima 1910. u Banovini bio još veći da među klerom nema velike i nerazumljive rascjepkanosti. Naime, da je kler jedinstven oko jedne stranke, ona bi bila nepobjediva. Tekst se završava nadom da će svećenstvo s vremenom u velikom broju pristupiti stranci (“Izbori u Hrvatskoj i svećenstvo”, *Vrhbosna* (Sarajevo), 1910, br. 23, 359-362).

¹⁸⁰ KRIŠTO, *Hrvatski katolički pokret*, 69.

¹⁸¹ KRIŠTO, *Prešućena povijest*, 298.

¹⁸² GRGEC, *Dr. Rudolf Eckert*, 184.

¹⁸³ *Isto*, 220.

¹⁸⁴ MANJARIĆ, *Hrvatska straža*, god. 10, 322-3.; preuzeto iz GRGEC, *Dr. Rudolf Eckert*, 185.

6. HKP OD POČETKA BALKANSKIH RATOVA DO KRAJA VELIKOG RATA

6.1. DRUGI HRVATSKI KATOLIČKI KONGRES 1913.

Treća etapa pokreta stupa na snagu za vrijeme Cuvajeva komesarija i Balkanskih ratova u kojoj mnogi đaci, sada zreliji i sa završenim studijima preuzimaju snažniju ulogu u pokretu, a vrlo brzo će se početi i odvajati od dotadašnjih smjernica, odnosno osamostaljavati se i polako usmjeravati cjelokupan HKP, pritom optužujući starije da su neodlučni i ne znaju gdje im je glava.¹⁸⁵ Nakon što su se udružili u Seniorat i osnovali *Riječke novine*, službeni dnevni list HKP, seniorska mladež se prihvaća i organiziranja kongresa u Ljubljani. Očekivanja od sastanka bila su različita: dok su neki od njega očekivali velike stvari, drugi su bili manje entuzijastični očekivajući samo paradu, a malo učinka kao što je bilo i s prvim kongresom 13 godina prije. Svrha sastanka bila je da se model i uspjeh đачkih organizacija¹⁸⁶ proširi i na druga područja, da se stvore organizacije na religijskom, socijalno-gospodarskom i prosvjetnom polju te da se riješe razmirice unutar samoga pokreta. Na sastanku je atmosfera stvarala dojam da su Hrvati i njihov katolički pokret još daleko od razine na kojemu su Slovenci, tj. osjećala se određena podređenost prema Slovencima. Hrvatski pokret ostvario je rezultate samo na područjima đачkog organiziranja i tiska, a na ostalim područjima, pogotovo gospodarskom i moralnom, bilo je još puno posla.¹⁸⁷ Na sastanku se nije previše spominjalo Srbe, barem ne u kontekstu jedinstva s njima (o jedinstvu sa Slovencima se govorilo) izuzev Šimrakovog predavanja o uniji crkava i rasprave o srbofilskom pisanju *Riječkih novina*. Janko Šimrak, grkokatolički svećenik, govorio je o uniji sa Srbima i prema njoj je bio jako kritičan tvrdeći da nije baš vjerojatno da će Srbi pristati na nju; naime, prevelik je u Srba antagonizam prema katoličanstvu koje je za njih strani import. Unatoč tom preciznom tumačenju, on se kao i mnogi drugi, pod utjecajem ideologije i narodnog oduševljenja nadao da će pravoslavci s vremenom prevladati svoje predrasude prema

¹⁸⁵ KAPITANOVIĆ, "Hrvatski katolički pokret od Riječkih novina", 414.

¹⁸⁶ U omladinskim društvima organizirano je 1913. bilo oko dvije i pol tisuće seljačkih i radničkih mladića. "Najjača omladinska društva nalazila su se u Bermu u Istri, u Stankovcima, Brusju i Slivnom Ravnom u Dalmaciji, u Beravcima i Dragaliću u Slavoniji, u Selniku kod Ludbrega u Hrvatskoj, u Vitezu u Bosni i u jednom selu u Međimurju. Ukupno oko 60 hrvatskih katoličkih omladinskih seljačkih, radničkih i šegrtskih društava" (GRGEC, *Dr. Rudolf Eckert*, 214).

¹⁸⁷ KRIŠTO, *Hrvatski katolički pokret*, 89-91.

katolicizmu.¹⁸⁸ Bitno je bilo raspraviti i riješiti razmirice unutar pokreta koje su nastale radi srbofilske držanja *Riječkih novina* prilikom izvještavanja o Balkanskim ratovima. Afirević i Binički osuđuju srbofilske izvještaje i članke u tom dnevniku, a Rogulja, iako priznaje da je bilo možda nekih grešaka i pretjerivanja, tvrdi da je u načelu srbofilski sentiment bio ispravan. „Frankovci su imali krivo što su bili uz Turke. Prvi je balkanski rat bio svim Hrvatima simpatičan, jer se tu borio brat protiv nekrsta. Drugi je položaj nastao kad je došlo do 2. balk. rata. Tu se očitovao imperijalizam Srbije, zato su *Riječke novine* zauzele rezervirano držanje.”¹⁸⁹ Kod nekih je postojala bojazan da bi Srbija mogla okupirati Hrvatsku za nekoliko godina, ako se ovako težak položaj Hrvata nastavi, pa Rogulja traži da se usuglasi kako se treba u budućnosti držati prema Srbima. Na koncu su se svi složili oko tri principa: „1) Hrvati i Srbi jesu dva naroda, od kojih svaki ima pravo na svoju državu. 2) Hrvati i Srbi ne smiju se dati navesti od vlastodržaca na međusobnu borbu. 3) 'Riječke novine' ne smiju napadati Srbe, nego imadu registrirati istinu, kako to u zadnje vrijeme i čine.”¹⁹⁰

Mnoge teme su obrađene na kongresu, od religijskog jedinstva Slavena, preko narodnih hodočašća, iseljeničkog i radničkog pitanja te organizacije đaka, radnika i seljaka do stanja u tisku i dr. Dok je katolički pokret jako dobro napredovao među đaštvo i seoskom mladeži, stanje je bilo puno sumornije u gradovima među obrtnicima i radnicima koji padaju pod utjecaj socijalne demokracije. Sugerira se da njima treba prići, posebno mladim obrtnicima (djetićima) i šegrtima, aktivno ih tražiti na mjestima gdje zalaze te ih privući u katoličko djetičko društvo koje broji samo 40 članova od 5500 djetića u gradu Zagrebu, odnosno za one još mlađe osnovati katoličko šegrtsko društvo. Stoga se daje prijedlog da se namjesti bar jedan inteligentan i energičan svećenik samo za rad s obrtnicima, napose djetićima i šegrtima.¹⁹¹ Rezolucija na temu obrtničkog pitanja sugerira hrvatskim obrtnicima udruživanje u veresijske¹⁹² i produktivne zadruge te zadruge za prodaju proizvoda, a malim trgovcima da se udruže s ciljem povoljnijeg nabavljanja robe.¹⁹³ Rezolucija na temu radničkog staleža iznosi da se treba posvetiti vjerskom i ćudorednom podizanju radništva kroz npr. Marijine radničke kongregacije ili Treći red Sv.

¹⁸⁸ *Isto*, 91-92.

¹⁸⁹ GRGEC, *Dr. Rudolf Eckert*, 230-231.

¹⁹⁰ *Isto*, 231.

¹⁹¹ RIHTARIĆ, “Katolička djetička društva”, 71-76.

¹⁹² Vjeresija = davanje robe na kredit na osnovi povjerenja.

¹⁹³ ROGULJA, “Obrtničko pitanje”, 117.

Franje, zatim da država treba ustanoviti socijalno osiguranje, zakonski zaštititi radnike, poboljšati zdravstvenu i prosvjetnu djelatnost, a općine omogućiti radnicima život u pristojnim stanovima. Kršćansko radništvo treba organizirati u Hrv. kršč. Radničkom savezu u Hrvatskoj i Dalmaciji te u Jugoslovanskoj strukovnoj svezi u Istri i Dalmaciji.¹⁹⁴ Izlaganje i rasprava o iseljavanju važna je jer pruža pogled na probleme u društvu, mahom gospodarske, koji su nagnali ljude na napuštanje hrvatskih zemalja u velikom broju početkom 20. st. Pričajući o brojka, izlagatelj procjenjuje da se radi o u prosjeku od oko 60 000 Hrvata godišnje, što bi činilo 15 posto svih iseljenih iz Austro-Ugarske na godišnjoj bazi. Ljudi ne mogu živjeti od poljoprivrede, a kako nema neke druge grane privrede poput industrije gdje bi se moglo dodatno zaraditi, privremeni odlazak se nameće kao najbolja solucija, makar najčešće ne završi baš privremen. Kao što je spomenuto, nema baš velikih industrijskih poduzeća, a tamo gdje i postoje nadnice su niske. Problem također stvara nesređeno imovinsko, odnosno nasljedno pravo, zatim cijepanje posjeda, nepostojanje zakona za zaštitu radnika i seljaka te neobrazovanost i nepismenost seljaka. Konačno, parcelacija zemljišta, odnosno nestanak veleposjeda u Slavoniji i Hrvatskoj, koji su parcelatno rasprodani seljaštvu, stvara dva problema: nestaje veleposjeda gdje je seljak uvijek mogao zaraditi neki novac, a s druge strane seljak se zadužuje pod lošim uvjetima kako bi kupio zemlju iz koje zatim ne može dovoljno zaraditi kako bi dug vraćao.¹⁹⁵ Stanje mladeži se dotiče u predavanju o organizaciji omladine¹⁹⁶. Procjenjuje se da se 98% šegrta i pomoćnika u gradovima odaju modernim pokvarenostima, dok je na selu najveći problem s mladeži taj da su pučke škole jako loše te naučavaju „...malo ili ništa od onoga, što mu za život tako krvavo treba, pa i to u dobi, kad nešto pamti, a ništa ne shvaća. Zato od naših pučkih škola nema za život gotovo nikakve koristi veće nego od analfabetskih tečajeva...Nema tu ništa o racionalnom gospodarstvu, ništa o zdravstvu, ništa o današnjim bezbrojnim izumima, ništa o stočarstvu ili zadrugarstvu, ništa o gospodarskoj i narodnoj politici itd.” Rješenje za to je organiziranje omladinskih društava u sklopu kojih će se obrađivati i naučavati takve teme. Najviše omladinskih društava organizirano je u Dalmaciji, njih 50, zatim u Istri 10-15 društava dok Banska Hrvatska jako slabo stoji te ima samo 5-6 društava. Prema izlagaču razlog za to je što ljudi tamo ne vide i ne mare za važnost mladenačke organizacije - a jedino s dobrom organizacijom se može mladež nagnati da

¹⁹⁴ ECKERT, “Radnički stalež”, 132.

¹⁹⁵ JANDA, “Iseljeničko pitanje”, 77-80.

¹⁹⁶ Definiiraju se omladinom djeca od prestanka školovanja do punoljetnosti, odnosno do ženidbe ili gospodarske samostalnosti.

se vlastitom voljom odluči za religiozni život te očuvati od nećudoređa i zlih utjecaja, odnosno oduševiti na borbu za vjeru. Na području prosvjete treba osnovati svoje tečajeve, predavanja, čitaonice, knjižnice. Također, mladeži treba dati plemenite zabave (organizacija igara, predstava, glazbe itd.) da ne bi tražila zabavu na krivim mjestima poput gradskih krčmi.¹⁹⁷

Na kongresu je po uzoru na njemački *Volksverein* i na papinu preporuku osnovan Hrvatski katolički narodni savez (HKNS) čija je svrha bila okupiti u istu zajednicu sve u kulturnom i socijalnom radu angažirane katolike. Dijelom njega su postala sva katolička društva osim Marijinih kongregacija, bratovština te franjevačkih trećih redova, ali rat je spriječio njegovo plodnije djelovanje.¹⁹⁸ Međutim, on nije bio središte svih tadašnjih društava, nego samo informativno i savjetodavno tijelo katoličkog gibanja.¹⁹⁹ Govoreći o katoličkom pokretu i recentnom kongresu, *Hrvatska straža* konstatira da je kongres u Ljubljani završio jednu fazu pokreta i ocrtao smjernice za drugu, ali da se s dotadašnjim uspjehom pokreta ne može biti zadovoljan; previše je bilo strančarenja među katolicima i previše prepucavanja među katoličkim listovima. Ta trvljenja se na sastanku probalo i više-manje uspjelo svesti na minimum, ali ne konačno i ne zadugo.²⁰⁰

6.2. PREDRATNO STANJE

Usko predratno doba u HKP bilo najaktivnije razdoblje cjelokupnog predratnog pokreta, njegov svojevrsni vrhunac. Taj snažni porast aktivnosti moglo bi se povezati s teškom situacijom u Hrvatskoj koja je zahtijevala aktivnije djelovanje u društvu; naime, novi ban Cuvaj raspušta parlament jer nije mogao zadobiti većinsku potporu za svoju politiku što dovodi do ustavne krize jer je ban vladao zemljom bez sudjelovanja sabora. Uz to dolazi do represije tiska pa sveučilištarci prosvjeduju, a nakon neuspješnog pokušaja njihova suzbijanja prosvjedu se pridružuju i srednjoškolci pa vlada zatvara škole. Ubrzo se uvodi komesarijat na čelu s Cuvajem na kojega je u kratkom roku pokušao atentat.²⁰¹ Buja oduševljenje pobjedama balkanskih saveznika nad Osmanskim carstvom u Prvom Balkanskom ratu, a srbofilstvo zahvaća i Hrvatski katolički pokret pa odnos prema Srbima postaje jedna od glavnih tema na nadolazećem Drugom

¹⁹⁷ ČUNKO, "Organizacija omladine", 89-93.

¹⁹⁸ KAPITANOVIĆ, "Hrvatski katolički pokret od Riječkih novina", 425.

¹⁹⁹ KOLARIĆ, *Hrvatski katolički pokret (1900.-1945.)*, 93.

²⁰⁰ KRIŠTO, *Hrvatski katolički pokret*, 96.

²⁰¹ MATIJEVIĆ, *Lučonoše ili herostrati?*, 34.

hrvatskom katoličkom kongresu 1913. u Ljubljani.²⁰² Zaključuje se da je srbofilski pogled *Riječkih novina* prema Balkanskom ratu, iako pretjeran, ipak u načelu prihvatljiv. U takvoj društvenoj atmosferi osniva se Seniorat kao tijelo putem kojeg će oni najiskusniji, svojevrsna vizionarska elita pokreta usmjeravati i kontrolirati pokret u zamišljenom pravcu. Jedna od prvih odluka bila je osnivanje dnevnih novina u Rijeci, a zatim i osnivanje *Narodno-obrambene sekcije Domagoja*, neke vrste političke škole osnovane s ciljem jačanja hrvatskog identiteta, boljeg upoznavanja s prostornim i društvenim različitostima hrvatskog naroda i njegova položaja u Austro-Ugarskoj. N-OS Domagoja osnovana je u studenome 1913., a svoj je gore navedeni cilj ispunjavala sastajanjem i održavanjem predavanja različitih tema kojima su se prisutni temeljitije upoznavali s vlastitim narodom i njegovim položajem u Austro-Ugarskoj. Radilo se na „jačanju individualnosti hrvatskoga naroda” i rasvjetljavanju glavnih neprijatelja hrvatskog naroda: Nijemaca, Talijana, Mađara i Židova.²⁰³ Međutim, unatoč planu jačanja hrvatske individualnosti, „članovi N-OS-a su ubrzo pod utjecajem Seniorata i *Riječkih novina* napustili svoje hrvatsko opredjeljenje i prihvatili, njegovu, navodnu, sintezu – jugoslavenstvo.”²⁰⁴ Grgec se prisjeća kako je cenzura 1912. i 1913. izazvala veliki revolt kod svih slojeva društva, posebno kod intelektualaca, kao i veliko razočaranje što rezultira sve češćim pogledima prema Srbiji i Crnoj Gori.²⁰⁵ Prema njemu, u narodnoj psihi većine Hrvata dolazi do raskida s austrougarskom državnom idejom koju neki zamjenjuju sa srpskom državnom idejom umotanom u jugoslavenski plašt, dok drugi inzistiraju na ravnopravnom trijalističkom ustroju Monarhije.²⁰⁶ Iz *Dana* tada upozoravaju na vjersku dimenziju jugoslavenskog pitanja koju se želi sakriti. Naime, slobodoumni elementi svih triju naroda (Srba, Slovenaca i Hrvata) misaono su međusobno slični i sve ih povezuje vjerski indiferentizam, želja da se vjera gurne u pozadinu. Oni bi, u jugoslavenskoj državi, ispočetka prihvatili neku vjersku formu, a to bi bilo pravoslavlje koje osim što se poistovjećuje s nacionalizmom, radi manjka apsolutnog autoriteta i poprilično liberalne dogmatike dopušta veliku slobodu mišljenja i djelovanja. Najveća opasnost bi bila po one u mješovitim krajevima na koje bi se moglo utjecati, pogotovo na modernu omladinu, preko

²⁰² *Isto*, 59.

²⁰³ LUETIĆ, “Časopis Luč”, 68.

²⁰⁴ MATIJEVIĆ, *Lučonoše ili herostrati?*, 46.

²⁰⁵ U pismu poslanom Eckertu u Belgiju navodi se kako radi pritiska komesarijata, koji brani oduševljavanje za hrvatske ideale, Hrvati se previše oduševljavaju za ideale svoje slobodne braće na Balkanu (vidi: GRGEC, *Dr. Rudolf Eckert*, 211).

²⁰⁶ *Isto*, 200-206.

službe božje na narodnom jeziku i „srpskog slavenofilskog mesijanizma”.²⁰⁷ Zato je jugoslavensko ujedinjenje, ako se mora dogoditi, puno bolje u okviru Monarhije koja je katolička i gdje bi Hrvati i katolici bili većina.

6.3. RATNO DOBA

Nakon atentata na prijestolonasljednika Franju Ferdinanda sastaju se u Rijeci vodeći ljudi HKP-a, redom seniori F. Binički, R. Eckert, P. Rogulja, P. Grgec, M. Pavelić, biskup Mahnić i dr. Prisutni seniori slažu se da za Hrvatsku slijede teški dani za koje narod nije spreman, a ratne prilike zaustavljaju provedbu većine planova donesenih na kongresu u Ljubljani prethodne godine. Na dan atentata sastaju se domagojci i razglabaju o tome što će rat donijeti i kako se trebaju postaviti; zaključili su da atentat treba osuditi, ali raditi za mir jer u slučaju rata će većina njih biti unovačena, a organizacije biti uništene što ne smiju dopustiti. Na demonstracijama koje su se odigravale u Zagrebu, Sarajevu i Splitu hrvatski katolički đaci i omladinci nisu sudjelovali.²⁰⁸ *Riječke novine* se, nakon objave rata, ubrzo zabranjuju radi svoga protuaustrijskog, odnosno proslavenskog pisanja; međutim, brzo se ponovo pokreću, ovaj puta u Zagrebu i pod nazivom *Novine*. Rad HKP-a se paralizira, veliki broj sudionika pokreta je unovačeno, ali vodstvo pokušava pozitivno gledati na situaciju pa misle da bi rat mogao Hrvatskoj, u političkom smislu ipak na dobro doći i otvoriti im u novonastaloj političkoj konstelaciji nove mogućnosti djelovanja.²⁰⁹ Odmah na početku rata vodeći ljudi HKP-a pišu spomenicu papi Benediktu XV. u kojoj traže od pape, u ime svih Hrvata, da se zauzme za njih u budućnosti kad se budu povlačile granice – točan tekst *Riječke spomenice* nije poznat, ali predmnijeva se da su od pape tražili da Hrvati i Slovenci u Monarhiji nakon rata imaju svoju državnu jedinicu, a u slučaju da se Monarhija raspadne pravo sami odlučiti o svojoj sudbini. Navodno je naknadno dodano da se mogu složiti i s drugima izvan Monarhije, dakle postati dijelom zajedničke južnoslavenske države; to bi značilo, ako je navod istinit, da su određeni visoki katolički krugovi već početkom rata ozbiljno razmišljali o mogućnosti spajanja s Kraljevinom Srbijom koncem rata.²¹⁰ Rat je slabio pokret; jedan od najiznimnijih članova Eckert

²⁰⁷ “Pravoslavlje”, *Dan* (Split), 1914, br. 7.

²⁰⁸ GRGEC, *Dr. Rudolf Eckert*, 254-255.

²⁰⁹ MATIJEVIĆ, *Lučonoše ili herostrati?*, 60-62.

²¹⁰ *Isto*, 64.

umire, mnogi članovi su mobilizirani i unatoč međusobnom dopisivanju, veze među njima slabe i raste međusobno nepovjerenje, a katoličke organizacije stoje na leđima nekolicine. Pokret zamire jer je, po nekima, nedostajalo žive vjere pa mnogi skreću od religijskih ideala prema političkim idealima.²¹¹ Ratno doba u Hrvatskoj obilježeno je politizacijom i jugoslavenizacijom kako većine HKP-a tako i većine hrvatske intelektualne i političke kreme uz manje iznimke poput frankovaca, koji su se i dalje pozivali na hrvatsko državno pravo i okvir Monarhije.²¹² Sve se više zatumljuje spomen državnog prava dok raste upotreba sintagme narodno jedinstvo koja je ovisno o ratnim prilikama varirala od jedinstva unutar Monarhije prema državnom jedinstvu s Kraljevinom Srbijom.

6.4. SUKOBLJAVANJA UNUTAR POKRETA

Nesuglasja među katolicima bilo je kroz cijelo 19. st., posebno u pitanju pristupa sekularnom društvu, u tome kako se postaviti prema drugim ideologijama u društvu; snošljivo ili rezolutno? Već prilikom pokretanja Hrvatskog katoličkog pokreta bilo je prigovora Mahnićevoj isključivosti prema svakoj natrusi liberalizma među katolicima, ali u samom pokretu slijedilo se bespogovorno Mahnićevo vodstvo. Međutim, nakon što je prva generacija odgojena u tom katoličkom duhu stasala, počinju se među njom javljati glasovi neslaganja s Mahničem, prvenstveno u načinu odnošenja prema umjetnosti gdje „pitomci” ne prihvaćaju Mahnićevo književnu kritiku, posebno poistovjećivanje estetskog i etičkog u umjetničkim djelima. Nakon što je novi urednik *Katoličkog lista* S. Rittig početkom 1912. u svome članku „Ton našeg novinstva” sugerirao da bi trebalo biti manje žestine u pisanju katoličkih listova, odnosno da bi u to doba učinkovitija strategija po katolike bio blagi pristup Franje Saleškog nego žustri nastup Sv. Jeronima, Matija Manjarić piše cijeli niz članaka u *Vrhbosni* pod nazivom „Salezijevci i Jeronimovci” u kojima kritizira sve pomirljive elemente sklone kompromisima u HKP, napose

²¹¹ KAPITANOVIĆ, “Hrvatski katolički pokret od Riječkih novina”, 433.

²¹² Kao što je Zlatko Hasanbegović rekao na predstavljanju knjige „Petoprosinačka pobuna u Zagrebu 1918. / Prva vojna akcija protiv jugoslavenske države” u Društvu hrvatskih književnika u Zagrebu 5.12.2018.: „Zato svaka rasprava u uzrocima jugoslavenske države 1918. te činjenice da na ruševinama Habsburške Monarhije nije stvorena hrvatska država mora početi od činjenice da 1918. niti jedna relevantna hrvatska političko-stranačka struja, uz iznimku krhotina tzv. frankovačke Stranke prava, amputirane iz jugoslavenstvujućeg Narodnog vijeća u Zagrebu, niti jedna hrvatska kultuno-nacionalna, intelektualna ili duhovna struja u društvenoj eliti, neovisno o stvarnom narodnom raspoloženju, uključujući i Katoličku crkvu i katoličku inteligenciju, zapravo nije niti željela hrvatsko državno rješenje i obnovu potpuno neovisne hrvatske države. Sve u duhu one Supilove iz 1914. – ili *Jugoslavija ili ništa*” (Vidi: HASANBEGOVIĆ, “Dr. sc. Zlatko Hasanbegović: 100 godina Jugoslavije”).

Riječke novine, *Katolički list* koji naziva liberalnim te estetske ideje koje je pronalazio među stranicama *Luči*. Potonja je stajala na pomirljivim, „salezijanskim” načelima te je bila spremna zanemariti elemente koji dijele društvo stoga prihvaća širi pojam estetike tvrdeći da djelo može biti etički loše, a umjetnički savršeno.²¹³ Ti Manjarićevi opisi dvaju katoličkih tabora, u politici i društvu, se gotovo u potpunosti slažu s kasnijom Roguljinom podjelom na „integralce“ (jeronimovce) i „nacijonalce“ (salezijance). Osim u umjetnosti, među katolicima dolazi do razmimoilaženja i u pogledu politike, a kroz nju također i do ublažavanja do tada radikalnih katoličkih načela. Dio vodstva pokreta negoduje radi srbofilske pisanja prilikom izvještavanja o Balkanskim ratovima u *Riječkim novinama* pa dolazi i do međusobnih prepucavanja među glasilima koje se mora smirivati na kongresu u Ljubljani 1913. Naime, novi urednik *Vrhbosne* Dr. Antun Buljan dopušta kritičarima katoličkog pokreta Niki Petriću i P. B. da napadaju na katolički pokret, prije svega na pravaški *Dan* i omladinski pokret u Dalmaciji, dakle na Alfrevića i Butkovića koje se u isto vrijeme napada i iz drugih pravaca; dr. Mate Drinković ih zove „austrijskim izmećarima”, odnosno tvrdi da su u službi vlade, a oni se brane da nisu, nego su pravaši.²¹⁴ Također, kao što sam je već spomenuto, Matija Manjarić napada na *Riječke novine* koje naziva „glasilom za srpske, crnogorske i uopće balkanske interese”, dok se *Riječke novine* brane tako da njihov dopisnik iz Sarajeva napada biskupa Stadlera za kooperaciju s liberalima.²¹⁵ Dalje dolazi do sukoba radi, odnosno napada na Kolo hrvatskih književnika, društvo osnovano radi podizanja književnosti u skladu s vjerskim i nacionalnim osjećajima hrvatskog naroda. Prema društvu su posebno kritični *Vrhbosna*, radi selekcije članova društva, odnosno onih koji fale u njemu, te splitski *Dan* i *Hrvatska straža*.²¹⁶ Prigovara se Kolu da nije dovoljno katoličko, da se radi o „pakatolicima” i „medenim” katolicima te da urednik budućeg istoimenog beletrističkog časopisa Petar Grgec zastupa krive poglede na odnos religije i morala prema umjetnosti, dok se ovi brane tvrdnjom da su radikalni katolici te da je njihov smjer identičan sa smjerom i idejama kritičara.²¹⁷ Ubrzo su se ponovno rasplamsale nesuglasice radi *Novina* čije je uredništvo tvrdilo da ima politički program dok isti još nije bio usuglašen među seniorima i s kojim se u tome trenutku većina seniora nije slagala.²¹⁸ Mahnić pred početak rata poziva na

²¹³ KAPITANOVIĆ, „Hrvatski katolički pokret od Riječkih novina”, 426-427.

²¹⁴ GRGEC, *Dr. Rudolf Eckert*, 217-218.

²¹⁵ *Isto*, 219.

²¹⁶ *Isto*, 220-221.

²¹⁷ *Isto*, 221-224.

²¹⁸ MATIJEVIĆ, *Lučonoše ili herostrati?*, 66.

prevladavanje nesuglasica, na prestanak javnog bezobzirnog kritiziranja i međusobnog sumnjičenja. Napominje da se u javnosti previše kritizira i raspravlja, a premalo radi. Trebalo bi biti obratno, a u pokretu je nasušno potrebno više discipline, sloge i jedinstvenosti.²¹⁹

Unutarnja razmimoilaženja u pokretu artikulira i na čistac izvodi Petar Rogulja u svom članku „Pred Zoru” objavljenome u *Luči* 1916. godine. Rogulja daje svoj pogled na razvoj HKP-a pa ga tako dijeli na tri razdoblja: u prvom razdoblju pokret je pravaški nastrojen i vodi kulturnu borbu za katoličke nazore u svim područjima društvenog života, bez prevelike brige za materijalno stanje naroda; od 1910. do osnivanja *Riječkih novina* krajem 1912. pokret je obilježen većim zanimanjem za socijalna pitanja što se razvija pod utjecajem Janeza Kreka u Sloveniji, a usko surađivanje sa Slovencima duhovno oblikuje i približava mladež k ideji jedinstva dvaju naroda;²²⁰ treća etapa počinje 1913. a obilježava je pomirljivost prema Srbima i ideja narodnog jedinstva Srba, Hrvata i Slovenaca, oduševljenje unijom i ćirilometodskom misli, pozitivni rad u narodu i izbjegavanje sukoba s liberalima. S tim naglaskom na ideju jugoslavenskog jedinstva nisu se svi u pokretu slagali pa se Rogulja osvrće na postojanje dviju grupa. Prva i grupa kojoj on pripadao bili su „nacijonalci” koji su činili većinu, a zalagali su se za odvojenost Crkve i države, dakle za autonomiju Katoličke crkve, za konfesionalno školstvo, a u književnosti im je bitno samo da djelo ne vrijeđa katolička moralna načela. Dakle, izbjegavaju kulturnu borbu i djeluju pomirljivo prema liberalima u interesu narodne sloge koja skupa s katoličkim moralom postaje glavnim političkim čimbenikom. „Integralci” su, s druge strane, manje popustljivi prema svemu akatoličkom u društvu i rade na promjeni tih akatoličkih elemenata u društvu. Zalažu se za što tješnju vezu države i Crkve, također su za konfesionalno školstvo, ali u pitanju književnosti im nije dovoljno da ona ne vrijeđa katoličanstvo, nego teže tome da bude pozitivno kršćanska.²²¹ Po pitanju ekonomije su za sistem Berlin, dok su „nacijonalci“ za sistem Köln,²²² ili u hrvatskim

²¹⁹ “Raspore u našim redovima”, *Dan* (Split), 1914, br. 9.

²²⁰ KRIŠTO, *Prešućena povijest*, 341.

²²¹ Vidi: MATIJEVIĆ, *Lučonoše ili herostrati*, 285. (PRILOZI; Prilog 2: Petar, ROGULJA, “Pred zoru.”, *Luč* (Zagreb), 1916./1917., br. 1, 125-144; u: MATIJEVIĆ, *Lučonoše ili herostrati*, 277-293.)

²²² Postoje „dva različita idejna pristupa organiziranju oko socijalnih pitanja. Koelnska je grupa zastupala da i protestanti mogu sudjelovati u katoličkim organizacijama koje se zalažu za socijalne promjene. Berlinska je grupa pak bila mišljenja da u katoličkim organizacijama moraju biti samo katolici.” (KRIŠTO, *Prešućena povijest*, 125.); Zanimljivo je to da je Koeln većinski katolički grad, dok su u Berlinu katolici u manjini te su bolje upoznati s protestantima s kojima žive u suživotu. Iako se ne radi o istoj stvari, slično tome u Hrvatskoj su Hrvati u Slavoniji (slavonski Seniorat) i BiH (Stadlerom krug), koji imaju veće iskustvo suživotu sa drugim narodima, prije svih Srbima u većoj mjeri bili protiv ideje i plana narodnog jedinstva, dok su Hrvati u užoj Hrvatskoj i Slovenci koji ne žive u neposrednom kontaktu i suživotu sa Srbima bili ushićeni i otvoreniji ideji narodnog jedinstva sa istima. Kako

terminima „nacijonalci“ su za širu bazu, a „integralci“ su za užu bazu – ovi prvi žele da su sve organizacije postavljene na kršćanskim temeljima, a ovi drugi žele sve organizacije pokreta na katoličkim temeljima što znači da ne postoji mogućnost suradnje s liberalima i Srbima-pravoslavicima.²²³ Politički, „integralci“ su bili legitimisti, dakle štitili su interese države i priklanjali se frankovcima. Među „integralce“ Rogulja ubraja isusovce, ljude oko časopisa *Dan*, *Vrhbosnu* i *Hrvatski dnevnik*, slavonski Seniorat i sarajevski zbor svjetovnih bogoslova. Među „nacijonalcima“ su bili domagojci i ostala akademska društva, zatim bogoslovni zborovi osim već spomenutog sarajevskog, svi Seniorati osim slavonskog, svi ferijalni klubovi i društva, sve redovničke zajednice osim isusovaca te časopisi *Luč*, *Hrvatska prosvjeta* i *Novine*. Prema Rogulji Mahnić je neutralan u tim podjelama, ali jasno je, osim ako nije za rata promijenio svoje mišljenje, da je u većini pitanja vjerojatno bio bliži „integralcima“.²²⁴ Sam Mahnić²²⁵ se isprva usprotivio Roguljinoj ideologizaciji pokreta, ali brzo je opozvao to svoje mišljenje. Svoj negativan stav izrazio je i mladi Ivan Merz zapisavši da prema njegovom mišljenju u pokretu nema mjesta za politička pitanja što je bila naznaka podjela u HKP nakon rata upravo na toj liniji.²²⁶ Kasnije kaže da su se za vrijeme rata stvorila dva naraštaja, nacionalno-intelektualni i religiozni te da se oni moraju spojiti, a vodstvo treba preuzeti religiozni dio pokreta. U pokretu su podjele radi političkih ambicija pojedinih članova, a kriza se može prevladati samo depolitizacijom pokreta čemu će težiti nakon rata sa svojom *Katoličkom akcijom*.²²⁷ Iz tabora „nacijonalaca” zamjeraju *Vrhbosni*, *Danu* i *Hrvatskoj straži* na njihovoj taktici, koja je prema ovima, usmjerena samo na negativnu kritiku koja ne odgovara tadašnjim prilikama; tvrde da ovi koji kritiziraju mlađu generaciju ne razumiju duh vremena. Nazivaju ih „stari” jer su formirani

kaže Kapitanović: “Glasovi oporbe nacionalnim zanešenjacima javljali su se uglavnom iz sredina u kojima su hrvatski katolici živjeli s pravoslavnim Srbima, iz Slavonije, Bosne i Dalmacije.” (KAPITANOVIĆ, “Hrvatski katolički pokret od Riječkih novina”, 434).

²²³ ANIĆ, “Ivan Butković (1876.-1954.)”, 69.

²²⁴ KRIŠTO, *Prešućena povijest*, 342-343.

²²⁵ Mahnić je ispočetka izuzetno negativan i oštar prema Rogulji i njegovom članku. Pripisuje mu zlu namjeru i želju da u redove unese razdor. Kaže da mu je oduvijek smetao i da se nadao da će se Rogulja popraviti. Dalje navodi da bi spriječio izdavanje članka da je znao za njega, da se ne može dopustiti da Rogulja više vodi glavnu riječ u *Novinama* i da bi bilo bolje da ga nema u HKP (MATIĆ, LAGETAR, “Djelovanje Ivana Merza”, 327-328.); Mahnić to piše u pismu đakovačkom Senioratu u prosincu 1916. a Rogulja iste godine napušta mjesto urednika *Novina*, navodno radi pritisaka od frankovaca makar je vjerojatnije da to čini radi želje neformalnog ideologa i vođe HKP Mahnića. Kasnije Mahnić ublažava svoj stav prema cijeloj stvari, a vjerojatno i prema Roguljinoj osobi.

²²⁶ MATIJEVIĆ, *Lučonoše ili herostrati?*, 69-70.

²²⁷ MATIĆ, LAGETAR, “Djelovanje Ivana Merza”, 328.; Ne mogu ne prenijeti Merzov citat s iste stranice za koji smatram da sjajno sumira cijelu problematiku i zastranjenje pokreta: “Mi nismo i ne smijemo biti katolici da bismo pomogli narodu, nego mi ćemo pomoći narodu jer smo katolici. Katolicizam je naš cilj, a ne sredstvo.”

prije 1903. godine; drugim riječima, kažu im da nisu dovoljno progresivni. Na to iz *Dana* odvrćaju da ponašanje „mladih” treba stati na kraj jer dopuštanje ljudima koji nisu ni školu završili da predvode ne može dobro završiti po pokret te pozivaju na uspostavljanje autoriteta u HKP, na uspostavljanje središnje uprave koja će razrješivati nesuglasice i razmirice te voditi pokret.²²⁸

Nakon što je Seniorat prihvatio Svibanjsku deklaraciju kao vodilju u pogledu politike, a time i jugoslavenstvo kao ideologiju, mnogi se dižu protiv toga, uključujući i nadbiskupa vrhbosanskog Josipa Stadlera. U Izjavi²²⁹ bosanskih Hrvata Stadler se u svoje i u ime još 50 sugrađana ograđuje od Svibanjske deklaracije. Vidio je u njezinu programu opasnost za katolicizam, hrvatstvo i Monarhiju – riječima A. Živkovića „ne smijemo biti za ono narodno jedinstvo, koje uništava Hrvatsvo i potkapa temelje katoličke Crkve.” Međutim, nedugo nakon u bosanskohercegovačku javnost izlazi druga izjava u kojoj mnogi uglednici daju potporu Svibanjskoj deklaraciji pa tako jugoslavenska ideja na koncu prevladava i u BiH. Kao što Krišto kaže: „veliki cilj ideologije južnoslavenstva bio je privlačniji od realne političke prosudbe o štetnosti odricanja svoga suvereniteta.”²³⁰ Dok se u deklaraciji zahtijeva ujedinjenje jugoslavenskih naroda u okviru Monarhije, Seniorat prvi od katoličkih struktura otvoreno napušta to stajalište i zalaže se za ujedinjenje izvan okvira Austro-Ugarske, a preko *Novina* ideologiju jugoslavenstva i jedinstvenog naroda uvlače u program HKP-a.²³¹ Maraković, nakon prisustvovanja u ljeto 1917. nekim sastancima domagojaca, tvrdi da mu se činilo da to uopće nije katolički pokret i da nema smisla jer su se članovi u potpunosti posvetili političkom životu i vremenitim pitanjima, a zapustili duhovnu stranu pokreta. Njima u Zagrebu se usprotivio slavonski Seniorat koji od njih traži da se vrate prvotnim načelima HKP-a, da se povrate zanemarenoj duhovnoj strani pokreta i katoličkim načelima – također osuđuju rastavu crkve od države, revoluciju i preveliku pomirljivost prema liberalima, a brane isusovce i Stadlera koji su se usprotivio Svibanjskoj deklaraciji u kojoj vidi opasnost za katolicizam i hrvatski

²²⁸ “Razmirice u našim redovima”, *Dan* (Split), 1917, br. 32.

²²⁹ Pilar je tvrdio da je on pravi autor *Izjave* bosanskih Hrvata, a da ju je Stadler samo potpisao. U prilog istinitosti te izjave ide činjenica da se Stadler nije oglasio u vezi Svibanjske deklaracije odmah, već nakon pet i pol mjeseci. Dalje Pilar sugerira da prije nego mu je on to objasnio Stadler nije isprva uočio da se u Svibanjskoj deklaraciji, unošenjem narodnog načela o ujedinjavanju Hrvata, Srba i Slovenaca unutar Monarhije, otvara mogućnost narušavanja hrvatskog suvereniteta (GRIJAK, *Politička djelatnost*, 404).

²³⁰ KRIŠTO, *Prešućena povijest*, 354-356.

²³¹ *Isto*, 359.

suverenitet.²³² Nakon što je stvorena Kraljevina SHS jugoslavenska ideologija unutar pokreta je definitivno prevladala, integralistička opozicija je utihnula, a velik dio nje čak počeo živo surađivati i podupirati djelovanje Seniorata.²³³ Takav razvoj događaja unutar Seniorata čini se da ukazuje na to da je politički aspekt koji ih je razdvajao bio puno snažniji od aspekta ugroze nekih katoličkih načela ekonomskog, prosvjetnog ili drugog karaktera. To bi dalje dovelo do zaključka da su i jedna i druga strana žestoko politizirane u toj trećoj fazi HKP-a, jedna narodnim jedinstvom, a druga pravaštvom, dakle, poput skupine oko *Hrvatstva* prije, podredili su katolička načela političkim ideologijama. Na koncu su ti sukobi samo pometeni pod tepih, a na vidjelo izlaze nekoliko godina kasnije kada se do tada, bar službeno, jedinstveni HKP dijeli na politički aktivne domagojce i apolitične orlovce.

6.5. HKP U DALMACIJI PREMA KRAJU MONARHIJE

Nakon ljubljanskog kongresa kojega je uspješno organizirao zagrebački Seniorat, iz vodstva katoličkog pokreta odlučuje se da će jedan od sljedećih koraka u organizaciji pokreta biti pokretanje pokrajinskih Seniorata. U studenom 1913. osnovan je Seniorat u Dalmaciji, kao sekcija društva Pavlinović. On „posvećuje glavnu brigu akademskoj i đlačko-omladinskoj organizaciji nastojeći poput drugova u Zagrebu oko materijalnog osiguranja kat. pokreta, te osniva fond za katoličku akciju, gleda okupiti katoličke jedinice i pripravlja stoga sve potrebno za osnutak Hrv. kat. nar. Saveza za Dalmaciju, u kojem bi Seniorat, pristupivši kao sekcija bio dobio bazu i široki djelokrug za svoj rad.” Dalmatinski Seniorat se posebno posvećuje katoličkoj štampi pa se trudi urediti odnos između Pijevog društva i Društva za katoličku štampu u Zadru (gdje bi Društvo u Zadru postalo podružnica Pijevog društva).²³⁴ Početkom 1914. organizirani katolici su prilično aktivni u Dalmaciji; društvo Pavlinović osniva Katoličku knjižnicu za puk i inteligenciju te planira u ljeto iste godine u Splitu đlački pokrajinski sastanak, kao i osnivanje *Saveza Hrvatskog Katoličkog Narodnog Đlačstva* (HKND). Rastu međunacionalne tenzije pa se tako sukobljavaju Hrvati i talijanaši radi nastupa talijanske gradske glazbe na proslavi Sv. Dujma u Splitu. Ubrzo započinje rat koji smiruje živost unutar pokreta, a vjerojatno radi sukoba nastalih

²³² KAPITANOVIĆ, “Hrvatski katolički pokret od Riječkih novina”, 434.

²³³ MATIJEVIĆ, *Lučonoše ili herostrati?*, 78.

²³⁴ “Hrvatski katolički seniorat u Dalmaciji”, *Novine* (Zagreb), 1917, br. 47.

na proslavi dana grada splitski biskup Gjivoje otkazuje najavljeni katolički đački sastanak u Dalmaciji.²³⁵ Mnogi mladi članovi pokreta i Seniorata završavaju na bojištu, a oni koji ostaju u Dalmaciji većinu svoje pažnje posvećuje unutarnjem radu, društvu Pavlinović i njegovoj knjižnici, Marijinoj srednjoškolskoj kongregaciji i održavanju veze s onima odsutnima u vojsci.²³⁶ Očekivano, nije ništa bilo ni od osnivanja HKND-a, a akademska društva su prestala djelovati; u ratnim prilikama nije bilo baš interesa za teoretska kulturna pitanja, posebno s obzirom na glad koja je zavladała u pokrajini. *Luč* donosi da su mnogi iz Dalmacije bili preplaćeni tijekom rata na *Novine* koje su nastavile pronositi ideje pokreta.²³⁷ Iz dalmatinskog Seniorata kritiziraju *Dan* da nije ni hrvatski ni katolički što je stav oprečan onome episkopata koji i dalje podržava *Dan*.²³⁸ Navodno je u Krku i Zagrebu ugovoreno da se uništi *Dan* što je dovelo do spora i među samim seniorima. U tome sukobu Mahnić je stao na stranu *Dana*. Stoga je sazvan sastanak seniora u Splitu da se spor razriješi iako radi ratnog vremena na sastanak nisu mogli doći mnogi od seniora.²³⁹ Prije nego što je sastanak održan dalmatinski seniori u *Novinama* odgovaraju *Danu* na kritike koje su im upućene. Naime, iz *Dana* tvrde da ako se želi spasiti katolički pokret u Dalmaciji da se mora reorganizirati dalmatinski Seniorat koji je htio nezakonito na sebe preuzeti centralizaciju cjelokupnog pokreta u pokrajini. Traže da se Seniorat (dalmatinski) prestane smatrati vođom pokreta jer je on to nije *de facto*, odnosno najviše katoličkom pokretu u Dalmaciji doprinose „stariji prijatelji” koji su kompetentniji od seniora, ali koje se pak prisiljava da budu pod vodstvom seniora. Dakle, prema splitskim odredbama, mladi seniori s netom završenom školom imaju daleko veća prava od „adoptiranih”, odnosno onih starijih i zaslužnijih od njih. Autor I. B.²⁴⁰ smatra da je za zdravlje pokreta ključno da glavnu riječ imaju „ljudi prokušani i svijesni odgovornosti koju nose, a ne kojekakvi prpošnici”. Seniorat bi se trebao vratiti svojoj izvornoj ulozi, prije svega brizi za moralni i materijalni napredak, a trebali bi ga sačinjavati isključivo oni izašli iz akademskih društava. Ako ga se pak ne želi reorganizirati, onda ga bar treba maknuti s čelnog mjesta u dalmatinskom katoličkom pokretu. Ulogu predvodnika i centralizatora pokreta u Dalmaciji bi trebao preuzeti hrvatski

²³⁵ KAPITANOVIĆ, “Hrvatski katolički pokret od Riječkih novina”, 429.

²³⁶ “Hrvatski katolički seniorat u Dalmaciji”, *Novine* (Zagreb), 1917, br. 47.

²³⁷ KAPITANOVIĆ, “Hrvatski katolički pokret od Riječkih novina”, 429.

²³⁸ I.B., “Seniorima (IV)”, *Dan* (Split), 1917, br. 1.

²³⁹ I. B., “Seniorima (V)”, *Dan* (Split), 1917, br. 2.

²⁴⁰ I. B. je Ivan Butković.

katolički narodni Savez za Dalmaciju (gore spomenuti HKND), jednom kad se osnuje.²⁴¹ Autor poziva seniore da mu jave prihvaćaju li njegov prijedlog, a oni mu odgovaraju putem *Novina*. Kako kažu iz dalmatinskog Seniorata, ulaze u sukob s „nekima” koji rade za sebe i na vlastitu odgovornost, tj. koji nisu članovi organizacije, odnosno katoličkog pokreta jer oni, prof. Butković i skupina oko *Dana*, negiraju opstojnost organizacije s nadom da će time i stavovi koje u Senioratu zastupaju biti pobijeni; radi toga trpi cijeli katolički pokret. Dalmatinski seniori organiziraju sastanak, tj. skupštinu kako bi uredili pravila organizacije koja će se poslati na potvrdu namjesniku i čime će se društvu omogućiti djelovanje na široj legalnoj bazi; naime društvo je do tada bilo privatne naravi pa se nije moglo u javnosti po mnogim pitanjima javno izložiti, što su, prema njima, mnogi pojedinci koristili da mimo organizacije samovoljno djeluju.²⁴² Nakon što su spriječili da skupštini prisustvuju nepozvani nečlanovi Seniorata, kojima daju na pravo da se na zaključke skupštine kasnije žale vodstvu katoličkog pokreta, započinju sa sastankom. Profesor Butković koji je bio pozvan na skupštinu nije mogao doći jer je obolio i jer je željeznički promet bio obustavljen pa pitanje sukoba s njime nije riješeno. Raspravljaju o važnosti sakupljanja novaca za kupovinu dionica *Novina* jer je materijalno osiguravanje opstanka katoličkog dnevnika svakom članu Seniorata „sada najpreča dužnost”.²⁴³ U izvještaju, iako se spominje sukob s *Danom*, nema o njemu ništa detaljnije. Činjenica da se ističe važnost i urgira pomaganje *Novinama* pomaže nam razumjeti političke stavove dalmatinskog Seniorata i razloge sukoba sa skupinom oko *Dana* s obzirom na suprotne političke stavove dvaju listova. U *Danu* su sigurni da su seniori protiv njih radi njihove politike; „Ako je dakle slobodno *Novinama* tjerati njihovu politiku, mora isto tako slobodno biti i *Danu*, da se drži one politike, koju smatra za hrvatstvo i katoličanstvo boljom. Tko bi pak sada radi ovakvih razlika htio da rascijepa kat. pokret po politici i to proglasi načelom za uništavanje, dokazao bi, da ne shvaća ideje katoličke, da mu je strančarski idol viši nego vjera.” Iz *Dana* ističu da sva akademska i mladenačka društva moraju ostati vanstranačka, čak i u slučaju da postoji katolička stranka. Međutim, dalmatinski seniori su „...uvukli 'Pavlinovića' ne samo u svoje vjerski krivo stanovište, nego i u svoj politično strančarski kaos. Zato je danas 'Pavlinović' nemoćan i sličan buretu baruta, kod kojega oganj gori. Barem jezgru mu još može spasiti radikalna reforma prema zdravim načelima, a ta su

²⁴¹ I. B., „Seniorima (VII)”, *Dan* (Split), 1917, br. 4.

²⁴² „Hrvatski katolički seniorat u Dalmaciji”, *Novine* (Zagreb), 1917, br. 47.

²⁴³ „Izvještaj glavne skupštine 'Hrv. kat. seniorata u Dalmaciji' u Splitu 13. II. 1917.”, *Novine* (Zagreb), 1917, br. 48.

u opreci s onima split. seniora.”²⁴⁴ Navodi se da izvor nesuglasica (između dalmatinskih seniora i *Dana*) nije razumni nego osobni te da fali dobre volje; „...što je uzrok spora. Oni od *Dana* malo su o tom govorili, i to obično s dosta obrazloženom tvrdnjom, da je s onima zajednica nemoguća. Seniori su pak govorili mnogo, vrlo mnogo, no – nikad ne izraziše jasno svoje konačne svrhe.”²⁴⁵ Toj grupi (seniorima) „...je radikalni katolicizam tek maska, pod kojom se krije oportunistički, a riječi izvanstranački katolicizam, da takogjer ne znače drugo, nego: dolje s tvojom politikom, da je zamijeni moja.” Društvo Pavlinović bi se trebalo oteti iz ledenog zagrljaja „splitskih nasilnika” te stati nanovo na vlastite noge i bditi nad čistoćom katoličkih načela, a ako u njemu ima članova kojima smetaju katolički izrazi sugerira se da se takve treba isključiti iz društva. „Pavlinović je odgojno i prosvjetno društvo, pa neka se i vrati na to polje čuvajući se svake politike kao za nj smrtonosnog otrova.” Sa Senioratom, čije je polje djelovanja puno kompliciranije, nije u tolikoj mjeri jasno kako ga popraviti. „Pod imenom radikalnog katolicizma vidjesmo sakriveno posve nekatoličko djelovanje.” Katolički pokret, na kraju krajeva, ne može radi različitosti prilika u raznim pokrajinama imati zajednički politički program, proglasiti neku politiku politikom katoličkog pokreta. „Politika naime i taktika njezina nijesu katol. pokret, nego tek dio u njemu; zato se manjina ne mora siliti, da prihvati politiku većine pod prijetnjom izlučenja iz kat. pokreta ili uništenja!”²⁴⁶ Prema informacijama koje donosi *Dan*, većina svećenstva u pokrajini stoji na njihovoj strani u sukobu sa seniorima.²⁴⁷ Iako Kapitanović piše da je *Dan* bio na pozicijama bliskima Stadlerovim po pitanju Svibanjske deklaracije²⁴⁸, pisanje *Dana* to dovodi u pitanje. Dok će više o tome biti u poglavlju o *Danu*, nakon Svibanjske deklaracije pisanje *Dana* se očito mijenja, npr. u osvrtu na Deklaraciju i promjenu ustava, po prvi put se primjećuje da netko u *Danu* piše iz perspektive južnih Slavena, „za nas južne Slavene”²⁴⁹ itd., a počinje se i braniti termin jugoslavenstvo koje su prije uvijek napadali. Nesumnjivo da *Dan* ostaje na istim pozicijama po pitanju vjerskih načela, ali politički ublažavaju svoje inzistiranje na hrvatstvu. Jedan od onih u Dalmaciji koji se borio protiv prevladavajućih ideoloških struja u Dalmaciji je bio šibenski biskup Pappafava koji u korizmenoj poslanici 1918. upozorava na opasnost od

²⁴⁴ I. B., “Seniorima (IV)”, *Dan* (Split), 1917, br. 1.

²⁴⁵ I. B., “Seniorima (V)”, *Dan* (Split), 1917, br. 2.

²⁴⁶ I. B., “Seniorima (VI)”, *Dan* (Split), 1917, br. 3.

²⁴⁷ “Odjeci”, *Dan* (Split), 1917, br. 4.

²⁴⁸ KAPITANOVIĆ, “Hrvatski katolički pokret od Riječkih novina”, 434.

²⁴⁹ “Budućnost južnih Slavena i promjena ustava”, *Dan* (Split), 1917, br. 29.

„serbizma” u kojemu vidi neprijatelja katoličanstva; međutim, bio je u manjini.²⁵⁰ Svećenstvo je u većini ipak slijedilo zagrebačko vodstvo pokreta koje je vodilo u smjeru stvaranja nove jugoslavenske nacije pa *Novine* iste 1918. godine, prije Pappafavine poslanice, donose izjavu 52 svećenika koja govori o jedinstvenom narodu Hrvata, Srba i Slovenaca.²⁵¹

7. DALMATINSKA POLITIKA I „KLERIKALIZAM”

Katolici su u dalmatinskoj politici neizbježan čimbenik od početka političkog života 1861. iz dva razloga: katoličanstvo je najrasprostranjenija religija i svećenstvo je jedan od rijetkih slojeva ljudi dovoljno obrazovan i imućan za bavljenje politikom. Katoličko svećenstvo dugo vremena bilo je dijelom Narodne stranke, ali s vremenom religijski indiferentizam stranke, pogotovo nakon spajanja s liberalnim pravašima u Hrvatsku stranku 1905. godine raste u tolikoj mjeri da svećenstvo traži neku drugu političku opciju. Bitno je i napomenuti da su se neke društvene vrijednosti prije podrazumijevale pa na njih nije bilo ni prevelike potrebe stavljati naglasak; drugim riječima, katolici su mogli biti pasivni u svome katolicizmu u politici jer u društvu nije bilo tolike ugroze po katoličke vrijednosti, ali s pojavom naprednjaštva i socijalizma vrijednosna pitanja postaju bitnija nego prije.

Teško je bilo odijeliti politička zbivanja u Banovini s onima u Dalmaciji, pogotovo nakon uspostavljanja politike novog kursa 1905. godine. Unutarpravaške podjele u Banskoj Hrvatskoj s vremenom su dovele do podjela i u dalmatinskoj stranci prava pa se od matice stranke u Dalmaciji odvaja dio na čelu s Prodanom i osniva Čistu stranku prava. Kao što je na smjer političkog djelovanja u Dalmaciji utjecalo političko stanje u Hrvatskoj i obratno, tako su na obje politike utjecali međusobni odnosi na većoj razini, oni između Austrije i Ugarske. Unutar šireg konteksta krize dualizma dolazi prvo u Banskoj Hrvatskoj do ujedinjenja nekadašnjih protivnika obzoraša i dijela pravaša (domovinaši) u *Hrvatsku stranku prava* 1903. godine, a isto se zatim događa u Dalmaciji kada se 1905. ujedinjuju u *Hrvatsku stranku* Narodna hrvatska stranka i

²⁵⁰ Na sličnim pozicijama kao Pappafava stoji Prodan kojemu pružaju podršku, u Dalmaciji, svećenici otoka Brača, svećenstvo Rapskog provikarijata te Novigradskog i Konavoskog dekanata (DIKLIĆ, *Pravaštvo u Dalmaciji*, 446-447).

²⁵¹ KAPITANOVIĆ, “Hrvatski katolički pokret od Riječkih novina”, 434-435.

Stranka prava. Dalmatinska i banovinska Čista stranka prava ostale su izvan novih ujedinjenih stranaka, a ovaj prvaj (dalmatinskoj) priključuju se mnogi iz pravaških redova koji se nisu slagali s ujedinjenjem od kojih je najvažnija šibenska skupina na čelu s Krsteljom i Drinkovićem; ovaj drugi uz Prodana postao je najvažnijim pravaškim političarom u Dalmaciji djelujući od 1908. godine u ujedinjenoj, od Prodanove Čiste stranke prava i nezadovoljnih pravaških elemenata, novoj *Stranci prava* u Dalmaciji.

Politika novog kursa, koja je radi teškog ekonomskog stanja i gladi započela u Dalmaciji²⁵², a politički se ostvarila u Banskoj Hrvatskoj u obliku hrvatsko-srpske koalicije, iz Beča se omekšava obećanjem ekonomske potpore dalmatinskoj buržoaziji ukoliko ona bude vodila politiku prihvatljivu Beču.²⁵³ Godine 1906. raste uloga velikoaustrijskih krugova u političkom životu Monarhije koji se najviše oslanjaju na kršćanske socijale²⁵⁴, dok u Hrvatskoj na istom tragu traže oslonac među katolicima i „čistim” pravašima. Obje grupacije se ističu protusrpstvom, u većem ili manjem intenzitetu, te vjerom u trijalistička obećanja velikoaustrijskih krugova oko Franje Ferdinanda koji putem tih obećanja žele stvoriti za sebe čvrsto uporište i poslušne elemente u hrvatskim zemljama.²⁵⁵ Radi protusrpstva dolazi do sukoba između frankovaca i dalmatinskih pravaša jer su ovi drugi ipak bili za blisku suradnju sa Srbima, pod određenim uvjetima, napose da ovi prihvate ujedinjenje BiH s hrvatskim zemljama 1908. godine. Ta težnja dalmatinskih pravaša pod vodstvom Drinkovića i Prodana predstavlja opasnost po planove velikoaustrijskih krugova koji su dalmatinskoj stranci prava namijenili ulogu oslonca njihovoj politici u Dalmaciji, a ona u tome trenutku zahtijeva protusrpski sentiment. Stoga, prema Gross, od 1910. ulaskom klerikalno orijentiranog svećenstva u dalmatinsku Stranku prava se pokušava istu učiniti poslušnikom Beča i velikoaustrijskog kruga po uzoru na frankovce u Hrvatskoj.²⁵⁶ Nakon *Friedjungevog procesa*²⁵⁷ dolazi do potpunog sloma Frankove stranke, dok

²⁵² ŠIDAK et al., *Povijest hrvatskog naroda*, 217.

²⁵³ *Isto*, 232.; Uoči izbora 1907. komisija austrijske vlade za ekonomsko podizanje Dalmacije objavljuje svoj program čiji je cilj bio saniranje privredne zaostalosti Dalmacije, a zapravo pacificiranje dalmatinskog otpora prema Beču. Program zaobilazi ključni problem razvitka prometno-industrijske privrede i bavi se uglavnom poljoprivredom; i tu se program provodio veoma sporo, fragmentarno i bez pravog pozitivnog učinka pa dalmatinski seljak nastavlja teško živjeti.

²⁵⁴ *Isto*, 231, 242.

²⁵⁵ *Isto*, 239-242.

²⁵⁶ *Isto*, 244-245.

²⁵⁷ H. Friedjung je bio bečki povjesničar koji je, na temelju lažnih dokumenata koje je dobio iz Ministarstva vanjskih poslova Monarhije, svojim tekstovima želio opravdati okupaciju Srbije od strane vojske A-U Monarhije prikazujući veleizdajničke veze nekih članova Hrvatsko-srpske koalicije sa srpskim ministarstvom vanjskih poslova. Njegovi

se Frank povlači iz političkog života;²⁵⁸ osim frankovaca koji su u prilično lošoj političkoj poziciji nakon debakla procesa 1909. godine, jedini element i dalje snažno vjeran Beču bilo je katoličko svećenstvo koje je međutim nejedinstveno i podijeljeno između više stranaka. Prema Gross, prijestolonasljednikov krug pokušava spojiti dvije vjerne skupine, frankovce i katolički kler pa 1910. dolazi do povezivanja frankovaca s klerikalnom grupom oko lista *Hrvatstvo* u Kršćansko-socijalnu stranku prava.²⁵⁹ Dakle, otprilike u istome trenutku se i u Dalmaciji i Hrvatskoj zbližavaju čisti pravaški i katolički elementi što otvara pitanja o mogućnosti koordinacije iz nekog većeg središta moći. Naime, u Dalmaciji se želi uz pomoć *Slovenske ljudske stranke* utjecati, ulaskom velikog broja svećenika u Stranku prava, na približavanje Stranke prava lojalističkim pozicijama. Međutim, Krišto se ne slaže te vidi u motivaciji za spajanje grupe oko Hrvatstva i frankovaca jednostavno praktične probitke za oboje o kojima je već pisano u poglavlju o *Hrvatstvu*.

7. 1. ULAZAK SVEĆENSTVA U STRANKU PRAVA

Stranka prava se u Dalmaciji ponovno uspostavlja 1908., a radi bliske suradnje Hrvatske stranke i antiklerikalne Napredne stranke 1910. veliki dio svećenstva u Hrvatskoj stranci razmišlja o prelasku u Stranku prava. Dalmatinski biskupi na sastanku u Šibeniku konstatiraju porast opasnosti po religiju u Dalmaciji, a neki splitski svećenici predvođeni dr. Antom Alfirevićem, prvakom HKP-a, uvjetuju svoj prelazak u Stranku prava njezinim konfesionalnim određivanjem u korist katoličanstva, a navodno se čak zalažu za njezino spajanje sa Slovenskom ljudskom strankom. Mirjana Gross u tome pokušaju ulaska u Stranku prava katoličkog klera vidi pokušaj bečkog dvora da, klerikalizacijom Stranke prava, stvori sebi vjernog partnera u Dalmaciji.²⁶⁰ Pravaši su otvoreni ideji priključivanja svećenstva stranci, ali ne pod cijenu toga da stranka

članci su na kraju bili nepotrebni jer se kriza riješila bez rata, ali njega Hrvatsko-srpska koalicija tuži kako bi skinula sa sebe pečat veleizdajnika. Proces je održan tek krajem 1909. godine te je poznat kao Friedjungov proces. Tijekom procesa pokušalo se diskreditirati Supila kao amoralnog čovjeka koji je primao novac od Srbije, međutim na površinu je isplivala činjenica da su dokumenti na kojima su se temeljili napadi na Koaliciju falsifikati. Na kraju proces završava dogovorom tužitelja i obrane pri čemu iz Beča dolazi obećanje da će Rauchov apsolutistički režim biti maknut. Friedjungov proces negativno je utjecao na prestiž dinastije, diplomacije i austrijskog sudstva, a s njegovim dovršetkom završava aneksiono razdoblje. Proces je također doveo do sloma Frankove stranke koja je držala stranu Friedjingu i Beča u napadima na Koaliciju i Supila, a sam Frank se usred bolesti povlači iz političkog života (vidi: *Isto*, 246-251).

²⁵⁸ *Isto*, 251.

²⁵⁹ GROSS, "Uloga šibenskog pravaštva", 266.

²⁶⁰ *Isto*.

postane izrazito konfesionalna – tome se protive čak i pravaški katolički svećenici na čelu s Prodanom. Svoju stranku Prodan na sjednici Dalmatinskog sabora krajem 1910. brani od optužbi za ultramontanizam i klerikalizam, a pojam definira dvojako, pozitivno i negativno; pojam je pozitivan ako se pritom misli na katolike općenito, odnosno na pripadnike klera dok je negativan ako se misli, kao što je najčešće slučaj, na situaciju gdje Crkva, prije svega biskupi preko svećenika utječu na vjernike u stranačko-političke i druge nevjerske svrhe, dakle zlouporabljuju vjeru za svjetovne interese. Navodi da njegova stranka nije zainteresirana za takve svećenike; priznaje da je bilo pokušaja iz Beča da se stranka pretvori u poslušnu klerikalno-stalešku stranku, ali se tome usprotivilo samo svećenstvo koje je protiv toga u 99% slučajeva. Unatoč tome što se ono zadnjih nekoliko godina teži bolje politički organizirati, ne želi to pod cijenu gubitka vlastite samostalnosti te je stoga protiv svih upliva sa strane. Prodan potvrđuje da se svećenstvo u velikom broju priključilo Stranci prava, ali tvrdi da je to izuzetno potrebno stranci koja želi ujediniti sve narodne sile te doprijeti do seoskog puka, a nitko nema više doticaja sa seljacima od svećenstva i učiteljstva.²⁶¹ Svećenstvo na čelu s Alfrevićem je primljeno u stranku na velikoj skupštini Stranke prava u Šibeniku u rujnu 1910. Kler pristaje na višekonfesionalnost stranke, a zauzvrat se u njezin program unosi pasus o tome da će se narodno prosvjećenje podizati na temelju kršćanskih načela uz dužnu snošljivost prema ostalim priznatim vjeroispovjestima.²⁶² Sami svećenici govore kako ne žele konfesionalnu stranku već samo istaknutiju ulogu klera u njoj²⁶³, a Prodan i Drinković se postavljaju protiv klerikalizma u smislu zlouporabe crkvene vlasti u političke svrhe, a posebno onoga klerikalizma iza kojega stoji bečki „cezarizam”.²⁶⁴ Ulaskom svećenstva u stranku dolazi do buđenja pravaštva; pojavljuju se novi listovi i kreditne zadruge, pozitivno se gleda na ulogu katoličkog svećenstva u politici i održavanju nacionalne svijesti. Pod utjecajem svećenstva dalmatinski pravaši bili su odlučni protivnici naprednjaka i njihova liberalizma, kao i nasilničkih metoda nacionalističke omladine; međutim, isto tako su bili

²⁶¹ DIKLIĆ, *Don Ivo Prodan*, 173-175.

²⁶² Do tada je u programu stajalo samo da stranka poštuva „vjerska čuvstva pučanstva” (GROSS, “Uloga šibenskog pravaštva”, 266.).

²⁶³ Vodstvu stranke za svoje primanje u istu zahvalili su se u ime svjetovnog svećenstva don Ivan Matić, a u ime redovničkog fra Ante Cikojević koji izjavljuju “Mi nećemo klerikalizma, nećemo ni vodstva”, odnosno da žele biti samo prosti vojnici stranke i ništa više od toga (vidi: DIKLIĆ, *Pravaštvo u Dalmaciji*, 412.)

²⁶⁴ DIKLIĆ, *Pravaštvo u Dalmaciji*, 412.

protiv konzervativne Hrvatske stranke i svećenika oko nje. Ukratko, dalmatinski pravaši bili su umjerena grupacija s balansiranim programom.²⁶⁵

Dva fokalna pitanja tadašnje politike, posebno unutar pravaške stranke, bila su odnos prema Srbima i pitanje državnog okvira hrvatskog rješenja, unutar ili izvan Monarhije. Nakon razdoblja većeg pravaškog prihvaćanja Srba ulazak svećenstva u stranku vraća je na stare protusrpske pozicije; Drinković i Prodan i dalje smatraju Srbe narodom u Hrvatskoj, međutim ne političkim narodom već samo kulturološki, a zamjeraju im što ne žele ujedinjenje hrvatskih zemalja. Početkom 1911. pred općinske izbore dolazi do kulturne borbe između pravaša i antiklerikalnih naprednjaka iz Hrvatske stranke u kojoj antiklerikalno nastrojen namjesnik Nardelli staje na stranu Hrvatske stranke i negativno piše o Stranci prava u izvještaju Beču. Namjesnik ističe veliku ulogu svećenstva u stranci, posebno splitske kršćansko-socijalne grupe i tvrdi da su, iako su se u izbornoj kampanji predstavljali kao oslonac prijestolja i oltara, zapravo antiaustrijski nastrojeni.²⁶⁶ Gross u njegovim antipravaškim stavovima vidi razlog zašto je ubrzo smijenjen; naime, nije se pokazao pogodnim za provođenje novih političkih planova velikoaustrijskih krugova – izgradnje klerikalne organizacije pod pravaškom kapom. Novi namjesnik postaje Nijemac Mario Attems koji „...sustavno radi na tome da se klerikalna Stranka prava pretvori u režimsku grupaciju.”²⁶⁷ Godine 1911. pravaške struje iz svih hrvatskih zemalja, nakon izmirenja frankovačkog i milinovačkog kruga u Hrvatskoj, povezuju se u Svepravašku organizaciju. U njoj je bilo brojnih frakcija i mnogih skupina, kao i utjecaja svećenstva i velikoaustrijskog kruga. Prevladala je struja oko predsjednika Mile Starčevića koju su podupirali istarski i dalmatinski pravaši te koja, radi svoje iskrene težnje za povratkom na izvorno starčevićanstvo nije bila pogodna za manipulacije i utjecaj iz velikoaustrijskih krugova.²⁶⁸ Prema Krišti stara

²⁶⁵ KRIŠTO, *Prešućena povijest*, 295-296.

²⁶⁶ Ne razumijem zašto Gross tvrdnju namjesnika da je svećenstvo u Stranci prava, odnosno sama stranka, antiaustrijski nastrojena tako lako odbacuje, tvrdeći da Nardellijev izvještaj ne odgovara stvarnosti jer se komponenta koju naglašava nalazi u fazi povlačenja pred “proaustrijskom ofenzivom” (vidi: GROSS, “Uloga šibenskog pravaštva”, 269-270). Ima nešto u Krištinoj kritici prema Gross koja ne nudi tvrdih dokaza da su svećenički elementi ikada pristali uz velikoaustrijski plan, za koji smatram da je postojao, ali njegovo postojanje ne dokazuje da su svećenici ili pravaši u Dalmaciji ikada pristali biti austrijski pijuni i da su određene poteze povlačili, odnosno određene stavove imali iz tih razloga; makar su se njihovi politički potezi često puta poklapali s planovima i željama velikoaustrijskog kruga. Možda se velikoaustrijskom krugu dopada novi smjer kojim se pod utjecajem svećenstva Stranka prava u Dalmaciji kreće pa otpuštaju namjesnika koji se protivio toj politici. Moguće je da su dvije strane zadovoljne određenim zbivanjima iz potpuno različitih, čak i oprečnih razloga.

²⁶⁷ *Isto.*; ŠIDAK et al., *Povijest hrvatskog naroda*, 274-275.

²⁶⁸ DIKLIĆ, *Don Ivo Prodan*, 250.

historiografija je suviše kritična i negativna prema dalmatinskoj stranci prava, pogotovo katoličkim elementima u njoj, jer su bili, navodno pod utjecajem velikoaustrijanaca, protiv Srba, odnosno vodili protusrpsku kampanju razumijevajući ciljeve velikosrpskih krugova – nisu htjeli bili sudionici novopečenog „jugoslavenstva” nacionalističke omladine. Tvrdi da je njihova uloga bila kompleksnija od samo instrumenta za postizanje velikoaustrijskih ciljeva te da su imali dobre razloge zašto su zauzimali stavove koje su zauzimali; s obzirom na to kako se odnos Srba i Hrvata raspleo u budućnosti, čini se da su njihove slutnje i antisrpski politički stavovi bili opravdani.²⁶⁹

Memorandum proizašao iz vijećanja većine pravaša svih hrvatskih zemalja u kojem se traži trijalistički ustroj predan je caru u Beču; car na njega ne odgovara, ali odgovaraju neki bliski suradnici prijestolonasljednika iz čijeg se pisanja može razabrati da nikako ne odobravaju mogućnost da ujedinjena Hrvatska postane državna jedinica - ona eventualno može biti jedna administrativno-upravna jedinica u više-manje centraliziranoj Austriji. Prodanova *Hrvatska kruna*, glasilo Stranke prava u Dalmaciji, na to odgovara da cilj borbe Hrvata nije promjena gospodara, nego ujedinjena i samostalna hrvatska država u trijalistički preuređenoj Austro-Ugarskoj Monarhiji. Dakle, očito da dalmatinski pravaši postaju sve svjesniji činjenice da na koncept trijalizma drugačije gledaju u bečkim velikoaustrijskim krugovima kojima je on samo alat na putu stvaranja centralističke Velike Austrije nego u hrvatskim zemljama.²⁷⁰ Pomirenje pravaških frakcija, ali i mogućnost zajedničkog djelovanja Stranke prava i Hrvatsko-srpske koalicije u Banskoj Hrvatskoj potiče mađarsku vladu na uvođenje komesarijata²⁷¹ čime se političko raspoloženje dodatno udaljava od okvira Monarhije. Nakon što je Šusterčić²⁷² odbio zahtjev pravaša da u Beču na dnevni red Carevinskog vijeća progura ukidanje komesarijata i hrvatsko pitanje, Drinković počinje shvaćati da je njemu više stalo do obzira prema vrhovima

²⁶⁹ KRIŠTO, *Prešućena povijest*, 296.; Krišto piše: “Kompleksnost uloge “klerikalaca” očita je već iz činjenice da je Mahnićeva *Hrvatska straža* pozdravila vezu “klerikalaca” oko lista *Hrvatstvo* i Frankove stranke, dok ju je jedan od radikalnijih katolika, M. Manjarić, podvrgnuo kritici.” (*Isto*, 296-297).

²⁷⁰ DIKLIĆ, *Pravaštvo u Dalmaciji*, 420-422.

²⁷¹ Novi hrvatski ban Slavko Cuvaj je po nalogu ugarskog ministra-predsjednika Khuena Hedervaryja raspustio Hrvatski sabor i uveo komesarijat, prije svega radi toga što su ujedinjena Stranka prava i Hrvatsko-srpska koalicija postigli sporazum kojim zajednički odbijaju birati izaslanike u Ugarski parlament dok ne prestane kršenje Ugarsko-hrvatske nagodbe, odnosno neće sljedeće 1913. obnoviti financijsku nagodbu s Ugarskom (*Isto*, 423).

²⁷² Ivan Šusterčić je bio predsjednik Hrvatsko-slovenskog parlamentarnog kluba od 1912-1914. Gross ga smatra prvakom slovenskog klerikalizma i najutjecajnijim političarem među Jugoslavenima u Beču (ŠIDAK et al., *Povijest hrvatskog naroda*, 274).

Monarhije²⁷³ nego do sređivanja prilika u Hrvatskoj.²⁷⁴ U toku 1912. pokušava se ujediniti svepravašku organizaciju i Slovensku ljudsku stranku pa se osniva odbor za tu svrhu. Između ostalog željelo se da odbor iznese svoj stav pred nadolazeći Balkanski rat; Drinković je želio da se izrazi protest protiv položaja jugoslavenskih zemalja u Monarhiji i pokaže solidarnost prema balkanskim saveznicima te da se surađuje sa Srbima, a slovenski klerikalci su željeli iskazivanje potpune lojalnosti prema Monarhiji. Nakon brojnih peripetija na kraju se prihvatila lojalistička rezolucija slovenskih klerikalaca.²⁷⁵ „Tako se nova hrvatsko-slovenska organizacija predstavila u poniznom, dinastičkom ruhu. Međutim, utjecaj Balkanskog rata nije dopustio učvršćenje toga duha čak ni među samim slovenskim klerikalcima.”²⁷⁶

Ratni uspjesi protiv Turaka izazvali su veliko oduševljenje u hrvatskim zemljama koje je omekšalo stavove i najzagriženijih srbofoba. Prilikom zauzeća Soluna u studenom 1912. dolazi do velikih manifestacija u Šibeniku i Splitu gdje pravaško općinsko vijeće proglasom poziva građane da okite kuće i izvjesje zastave. Nakon manifestacije u Šibeniku gdje se vikalo protiv Cuvaja, Austrije, a možda i Franje Josipa te klicalo Jukiću, Attems raspušta općinska vijeća Splita i Šibenika te postavlja komesare. Taj potez izaziva opće ogorčenje u Dalmaciji te zajednički protest svih dotad zavađenih stranaka, a *Hrvatska rieč* piše: „Austrija je izmirila do krvi zavađenu braću.” Održava se međustranačka protestna skupština u Šibeniku na kojoj Drinković govori o našem zajedničkom narodu hrvatskog i srpskog imena, o protestu protiv pokušaja vladajućih da izazovu bratoubilački rat protiv Srbije, a rezolucija dalje prosvjeduje protiv komesarijata u Hrvatskoj, nesazivanja sabora u BiH te policijskih mjera u Dalmaciji.²⁷⁷ Događaji iz 1912. su toliko snažno djelovali na Drinkovića da on konačno, nakon dugotrajne dileme, prihvaća rješavanje hrvatskog pitanja van okvira Austro-Ugarske Monarhije – isto se dogodilo kod velikog dijela pravaša, kao i kod jugoslavenski orijentiranih elemenata.²⁷⁸ Prodan za taj gubitak pouzdanja u Austriju i njezinu diplomaciju na Balkanu krivi samu vlast u Beču kojoj manjka snage i mudrosti pa svojom politikom odbija narode juga Monarhije od sebe i gura

²⁷³ Na izglasavanju su bili po *Krunu* vrlo bitni vojni zakoni koji bi pokretanjem pitanja o komesarijatu možebitno bili opstruirani.

²⁷⁴ GROSS, “Uloga šibenskog pravaštva”, 271-272.

²⁷⁵ *Isto*, 273-274.

²⁷⁶ *Isto*, 275.

²⁷⁷ *Isto*, 275-276.

²⁷⁸ *Isto*, 277.

u ruke balkanskih saveznika.²⁷⁹ Nakon završetka Prvog balkanskog rata oduševljenje je splasnulo, a nakon bugarsko-srpskog sukoba mnogi se pravaši vraćaju hrvatstvu, odnosno okviru Monarhije. Drinković, kao ni frankovci s druge strane, nisu se pokolebali nego su ostali vjerni svojim protumonarhijskim, odnosno promonarhijskim viđenjima hrvatskog rješenja. Svi ostali, znači većina, su bili na razmeđu između jedne i druge opcije. Nakon Zadarske skupštine protiv Drinkovića se diže splitsko i šibensko klerikalno nastrojeno svećenstvo, a splitski krug okupljen oko časopisa *Dan* optužuje Zadarsku rezoluciju²⁸⁰, a time i stranku radi srbofilstva i radi tobožnjeg pakta sa Smodlakinom Naprednom strankom.²⁸¹ Ubrzo nakon toga namjesnik Attems hvali katoličko svećenstvo da pozitivno utječe na stanovništvo koje potiče na lojalnost Monarhiji i da se drži daleko od ekstremnog srbofilske krila pravaške stranke, a svećenici kritiziraju šibenskog načelnika Krstelja radi njegovih veza s antiklerikalnim naprednjacima. Nakon neuspješnog, od strane Dulibića, pokušaja preuzimanja *Hrvatske rieči*²⁸² klerikalna grupacija počinje izdavati vlastiti organ *Hrvatsku misao*. Namjesnik dalje hvali Stranku prava kao prijatelja vlade; iako je i među njima bilo elemenata neprijateljski orijentiranih prema vladi, rijetki su se priključili Drinkoviću i Krstelju u njihovom ekstremnom srbofilstvu kroz koji se zbližavaju s šibenskim naprednjacima.²⁸³ Intenzivira se sukob Drinkovićeve struje s klerikalnom za koju on kaže da su oni po svome položaju ovisni o službenoj politici. Veli: „Bajuneta i svećenička hijerarhija u Austro-Ugarskoj se popunjavaju i jedna drugoj su štit i obrana.” Prodan se pokušava držati neutralno, ali čini se da je bliži Drinkovićevoj struji, sudeći barem prema pisanju *Hrvatske krune* koja govori protiv vlade i sistema koji drži hrvatski narod u „ropstvu”. Mile Starčević, predsjednik svepravaške organizacije pokušava pomiriti sukobljene struje u Beču, međutim za to vrijeme „frankoklerikalci” u Zagrebu preuzimaju glavni list Stranke Prava *Hrvatsku* optužujući dotadašnje urednike starčevićance za srbofilstvo s namjerom da se razbije sporazum s Hrvatsko-srpskom koalicijom iz 1912. U isto vrijeme dolazi do sukoba u BiH

²⁷⁹ DIKLIĆ, *Pravaštvo u Dalmaciji*, 431.

²⁸⁰ Zadarska rezolucija proizašla je iz prosvjednog zbora u Zadru gdje su se skupile sve hrvatske političke snage u Dalmaciji kako bi pružili podršku balkanskim saveznicima protiv Turske. Rezoluciju je predložio, sastavio i obrazložio Drinković, a ona proglašava solidarnost s borbom balkanskih naroda, prosvjeduje protiv austrougarskog huškanja i hajke na rat sa Srbijom te osuđuje političku represiju u Dalmaciji, Hrvatskoj i BiH (DIKLIĆ, *Pravaštvo u Dalmaciji*, 430-431).

²⁸¹ GROSS, “Uloga šibenskog pravaštva”, 276-277.

²⁸² Dnevnik, lokalno glasilo šibenskih pravaša.

²⁸³ *Isto*, 278.

između Stadlerove grupe i HNZ-a koji staje na stranu Mile Starčevića.²⁸⁴ Stoga, Drinkovićevo mišljenje da se radi o koordiniranoj djelatnosti vlade da se uništi pravaške elemente i stranku pretvori u svoju ekspozituru nije toliko nevjerojatno, ali ono ne govori ništa o eventualnoj opravdanosti ili neopravdanosti antisrpskih stavova i briga među Drinkovićevim neistomišljenicima. U Šibeniku Dulibić pokreće otpor protiv načelnika Krstelja uz kojeg stoje građanski elementi, dok su uz prvog seljački i svećenički elementi. Dulibić optužuje Drinkovića da je prešao u suprotnu krajnost jer je prije bio prijatelj svećenstva i protivnik Srbe te ga optužuje kao izdajicu hrvatskog državnog prava koji je prihvatio srpsko stajalište – prijateljstvo sa Srbima po Dulibiću je moguće samo ako se napusti osnovna pravaška ideja. Zato *Hrvatska misao* piše oštro protiv Hrvatsko-srpske koalicije.²⁸⁵ Međutim, isti Dulibić podržava Milu Starčevića u sukobu s frankovcima u Banskoj Hrvatskoj. Stoga, ako se radilo o konkretnoj i koordiniranoj akciji velikoaustrijskih krugova, može se postaviti pitanje kakva je onda uloga aktera poput Dulibića koji se protivi srbofiliji, ali i frankovačkoj politici u Banovini?

I Prodan i Starčević su većinom podržavali Drinkovića, ali nisu se mogli s njime solidarizirati kako stranci ne bi bio udaren veleizdajnički pečat. Također, pošto su obojica bili socijalno konzervativni nisu nikako odobravali njegov prijelaz na pozicije bliske naprednjacima. Kompleksna je pozicija Prodana koji u isto vrijeme brani svećenstvo od napada Drinkovića, dok dopušta da u *Hrvatskoj kruni* izađe članak koji optužuje splitski klerikalni list *Dan* kao protupravaški jer svojim inzistiranjem na „kulturnoj borbi protiv liberala poništava pravašku ideju o okupljanju svih društvenih slojeva i svih kulturnih struja.”²⁸⁶ Na kraju se u ovome sukobu pokazalo da je u vodstvu dalmatinske Stranke prava najjača Prodanova centristička struja koja osuđuje i „franko-klerikalnu” bezuvjetnu potporu dinastiji i inzistiranje na protumonarhizmu Drinkovića. Na kraju su Drinković i njegova struja isključeni iz Stranke na sjednici *Vrhovne uprave Stranke prava za sve hrvatske zemlje* radi svoga konačnog odbijanja okvira Austro-Ugarske Monarhije u rješavanju hrvatskog pitanja; na istoj sjednici su isključeni iz Svepravaške organizacije i frankovci radi svojih prorežimskih stavova. Ti sukobi i konačno isključenje dvaju grupa iz ujedinjene Stranke prava naposljetku su najviše odgovarali vladajućim dualističkim i

²⁸⁴ *Isto*, 279.

²⁸⁵ *Isto*, 280.

²⁸⁶ *Isto*, 281.

velikoaustrijskim krugovima,²⁸⁷ ali unatoč tome velikoaustrijski krugovi su poraženi; za vrijeme Prvog balkanskog rata postali su svjesni da im nisu pouzdani saveznici ni pravaši, niti svećenstvo koji su se za vrijeme rata isto u velikom broju oduševili za balkanske saveznike, odnosno da je njihova sistemska akcija stvaranja svepravaške klerikalne organizacije kao vlastitog poslušnika nije uspjela.²⁸⁸

7.2. POSLJEDNJE GODINE AUSTRO-UGARSKE MONARHIJE

Izbijanjem rata uvode se izvanredne mjere čime zamire gotovo svaki stranačko-politički rad, a mnoga glasila, stranke i društva prekidaju sa djelovanjem; jedno od glasila koje je opstalo je pravaška Hrvatska kruna.²⁸⁹ Godinom 1912. završava s radom i Dalmatinski sabor, makar nije bio službeno raspušten ni ukinut i postoji u formalno-pravnom smislu do 1918., a Zemaljski odbor, izvršni organ sabora, redovito je zasjedao do raspada Dvojne Monarhije.²⁹⁰ Smrću Franje Josipa otvara se više prostora za političko djelovanje – novi car najavljuje reorganizaciju države i ponovo saziva Carevinsko vijeće u Beču što dovodi i do oživljavanja političkog života u Dalmaciji. Glavni predstavnici politički stranaka u Dalmaciji se 1917. sastaju da dogovore zajednički nastup u novootvorenom Carevinskom vijeću s ciljem sprječavanja talijanskog komadanja hrvatskih i slovenskih zemalja.²⁹¹ U Carevinskom vijeću se osniva Jugoslavenski klub za sve zastupnike jugoslavenskih naroda koji donosi Svibanjsku deklaraciju kojom se traži ujedinjenje svih područja Monarhije u kojima žive Hrvati, Srbi i Slovenci u jedno državno tijelo na temelju hrvatskog državnog i prirodnog prava pod habsburško-lorenskom dinastijom. To je bila stara trijalistička formulacija, ali s tom novošću da se uz Slovence i Hrvate po prvi put spominju Srbi kao jedan od naroda, odnosno jedno od imena istog naroda.²⁹²

Dalmatinski pravaši na čelu s Prodanom prihvaćaju Svibanjsku deklaraciju u kojoj prepoznaju pravaški duh i sintezu narodnog političkog državopravnog programa,²⁹³ ali s vremenskim odmakom, posebno oni iz zadarskog kraja - tek krajem 1917. joj svećenici Josip Felicinović, Jure

²⁸⁷ DIKLIĆ, *Pravaštvo u Dalmaciji*, 438.

²⁸⁸ ŠIDAK et al., *Povijest hrvatskog naroda*, 287.

²⁸⁹ DIKLIĆ, *Pravaštvo u Dalmaciji*, 441.

²⁹⁰ DIKLIĆ, *Don Ivo Prodan*, 183.

²⁹¹ DIKLIĆ, *Pravaštvo u Dalmaciji*, 442-443.

²⁹² *Isto*, 444.

²⁹³ DIKLIĆ, *Don Ivo Prodan*, 259.

Luša i Jure Palčić daju potporu.²⁹⁴ Iako ju je Prodan potpisao i branio, najvjerojatnije se s njom nije u potpunosti slagao radi uključivosti prema Srbima, ali je brani kao platformu za rješavanje hrvatskog pitanja.²⁹⁵ U isto vrijeme Prodanovi pravaši napadaju *Krfsku deklaraciju* i djelatnost velikog dijela inteligencije koja se priklanja jugoslavenstvu vidjeći u njihovoj narodnjačko-projugoslavenskoj djelatnosti ropski duh koji je i dotad služio stranoj vladavini u Hrvatskoj. Prodan zaključuje da se Hrvati trebaju čuvati zajedničke jugoslavenske države sa Srbima, pogotovo one u koju ne bi bili uključeni Bugari.²⁹⁶ Svibanjsku deklaraciju prihvaćaju i starčevićanci, dok je Hrvatsko-srpska koalicija na čelu s Pribičevićem od starta prema njoj rezervirana. Međutim, starčevićanci nisu ostali dosljedni te ubrzo napuštaju okvir Monarhije, a potkraj rata prihvaćaju jugoslavenski okvir, postavši u Hrvatskom saboru i prije nego Koalicija motorna snaga za ujedinjenje s Srbijom i Crnom Gorom.²⁹⁷ Za svoju viziju rješenja hrvatskog pitanja koje se temeljilo na hrvatskom državnom pravu i Svibanjskoj deklaraciji Prodan pokušava pretkraj rata pridobiti razne skupine u Dalmaciji; odaziv nije bio velik, ali mnogi su mu pružili podršku, posebno među svećenstvom. Javno su to učinili svećenici otoka Brača, bosanskohercegovački franjevci, svećenstvo Rapskog provikarijata i Novigradskog i Konavoskog dekanata te, između ostalih, veći dio zastupnika Dalmatinskog sabora i Zemaljskog odbora.²⁹⁸ Kada se već nazirao kraj rata u Splitu se u srpnju 1918. okupljaju brojni zastupnici i pristaše dalmatinskih političkih stranaka koji osnivaju *Narodnu organizaciju za Dalmaciju* čija je uprava trebala voditi politiku u Dalmaciji i u pogodnom trenutku poslati zastupnike u zagrebačko *Narodno vijeće*. Uprava u Narodno vijeće, kada je bilo vrijeme za to, nije poslala niti jednog zastupnika Prodanove Stranke prava.²⁹⁹ Radi njegovih prohrvatskih stajališta i zalaganja za rješavanje hrvatskog nacionalnog i državnog pitanja na temelju Svibanjske deklaracije, a ne Krfske deklaracije i rada *Jugoslavenskog odbora*, napadaju ga iz projugoslavenskog tabora kao austrofila i pobornika Austro-Ugarske Monarhije s ciljem da ga se kao branitelja samostalne hrvatske države u javnosti diskvalificira.³⁰⁰ S bliženjem završetka rata Prodan sve više ostaje

²⁹⁴ BRALIĆ, GVERIĆ, "Don Ivo Prodan", 309.

²⁹⁵ DIKLIĆ, *Don Ivo Prodan*, 259.

²⁹⁶ DIKLIĆ, *Pravaštvo u Dalmaciji*, 445-446.

²⁹⁷ DIKLIĆ, *Don Ivo Prodan*, 259.

²⁹⁸ DIKLIĆ, *Pravaštvo u Dalmaciji*, 446-447.

²⁹⁹ *Isto*, 448-449.

³⁰⁰ DIKLIĆ, *Don Ivo Prodan*, 265.

postrani u tadašnjem političkom djelovanju.³⁰¹ Iako se skupa sa svojim pravaškim krugom bori protiv negacije hrvatstva u korist jugoslavenstva te koristi svaku priliku da naglasi hrvatski karakter Dalmacije uz odbijanje ujedinjenja sa Srbijom; jačanje jugoslavenske ideje i sve nesigurniji položaj hrvatskih zemalja postupno mijenja njegov ideološki diskurs. Od početka listopada 1918. sve češće upotrebljava jugoslavensko ime i poziva se na narodno jedinstvo Srba, Hrvata i Slovenaca.³⁰² Na tu promjenu stava su zasigurno utjecale i promijenjene, odnosno otežane okolnosti nakon dolaska Talijana u grad kada u jugoslavenskoj državi vidi jedinu nadu za očuvanje hrvatstva okupiranih krajeva.³⁰³ Međutim, unatoč pristajanju na ujedinjenje sa Srbijom, dosljedno osuđuje svaku ideju o napuštanju hrvatskog imena, a jugoslavensku državu vidi samo sredstvo za rješenje hrvatskog pitanja dok se po pitanju uređenja nove države zalagao za decentralizaciju i protivio njezinim centralističkim tendencijama.³⁰⁴

8. NACIONALNO-IDEOLOŠKI RAZVOJ POKRETA I NJEGOVA POLITIZACIJA

Katolički pokret u Hrvatskoj se od svoga samoga početka, što zbog Mahnića koji je bio Slovenac, što zbog toga što su Slovenci već imali organiziran i razvijen katolički pokret, konstantno oslanjao na i bratimio sa Slovencima. Oni pružaju pomoć i prostor prilikom osnivanja društva Hrvatska u Beču, zatim sudjeluju na trsatskom sastanku 1906. i u još većem broju na Hrvatsko-slovenskom sveđačkom katoličkom sastanku sljedeće godine u Zagrebu. Dakako, Slovenci su u tome vidjeli i vlastiti probitak u vidu zbližavanja s Hrvatima radi vlastitog nacionalnog opstanka koji je bio vjerojatniji s osloncem na mnogobrojnije Hrvate i njihova državna prava. Također bi se moglo reći da su dva glavna intelektualna i vjerska uzora mladim hrvatskim katolicima slovenski klerici: biskup Mahnić i dr. Janez Evangelist Krek. Potonji je bio aktivni političar, organizator kršćanskih socijala u Sloveniji i voditelj dobro posjećenih „socijalnih tečajeva” u Zagrebu, a hrvatska mladež prisustvuje i na istima u Sloveniji. Preko tih tečaja o socijalnim pitanjima, Krek je lako moguće pridonio većoj sklonosti mladih hrvatskih

³⁰¹ *Isto*, 259.

³⁰² GVERIĆ, BRALIĆ, “Don Ivo Prodan”, 312-313.

³⁰³ *Isto*, 318.

³⁰⁴ *Isto*, 325.

katolika kako prema kršćansko-socijalnoj političkoj ideji, tako i prema jugoslavenskoj nacionalnoj ideji.³⁰⁵ S vremenom su se ti mladi katolici, koji se u početku nisu pretjerano zanimali za politiku, približili - pod pritiskom okolnosti, prije svega oduševljenjem slavenstvom u Balkanskim ratovima, kao i potpadanjem pod propagandu naprednjaka koji su ih optuživali da ne cijene slavensku uzajamnost – politici i jugoslavenizmu svojih svjetovnih vršnjaka.³⁰⁶

Međutim, mladež je 1909. još uvijek ustrajavala na svojim idealističkim ciljevima, bez miješanja u politiku.³⁰⁷ Također, mogla se lako raspoznati razlika između mladih katolika i svjetovne omladine na temelju odnosa prema Srbima. Dok su svjetovnjaci, posebno dalmatinski, bili za tješnju suradnju sa Srbima, u to vrijeme mladi organizirani katolici se ne izjašnjavaju za to nego se i dalje interesiraju pretežito za interne katoličke teme. Do njihova priklanjanja ideji takve nacionalne ideologije dolazi kad je unutar pokreta sazrilo vodstvo koje je smatralo da dotadašnji interni rad nije dovoljan.³⁰⁸ Moguće da je tome pridonijelo katoličko povezivanje na sveslavenskim osnovama iz kojeg je proizašla *Slavenska liga katoličkih akademičara* osnovana 1909. u Beču. Navedena ideja slavenske uzajamnosti, izvorno temeljena na univerzalizmu Katoličke crkve, i kod mladih katolika je prerasla u ideološku odrednicu s tom razlikom da je taj proces tekao sporije nego kod njihovih vršnjaka van katoličkih krugova, međutim zasigurno pod utjecajem istih. S vremenom su taj zaostatak na ideološkom i političkom polju mladi katolici vidjeli kao manjak koji se treba ispraviti što ih je na kraju dovelo do ideologije jugoslavenstva.³⁰⁹ I politizacija pokreta i njegova jugoslavenizacija mogu se na simboličnoj razini povezati s dva događaja u kojima je sudjelovao senior Petar Rogulja; prvi je osnivanje dnevnika *Riječke novine* 1912. godine čiji je član uredništva, a kasnije i glavni urednik, a drugi je članak „Pred Zoru” koji je napisao 1916. u *Luči* kojim se pokret otvoreno ideologizira.³¹⁰ Na Božić 1912. seniori na čelu s Roguljom objavili su u *Riječkim novinama* programski članak u kojem su izrazili nuždu za provođenjem narodnog jedinstva Srba, Hrvata i Slovenaca.³¹¹ Rogulja, iznimno pobožan, ali više akcijski nego kontemplacijski nastrojen, u atmosferi srbofilstva povodom Balkanskih ratova i k tome sam iz miješane obitelji otvoreno i s velikom podrškom politizira cijeli hrvatski katolički

³⁰⁵ KRIŠTO, *Hrvatski katolički pokret*, 51.

³⁰⁶ KRIŠTO, „Katoličko organiziranje i politika”, 96.

³⁰⁷ KRIŠTO, *Hrvatski katolički pokret*, 65.

³⁰⁸ KRIŠTO, *Prešućena povijest*, 287.

³⁰⁹ *Isto*, 288-289.

³¹⁰ *Isto*, 341.

³¹¹ GRIJAK, *Politička djelatnost*, 393.

pokret u smjeru jugoslavenstva, prvo narodnog, a onda i državnog.³¹²

Početak 1912. godine počinju studentske demonstracije protiv novog bana Slavka pl. Cuvaja koji je raspustio sabor na dvije godine i progonio tisak. Na tim demonstracijama sudjeluju i članovi katoličkih organizacija bez odobrenja Mahnića i njegovog kruga koji radi toga prekoračuju studente jer su se naivno dali na kršenje zakona prije nego su stvarno razumjeli o čemu se zapravo radi. Mladež se ne obazire na upozorenja da se drže podalje od proturežimskih i projugoslavenskih izljeva emocija. Tako iste godine mladi katolici, zajedno s naprednjacima, nacionalistima³¹³ i pravašima odlaze na izlet u Srbiju gdje u Kragujevcu predsjednik Domagoja drži govor koji nailazi na odobrenje nacionalista. Mladi katolici sve su teže odolijevali trendu jugoslavenstva, posebno u atmosferi rastućeg nezadovoljstva prema Beču i Pešti i rastućoj želji da se pokuša zajednički pothvat s drugim jugoslavenskim narodima. Unatoč samovoljnim ispadima dijela organiziranih mladih katolika, službeno su prema tim pitanjima i dalje bili suzdržani. Nakon tih događaja održao se u Ljubljani novi sastanak Hrvatsko-slovenskoga katoličkoga narodnog đastva na kojem je sudjelovalo oko 600 đaka i na kojemu se govorilo mnogo o jedinstvu Hrvata i Slovenaca uz poklike „Slovenac i Hrvat – za uvijek brat i brat.”³¹⁴ Prvi balkanski rat raspalio je duhove u Hrvatskoj; svi su bili oduševljeni pobjedama saveznika protiv Turske, od velikog broja svećenika i pravaša do mladenaštva koje zahvaća groznica srbofilstva. „Izravna posljedica pobjede slavenskih saveznika u I. balkanskom ratu bila je još prisutnija ideja jugoslavenstva i aktivnosti Nacionalističke omladine kao glavne nositeljice te ideje.”³¹⁵ Mnogi su opravdavali svoje zanemarivanje hrvatstva i oduševljenje srpstvom i Srbijom time da će to učvrstiti slavensku uzajamnost i povećati izgleda za ekumenizam, pogotovo sad u opasnosti i pred naletom pangermanizma.³¹⁶ Dok je vladajuća Hrvatsko-srpska koalicija promovirala ideologiju narodnog jedinstva, a nacionalisti davali ton hrvatskom duhovnom prostoru, duhu vremena se na kraju niti mladi hrvatski katolici nisu mogli oduprijeti. Čak ni duhovni i ideološki orijentir *Hrvatska straža*, kritizirajući liberalizam nacionalističke omladine nije imala prigovora jugoslavenskoj komponenti novog ideološkog pokreta već ju čak smatra

³¹² KRIŠTO, „Petar Rogulja i razvoj Hrvatskoga katoličkog pokreta”, 219.

³¹³ Nacionalisti, nacionalistička omladina koja je za jugoslavensku naciju i stvaranje jugoslavenske republike.

³¹⁴ KRIŠTO, *Hrvatski katolički pokret*, 77-79.

³¹⁵ *Isto*, 79.

³¹⁶ *Isto*, 80

zamamnim idealom.³¹⁷ Razloge zanosa za Srbijom lijepo sažima Krišto; dakle, u opasnosti od germanskog prodora prema istoku balkanski saveznici odnose pobjedu nad simbolom tlačenja Hrvata – Turcima što izaziva divljenje prema pobjednicima, prije svega Srbima, a s divljenjem dolazi do zanosa za ujedinjenjem, pogotovo u atmosferi u kojoj je sve više prevladavalo mišljenje da se radi o jednom istom narodu s dva imena.³¹⁸ Isti navodi tri ideje koje su pridonijele ideološkom preoblikovanju mladih katolika: prvo mišljenje o narodnom jedinstvu Hrvata, Slovenaca i Srba, zatim ćirilometodska ideja o uniji i posljednje, svjesno izbjegavanje antagoniziranja liberala.³¹⁹

Naravno, bilo je elemenata među katolicima koji nisu u tolikoj mjeri bili oduševljeni srpskim pobjedama u Balkanskim ratovima, pogotovo u Drugom balkanskom ratu kada Srbi napadaju na Bugare, tada još uvijek smatrane dijelom jugoslavenskog korpusa. Mladi Pavlinovićevci u *Mladosti* prilikom izvještavanja o Prvome balkanskom ratu nemaju nekih srbofilskih izljeva, ako se takvim ne smatra termin „junački Srbi” koji su znali koristiti, dok se u jednakoj mjeri kao i Srbi hvale Bugari. Stoga, kada Srbi napadaju na Bugare u Drugom balkanskom ratu pišu kako Srbija protuslavenski i nepošteno radi kada je sklopila ugovor s Grcima i Rumunjima protiv Bugara, sve kako bi dobili nešto zemlje sa bugarskim stanovništvom koje na silu posrbljuju. Osim što kritiziraju taj čin, napominju da se Srbi toga ne srame i da tako nešto mogu pohvaliti samo „nehrvatski naši liberalci”.³²⁰ Također, u prvome broju istog časopisa iz 1914. pišu: „Slovinci neka budu Slovenci, Srbi nek budu Srbi, a mi jesmo i ostat ćemo Hrvati, i smatrat ćemo neprijateljem svakoga, koji bude to ime mrzio, nijekao ili prezirao. Sa Slovincima se slažemo kao prava braća, jer smo katolici i pošteno radimo, dok se sa Srbima ne slažemo radi njihove nepravедnosti i rad njihovih svesrpskih težnja. Na žalost nema izgleda, da bismo se s njima mogli hitro sporazumjeti, jer oni ne će da našu zemlju zovu hrvatskom ni nas Hrvatima, a mi ne ćemo i ne smijemo pogaziti časne naše prošlosti i slavnoga imena hrvatskoga. Ali ni po jada, da nam samo Srbi tako o glavi rade, nego se nađoše rđe hrvatski odmetnici liberalci, da pljunu u obraz imenu hrvatskom, pa da se prozovu neki Srbohrvatima! Kukavice! – No kako da drukčije i bude! Ta uvijek se događa, da oni, koji se odmetnu od Boga, hitro zaborave i svoje

³¹⁷ *Isto*, 97-99

³¹⁸ KRIŠTO, *Prešućena povijest*, 308-309.

³¹⁹ KRIŠTO, “Katoličko priklanjanje ideologiji jugoslavenstva”, 27.

³²⁰ “Novosti”, *Mladost* (Zadar), 1913, br. 11, 141-142.

domovinske dužnosti.”³²¹ Također, jugoslavenska ideja nije doprijela do sela koja su i dalje hrvatski nastrojena, prvenstveno radi nepismenosti seljaštva, a političari Koalicije u Hrvatskoj te demokratske i narodne stranke u Dalmaciji doživljavaju pad podrške.³²²

Sljedeće 1915. godine se šalje Riječka spomenica papi koja od njega traži da podrži ujedinjenje Slovenaca i Hrvata na katoličkim i pravaškim temeljima unutar, ili u slučaju raspada, izvan okvira Monarhije što sugerira da već onda dio katoličke elite razmišlja o mogućnosti udruživanja sa Srbijom. Kao potpisnici, bolje rečeno podupiratelji navedeni su: hrvatski i slovenski zastupnici u Carevinskom vijeću, Hrvatski katolički pokret, Seniorat, mnoga katolička društva poput Domagoja i Hrvatske, predstavnici bogoslovnih zborova, Leonovo društvo, Pijevo društvo te mnogi slovenskih katolički predstavnici,³²³ makar ju je, čini se, stvarno potpisao samo Mahnić. Dakle, iako neki razmišljaju o mogućnosti ujedinjenja sa Srbijom, uz okvir Monarhije i na ujedinjenje samo Hrvata i Slovenaca na katoličkim osnovama u travnju 1915. staje, barem službeno, gotovo sve organizacije HKP-a i velik dio episkopata.

Časopis *Mladost* se prestaje izdavati 1914. godine, a njoj sličan ili identičan stav po pitanju Srba i/li jugoslavenstva imali su u splitskom *Danu*, međutim to se mijenja s protokom Prvoga svjetskog rata i približavanjem kraja A-U Monarhije. *Dan* će se obraditi u posebnom poglavlju, ali treba naglasiti kako se kritika Srba i jugoslavenske ideje kao velikosrpske prevare, koja je prevladavala u časopisu 1914. godine, do 1917. godine, posebno nakon Svibanjske deklaracije, gotovo u potpunosti gubi. *Dan* u svojim stavovima ima podršku i episkopata i nižeg klera, bar u hvarskoj, šibenskoj i splitskoj biskupiji čije izjave i potpise donosi na svojim stranicama u drugoj polovici 1917. godine. Što se tiče Pavlinovićevaca, iste godine u *Danu* Ivan Butković se obračunava s dalmatinskim seniorima koji kritiziraju *Dan* da nije „hrvatski ni katolički” makar ima podršku episkopata, dok ih Butković proziva za politički oportunistički, da im je strančarenje bitnije od vjere, odnosno da zajedno s demokratima žele uništiti *Dan*.³²⁴ Također, dalmatinska mladež Pavlinovića, koja se sudeći po *Mladosti* nije na „jugoslavenski vlak” ukrkala 1912. kad i mnogi drugi, s vremenom ipak dolazi na te iste jugoslavenske pozicije. Iz činjenice da je *Dan* početkom 1917. i dalje kontrirao jugoslavenštini i isticao hrvatstvo što je između ostalog jedan

³²¹ “O našem radu”, *Mladost* (Zadar), 1914, br. 1, 1-3.

³²² “Rado ide Hrvat u vojnike!”, *Dan* (Split), 1914, br. 32.; “Hrvati moramo biti i ostati”, *Dan* (Split), 1914, br. 40.

³²³ MRKONJIĆ, “Hrvatski katolički pokret i Riječka spomenica”, 443-444.

³²⁴ “Seniorima (IV)”, *Dan* (Split), 1917, br. 1

od razloga sukoba s dalmatinskim seniorima, može se zaključiti, s oprezom doduše, da je možebitni ključan trenutak za njihovo otvaranje jugoslavstvu bila Svibanjska deklaracija nakon koje i oni više-manje dolaze na političke pozicije „nacionalaca“ kojima nisu pripadali 1916. kada ih Rogulja smješta u integralistički tabor. To naravno ne znači da su u pogledu svih stavki promijenili stav, ali očito jesu u političkom pitanju gdje su postali puno otvoreniji jugoslavenskoj ideji. Kako je vrijeme protjecalo sve veći dio episkopata i katoličke inteligenciju prihvaća jugoslavensku ideju. Spinčić svjedoči o tome da su se A. Bauer i Stadler noć prije Bauerovog nadbiskupskog ređenja u kolovozu 1914. posvađali radi frankovaca za čije ideje je bio Stadler, dok je Bauer bio skloniji onima naprednjaka.³²⁵ Činjenica da je zagrebački nadbiskup bio na naprednjačkim pozicijama je znakovita. Stadler se borio protiv prodora jugoslavenske ideje u katoličke krugove i HKP kako tada, tako i sve do kraja rata; ostao je kao jedan od rijetkih koji u tijeku rata nije promijenio svoju poziciju o tim ključnim pitanjima. Jedan od najutjecajnijih seniora Janko Šimrak - grkokatolički svećenik koji je uvjerljivo pokazao na Ljubljanskom kongresu 1913. da pravoslavci ne žele uniju, ali isto tako da ne treba slušati razum nego svejedno pokušati ujediniti crkve – postavši glavni urednik *Novina* nastavlja s jugoslavenskim smjerom uređivanja pritom se također uključivši u politiku. Zajedno sa svećenikom Svetozarom Rittigom sastaje se s mnogim hrvatskim političarima i radi na kreiranju politike u smjeru pristajanja uz Antantu i njezin program oslobođenja malih naroda.³²⁶ S obzirom da su Hrvati i Srbi isti narod, ili kako je rekao Rogulja dva plemena istog naroda, logično je bilo da dođe do spajanja hrvatskih zemalja s Kraljevinama Crnom Gorom i Srbijom, pogotovo s obzirom na talijanske pretenzije prema hrvatskim teritorijima. Uzgred rečeno, radi opasnosti od istih na ujedinjenje sa Srbijom konačno krajem rata pristaje i Ivo Prodan, ali nikada u unitarističkom smislu kao mnogi od seniora. Katolički episkopat održava kontakt s Jugoslavenskim odborom³²⁷ i nakon što je ovaj u Londonu pred krunidbu novoga cara krajem 1916. izjavio da se odriče habsburške krune, odnosno okrenuo se Srbiji u pitanju budućnosti hrvatskih zemalja.³²⁸ Implikacija toga bila je da je hrvatski, odnosno jugoslavenski katolički episkopat krajem 1916. bio otvoren bliskoj državnoj suradnji sa Srbijom. Najveći otpor protiv

³²⁵ GRIJAK, *Politička djelatnost*, 389.

³²⁶ KRIŠTO, „Katoličko priklanjanje ideologiji jugoslavstva”, 33-34.

³²⁷ Jugoslavenski odbor, organizacija hrvatskih, srpskih i slovenskih političkih emigranata iz Austro-Ugarske koja je u doba I. svjetskog rata vodila akciju za oslobođenje južnoslavenskih zemalja Austro-Ugarske i za njihovo ujedinjenje sa Srbijom i Crnom Gorom u zajedničku državu (vidi: „Jugoslavenski odbor”).

³²⁸ KRIŠTO, „Katoličko priklanjanje ideologiji jugoslavstva”, 35.

narodnih i vjerskih ideala „nacionalaca” dolazi iz đakovačkog Seniorata i u manjoj mjeri iz BiH, sa područja koja su imala veći udio sprskog i pravoslavnog stanovništva nego drugi dijelovi hrvatskih zemalja. Krišto tvrdi da ne treba odbaciti mogućnost da je razlog za njihovo odbijanje ovih ideala bilo njihovo poznavanje i neposredno iskustvo života sa srpskim i pravoslavnim življem; pritom ne treba zanemariti ni možebitni utjecaj pojedinih katoličkih velikodostojnika, poput Stadlera u BiH.³²⁹ Dakle, unutar katoličkog pokreta u toj narodno-religijskoj dijalektici učinjen je kompromis na štetu katolicizma, odnosno na štetu razuma i hrvatstva, a na korist ideala i jugoslavenstva. Iz đakovačkog Seniorata 1917. kritiziraju Mahnić jer podržava jugoslavenske pozicije zagrebačkog Seniorata, napose Grgur Galović koji upozorava Mahnić da mu je, po tome pitanju, srce pomutilo razum pa nije ostao dosljedan svojim dotadašnjim stavovima. Oni, kao i Stadler, u Svibanjskoj deklaraciji koju je Mahnić prihvatio, vide opasnost za katoličanstvo radi mogućnosti utapanju u pravoslavlju, za hrvatstvo jer se Hrvati odriču svoga suvereniteta u korist Srba te za Austro-Ugarsku kojoj prijete propast. Naime, pretpostavljaju da su zahtjevi Svibanjske deklaracije o jugoslavenskoj državi pod krunom Habsburgovaca nerealni i da su oni vjerojatno samo prijelazna faza prema jugoslavenskoj državi van Austro-Ugarske Monarhije.³³⁰ Seniori putem *Novina* kritiziraju Stadlera radi njegova otpora Deklaraciji kojoj vrlo brzo mnogi uvaženi članovi klera - a i bliski suradnici Stadlera - u BiH daju svoju potporu.³³¹ Do kraja svjetskog sukoba u među katolicima u Monarhiji neće ostati prevelik broj disidenata po pitanju jugoslavenske države.

8.1. ČASOPIS *DANA* I NJEGOVA TRANSFORMACIJA

Kroz 1914. u pisanju *Dana* se može primijetiti inzistiranje na nekoliko tema i činjenica. Naime, više puta se piše o tome kako su demokrati, naprednjaci i nacionalisti shvatili da svojim napadima na Crkvu i katoličku vjeru, odnosno na „klerikalizam” nisu polučili pretjeran uspjeh pa se po novome predstavljaju indiferentistima, a nekada se čak zovu kršćanima. Iz *Dana* pozivaju svećenstvo na oprez radi toga jer liberali samo mijenjaju svoju taktiku napada na svećenstvo – shvatili su da prijašnja zapravo odvraća seljaka, i dalje vezana uz svećenika, od liberalizma -

³²⁹ *Isto*, 34.

³³⁰ *Isto*, 35-38.

³³¹ *Isto*, 38-40.

čime žele privući u svoj tabor dio svećenstva kako bi rascijepali kler. Stoga većinu svećenstva hvale, dok one istaknutije u protuliberalnoj kritici, nazivaju „nenarodnim svećenstvom”, „sektarcima”, „rimljanima” itd.³³² Tu promjenu liberalne strategije u *Danu* vide kao uspjeh katoličkog pokreta: „Vidimo samo to dobro, što je vjerska svijest u nas uz žilavu borbu svećenstva znala pobijediti i prisiliti na uzmak neprijatelje. Plemenita i značajna je to pobjeda! To je i najljepše opravdanje, najsajjnija svjedodžba našem katoličkom pokretu, njegovom radikalizmu, njegovim načelima, taktici i uspješnom radu.”³³³ S obzirom na to da je sam *Dan* do 1917. godine prestao kritizirati, barem u velikoj mjeri³³⁴, liberale, čini se da su sami upali u tu „zamku” liberala na koju su upozoravali. Druga skupina, često kritizirana na stranicama *Dana* 1914. a puno manje, gotovo ništa 1917. bili su masoni: „Što dakle kažu oci prividno političkog srpsko-hrvatskog jedinstva: slobodni mislioci, framasoni, socijalni demokrati, nacijonalisti?” i dalje; masonerija je „...najsolidnija protuvjerska uopće, a protukatolička napose, organizacija svijeta i vjekova...” U *Danu* se navodi da oni pod plaštom „nacijonalizma” pokušavaju pridobiti mase, a preko njih vladu u ruke. Propagiraju ideju republike i žele srušiti „oltare i prijestolja”. „Megju pravoslavljem nije teško širiti na mjesto zdravih kršćanskih ideja, ideje sumnjive filantropije, nacijonalizma, nacijonalnih scout-boya, modernosti itd.; radi toga se tamo i splasnula bit kršćanstva. Katolicizam Hrvata ložama smeta; stoga ga treba razvodniti, povesti asimilaciju s nesolidnim srpskim liberalizmom, a u ime bratskog jedinstva.”³³⁵ Nadalje, *Dan* usko povezuje masonstvo s jugoslavenskom idejom: „Megju raznim prijateljima Jugoslavena, koji se živo bave problemom ujedinjenja južnih Slavena, ističu se i dva kozmopolitska udruženja: socijalisti, pak slobodni zidari. Novinstvo i predstavnici tih udruženja uvelike su zauzeti za dobro Jugoslavena, za njihov napredak i budući razvitak. Navest ćemo danas samo jedan mali prilog slobodnozidarske brige za jugoslavensko ujedinjavanje...Nijesu bez zanimljivosti ciljevi i težnje tih naših prijatelja, pak zaslužuje, da ovu osobitu ljubav slobodnih zidara za jugoslavenstvo ne izgubimo s vida.”³³⁶ Međutim, iako sami u jugoslavenstvu 1914.

³³² „Narodno svećenstvo”, *Dan* (Split), 1914, br 15.

³³³ „Naprednjaci i hrvatska stranka revidiraju svoje programe”, *Dan* (Split), 1914, br. 16.

³³⁴ Nisam izvršio statističku analizu postotka radova u godinama 1914. i 1917. koji kritiziraju “liberalce”, ali dojam koji sam dobio iz čitanja tih godišta jest da je neusporedivo manji broj članaka koji napadaju iste 1917. nego tri godine ranije. Također, dok se ranije učestalo pisalo o masonima, o njihovom djelovanju i suradnji s liberalima, 1917. se isti osjetno manje spominju na stranicama splitskog časopisa.

³³⁵ Preuzeto iz: “Računanje s činjenicama”, *Dan* (Split), 1914, br. 18.; postoji još pregršt članaka koji se dotiču masona, tamo od samih početaka lista 1903. godine.

³³⁶ “Slobodni zidari i jugoslavenstvo”, *Dan* (Split), 1914, br. 4.

vide želju za time da se Hrvate utopi u srpstvu – „Ideja jugoslavenske uzajamnosti osvaja inteligenciju i prosti puk doslije. Jugoslavenstvo stupa smiono pod barjakom srpstva među Hrvate, od kojih neki hoće da se i imena odreknu i historije i državnih aspiracija i svega na korist srpstva. Što je Austrija započela, Srbija je dovršila.”³³⁷ – te iako izvještavaju o promjeni taktike i kvalitetno je „raskrinkavaju” – „Na to je novo jugoslavenstvo dijelom obrnulo kabanicu. Ne treba, veli ono, da se Hrvati odriču ni imena ni historije, ni svoje države; pristaša jugoslavenstva može biti Hrvat, pače Hrvatina; ta Hrvat i Srbin, to je sve isto! A zašto onda srpstvo u našim krajevima ne prestane, pa da se bori rame o rame sa Hrvatima za izvojštenje hrvatskih prava? Zašto se Srbi tu organiziraju kao Srbi, kao nosioci neke druge političke ideje, protivne hrvatskoj misli, ideje združenja svih Srba uz pritolpljenje i Hrvata?” – te sami odgovaraju da „Srbi teže za nečim drugim, nego li je hrvatska država!”³³⁸ – 1917. godine govore ipak, pogotovo nakon Svibanjske deklaracije, dosta blaže i drugačije o jugoslavenstvu. Komentirajući činjenicu da mnogi novinari vide iščeknuće hrvatstva uslijed naglašavanja jugoslavenstva, uredništvo *Dana* naglašava kako shvaćaju da je mnogima naziv južnoslavenstvo odbojan radi toga što iz usta Srba on zapravo znači srpski imperijalizam, ali da se taj naziv sada koristi u kontekstu novog državnog položaja svih južnih Slavena koji pretpostavlja zajedničku autonomiju Srba, Hrvata i Slovenaca pri čemu će oni u toj jedinici biti ravnopravni.³³⁹ Dobar primjer promjene u razmišljanju uredništva časopisa je učestalije korištenje termina Južni Slaveni uz osobnu zamjenicu *mi* pa tako, osvrćući se na rasprave u bečkom parlamentu o promjeni ustava, uredništvo napominje da je i „...za nas južne Slavene prevažno ovo pitanje o promjeni ustava. Što bi mi južni Slaveni željeli, nije teško pogoditi. Kako smo eno složni i spojeni u južnoslavenskom klubu u bečkom parlamentu, tako želimo svi, da to bude i u novoj reformi ustava. Želimo biti u jednoj zajednici svi Slovenci, Hrvati i Srbi, ne isključivši pri tome nijedne zemlje, u kojoj obitavaju južni Slaveni.”³⁴⁰ Dakle, iako načelno za ujedinjenje unutar Monarhije, očito postoji želja i nada za nekim malo širim ujedinjenjem. Konačno, posljednje vrijedno naglašavanja je da se u pisanju časopisa osjeća odricanje, ne nužno od hrvatskog imena kao

³³⁷ “Jugoslavenstvo”, *Dan* (Split), 1914, br. 24.

³³⁸ *Isto*.

³³⁹ “S nazivom dakle *jugoslavenstva* ne smije biti štete po hrvatstvo, nego je to samo jedinstvenije ime novije akcije triju južnoslavenskih narodnosti obzirom na nove državne reforme u Austriji. Ko drugo misli...nije na pravom stanovištu hrvatskog rodoljublja i treba ga udariti po prstima.” u: “Jugoslavenstvo i hrvatstvo”, *Dan* (Split), 1917, br. 30.

³⁴⁰ “Budućnost južnih Slavena i promjena ustava”, *Dan* (Split), 1917, br. 29.

imena naroda, nego od naziva države, a time na neki način čini se, i od hrvatskog državnog prava; dakle, prihvaća se federativna jedinica Južnih Slavena na principima narodnog, a ne državnog prava. Tako se uostalom može razumijeti članak dio kojega zvuči ovako: „Jugoslavenstvo sada nema u politici smisao Pribičevićeva, Marjanovićeve ili ententina jugoslavenstva. To je okupljanje svih Hrvata, Slovenaca i Srba, nu ono je takovo, da ostaje svaki u svom imenu i kulturi i niko nikoga neće 'pojesti'. Kako će se zvati to udruženje, ta država pod krunom Habsburgovaca, indiferentno je. S kraljem će biti personalna unija.”³⁴¹

Sve u svemu, *Danova* oštra kritika prema liberalima, naprednjacima, masonima³⁴², Srbima i liberalima je u velikoj mjeri oslabila, a nakon Svibanjske deklaracije 1917. kritika prema svima njima, a posebno prema jugoslavenstvu, gotovo da je nepostojeća.³⁴³ Nadalje je stanje takvo da *Danu*, koji je dugo vremena po pitanju nacionalne politike stajao na frankovačkim pozicijama, frankovačka Hrvatska u jednome svome članku zamjera jugoslavenstvo³⁴⁴, a *Dan* za frankovce govori da rade protiv svoga programa jer su stali da stranu protivnika ujedinjenja hrvatskih zemalja što je suprotno njihovom programu, a njihov (frankovački) strah od „srpske natruhe” nije opravdan jer riječ „jugoslavenski” ne znači ono što je značila kada je bila korištena u nacionalističkom pokretu.³⁴⁵ Također, dok su u *Danu* prije koristili isključivo hrvatsko ime pritom inzistirajući da ga i drugi koriste, od 1917. sve češće se govori u terminima poput južnoslavenski narodi, a u jednom trenu se počinje koristiti i termin Jugoslavija, dakako tada još u značenju jugoslavenske federalne jedinice unutar Monarhije. U drugoj polovici 1917. u *Danu* odgovaraju na izjavu svećenstva crkvenog kotara garešničkoga sakupljeno na sastanku u Staroj

³⁴¹ “Jugoslavenski klub”, *Dan* (Split), 1917, br. 34.

³⁴² Po pitanju odnosa Crkve prema masonima Isidor Kršnjavi u svojem dnevniku krajem 1917. piše da ga čudi mlaki stav svećenstva po pitanju masona, odnosno da se dobro zna da svećenstvo ne shvaća ozbiljno slobodno zidarstvo i ne brine previše zbog njega. Citira tako jednog uglednog opata i dostojanstvenika koji je navodno izjavio: “Što se mene tiče, svatko može na svoj način oputovati u pakao!” Te stavove iznosi u kontekstu crkvenog odbijanja pomoći njegovim naporima da spriječi slobodne zidare od uzurpacije *Društva umjetnika Hrvatske* pa nadodaje: “Gospodi u nadbiskupskoj palači je političko stranačko gledište važnije od svega.” (Vidi u: KRŠNJAVI, *Zapisci*, 790-792.)

³⁴³ Ne mogu nažalost iznijeti činjenice o pisanju *Dana* 1918. godine, niti svoj dojam o tom i drugim pitanjima jer u *Državnom arhivu u Zadru* nisu očuvani primjerci toga godišta, izuzev brojeva 2, 5-6 i 32, dok u *Nacionalnoj i Sveučilišnoj knjižnici* ne dopuštaju pristup časopisu radi slabe očuvanosti i stanja časopisa.

³⁴⁴ “K izjavama dalmatinskog svećenstva”, *Dan* (Split), 1918, br. 2.

³⁴⁵ “Frankovci i bečki jugoslavenski klub”, *Dan* (Split), 1917, br. 41.; donosim kompletan citat iz teksta koji je odgovarao na negativnu frankovačku reakciju na izjavu jugoslavenskog kluba 30. 5. “Neuspjelo je naime stanovište Frankovaca, jer su u svojoj ideologiji stali baš u zajednici s protivnicima ujedinjenja hrvatskih zemalja, dosljedno protivnici svog vlastitog programa...Čuli smo, da se u novoj akciji jugoslavenskog kluba boje srpske natruhe. I mnogi su se u Dalmaciji toga bojali, ali su im dobro jamstvo glede čistog hrvatstva toliki uzorni ljudi u tom klubu. Riječ *jugoslavenski* u ustima tih ljudi znači drugo, nego li je to značilo kod nedavnog nacionalističkog pokreta. U cilju ne mogu da se razlikuju jugoslavenski bečki klub i ljudi oko *Hrvatske*.”

Ploščici u kojoj ovi kritiziraju tendenciju Hrvata da budu prvo Iliri, pa i Jugoslaveni, sve samo ne Hrvati; dalje govore da se zalažu isključivo za hrvatsko kraljevstvo unutar Habsburške Monarhije u jedinstvu sa Slovencima. Iz *Dana* na to odgovaraju da je uzaludno razmišljati o hrvatskim zemljama bez drugih Slavena jer su Hrvati bez njih premaleni i preslabi da bi opstali, a da će se o načinu uređenja zajednice s drugim Slavenima kasnije sami dogovoriti.³⁴⁶ Čini se logički konzistentnim kretanje mijenja u *Danu*; pristajući na jedinstvo radi opstanka unutar Monarhije logično je da slijedi zalaganje za jedinstvo s Kraljevinom Srbijom radi opasnosti gubitka teritorija od Talijana.

8.2. SENIORAT

Iako je školske godine 1911/12 organizirano Starješinstvo kao središnje tijelo pokreta koje je trebalo koordinirati svim organizacijama pokreta za tu ulogu se sljedeće godine, po uzoru na druge zemlje, osniva Seniorat. Mahnić se priklonio modelu Seniorata koji je već bio iskušan u katoličkim pokretima drugih zemalja rađe nego već postojećem Starješinstvu.³⁴⁷ Također, prirodno je bilo da đaci koji su završili sa svojim školovanjem ostanu u pokretu, a pošto se radi o većinom đačkom pokretu bilo je potrebno da se ti seniori, čiji su ugled i utjecaj sve više rasli organiziraju u posebnu organizaciju koja će na najbolji način moći iskoristiti njihovo znanje i iskustvo za napredak pokreta. Seniorat je Mahnić vidio kao organizaciju katoličkih intelektualaca koji bi vođeni episkopatom proučavali aktualne probleme Hrvatskog katoličkog pokreta i provodili njegovu organizaciju, a pristup organizaciji bi imao svaki katolički intelektualac neovisno o socijalno-političkoj pozadini.³⁴⁸ Međutim, seniori su se od samog početka postavili kao tijelo koje treba imati uvid u djelatnost svih organizacija HKP-a i odlučivati o svim važnim pitanjima³⁴⁹ te su se vrlo brzo počeli udaljavati od izvornih Mahnićevih misli o ulozi Seniorata, ali i od njegove vizije HKP-a. Osnivačka skupština Seniorata održana je u Ljubljani 1913.

³⁴⁶ "Izjava i javna poruka hrvatskom svećenstvu", *Dan* (Split), 1917, br. 37.

³⁴⁷ Razlika između dva u konzultiranoj literaturi ili nije obrađena ili je dosta konfuzno obrađena. Dobio sam dojam da je Starješinstvo (ili Sekretarijat u dijelu literature) obuhvaćalo samo vodstva organizacija HKP-a, a Seniorat diplomirane zaslužne članove akademskih društava i zborova duhovne mladeži, ali i prosvjetne radnike, kao i javne djelatnike skromnije naobrazbe te članove klera poput Mahnića.

³⁴⁸ MATIĆ, "Hrvatski katolički seniorat i njegove karakteristike", 212.

³⁴⁹ *Isto*, 212.

godine,³⁵⁰ a članovi Seniorata postaju diplomirani studenti i drugi zaslužni akteri HKP-a, u startu njih oko 150³⁵¹. Radi se o iskusnijim članovima akademskih društava i zborova duhovne mladeži, nekim učiteljima i učiteljicama te javnim djelatnicima skromnijeg obrazovanja koji su se isprofilirali radeći u organizacijama HKP-a.³⁵² Seniorat odmah po osnivanju postaje članom HKNS-a koji je bio središnji organ svih organizacija HKP-a u Banovini. Već krajem 1912. godine seniori obznanjaju u članku „Naše stanovište u politici” da su za narodno jedinstvo Južnih Slavena čime započinje politizacija HKP-a, a time i međusobne trzavice u Senioratu. To se najbolje moglo vidjeti u pisanju *Riječkih novina* koje je jasno pokazivalo da dio seniora pristaje uz jugoslavensku ideologiju dok je to dio seniora kritizirao kao „pogrešan nastup i suptilno pretjerivanje”.³⁵³ O tim trzavicama raspravljalo se u Ljubljani za vrijeme održavanja Drugog hrvatskoga katoličkog kongresa na ljeto 1913; međutim, to je bio samo početak nastojanja Seniorata da postane zasebna organizacija koja je za svoje ideje, većinom politička promišljanja, nastojala osvojiti pripadnike raznih drugih organizacija katoličkog pokreta.³⁵⁴ Seniori „nacijonalci“, odnosno zagrebački Seniorat želio je centralizirati seniorske organizacije pa tako traže od svih seniora u područnim seniorskim organizacijama „da stoji u što užoj i neposrednijoj vezi sa Senioratom u Zagrebu, bilo pojedinačno, bilo preko svoga okružnog zbora”. Međutim, slavonski i dalmatinski seniori odupiru se pokušajima centralizacije te odbijaju *Pravila* koja su im iz Zagreba željeli nametnuti makar su pristali na novi, okružni ustroj Seniorata pa se do sredine 1918. osnivaju okružni seniorski zborovi u Zagrebu, Rijeci i Požegi.³⁵⁵

S pojavom ratnih zbivanja raste cenzura i suptilni progon seniora, što uz frustraciju političkim nerazumijevanjem službene vlasti sve više gura Seniorat u smjeru jugoslavenstva, a sam pokret dodatno politizira i dodatno udaljeva od Mahnićeve ideje koji se politizaciji protivio.³⁵⁶ Nakon što je zabranjeno izdavanje *Riječkih novina* one se brzo ponovo uspostavljaju, ali u Zagrebu te

³⁵⁰ Nejasno je da kada je točno Seniorat osnovan; dok neki misle da se radi o listopadu 1912, drugi osnivanje smiještaju u ožujak 1913. (vidi: *Isto*, 212.; GRGEC, *Dr. Rudolf Eckert*, 214).

³⁵¹ Prema sačuvanim podacima procjenjuje se da je Seniorat u svojih prvih 15 godina postojanja nije imao više od 450 članova, uključivo s onima koji su isključeni iz Seniorata ili su ga svojevremeno napustili (MATIJEVIĆ, „Hrvatski katolički seniorat i politika (1912.-1919.)”, 126).

³⁵² KRIŠTO, *Hrvatski katolički pokret*, 81.

³⁵³ MATIĆ, „Hrvatski katolički seniorat i njegove karakteristike”, 213.

³⁵⁴ *Isto*.

³⁵⁵ *Isto*, 218.

³⁵⁶ *Isto*, 213-214.

pod nazivom *Novine*. Na početku izdavanja novoga lista, jugoslavenska ideologija koja je bila snažno prisutna u pisanju *Riječkih novina*, nije bila zamjetna, ali ona se brzo nanovo javlja, pogotovo nakon Roguljina preuzimanja uredništva lista.³⁵⁷ Rogulja, koji dijeli 1916. članove HKP-a, a time i seniore, na „integralce“ i „nacionalce“, glavnu točku prijepora vidi upravo u različitim viđenjima rješavanja nacionalnog pitanja, odnosno u tome prihvaća li se jugoslavenska ideologija i rješavanje nacionalnog pitanja stvaranjem jugoslavenske državne zajednice izvan okvira Austro-Ugarske Monarhije. Prihvaćanje jugoslavenske ideologije bio je jasan znak politizacije pokreta. Seniorat je sebe smatrao „vrhovnim forumom“ i stvaraocem ideologije HKP-a, dakle; po pitanju katoličkog pokreta smatraju se vrhovnim tijelom i vođama pokreta, dok im je Crkva nadređena samo u pitanjima vjere i ćudoređa.³⁵⁸ Na kraju je veći dio pokreta prihvatio tu jugoslavensku ideologiju i prilagodio joj svoja katolička gledišta, dok je manji dio, osobito slavonski (đakovački) seniori, odbijao tu ideologiju koja je hrvatskom narodu nijekala samobitnost. Sukobe se pokušalo primiriti na sastanku Seniorata 1917. na kojemu su prisustvovali nadbiskup Bauer i biskup Mahnić. Većina seniora je prihvatila Roguljinu političko gledište (jugoslavenizam i katolička stranka), dok su se tome usprotivili prisutni slavonski seniori koji kasnije na vlastitom sastanku u Osijeku gotovo jednoglasno osuđuju Roguljine stavove te izdaju rezoluciju gdje nanovo afirmiraju stav da se pokret nastavi u smjeru zadanom u početku od *Hrvatske straže* i ranijih brojeva *Luči* dok svaki novi smjer, odnosno mentalitet smatraju opasnim.³⁵⁹ Dolazi do prepucavanja u tisku pa seniori „nacionalci“ sugeriraju „integralcima“ da osnuju neku drugu organizaciju ako im se ne sviđa kako postojeća djeluje.³⁶⁰ Te 1916. Roguljinoj ideologiji se protivi i Mahnić koji đakovačkom Senioratu piše da osuđuje pisanje Rogulje, a posebno njegovu zlu namjeru da u katoličke redove unese razdor. Nadao se da će se zagrebački seniori, uvidjevši svoju grešku, vratiti izvornim načelima HKP-a ali to se nije dogodilo, a njihovom novog ideološkom smjeru donošenje Svibanjske deklaracije 1917. daje dodatan podstrek. Međutim, Deklaraciju i njezine ideje, iza koje Seniorat zdušno staje i kojom se promoviralo narodno jedinstvo Srba, Hrvata i Slovenaca, Mahnić podržava i brani jer je u narodnom jedinstvu vidio priliku za privolu pravoslavaca ka katoličanstvu.³⁶¹ Pred sam raspad

³⁵⁷ MATIJEVIĆ, „Hrvatski katolički seniorat i politika (1912.-1919.)“, 133.

³⁵⁸ MATIĆ, „Hrvatski katolički seniorat i njegove karakteristike“, 214.

³⁵⁹ *Isto*, 215.

³⁶⁰ *Isto*.

³⁶¹ *Isto*, 215-216.

Austro-Ugarske Monarhije politički predstavnici osnivaju Narodno vijeće Slovenaca, Hrvata i Srba dijelom kojega je i nekolicina seniora, a vlč. Janko Šimrak postavljen je za kancelara vijeća. U studenom 1918. održana je sjednica Središnjeg odbora Narodnog vijeća na kojoj je Šimrak rekao da je jedinstvo Hrvata, Slovenaca i Srba „temelj naše (seniorske) narodne politike i aksiom našeg političkog rada”.³⁶² Nakon stvaranja nove države, a zatim ujedinjavanja s Kraljevinom Srbijom, glasilo HKP-a *Luč* objavljuje uvodnik na ekavici, a seniori osnivaju *Hrvatsku pučku stranku*. Iako je program stranke bio katolički, svojim ublažavanjem konfesionalnih suprotnosti zapravo pridonosi religioznom indiferentizmu, a politički program stoji na jugoslavenskim unitarističkim pozicijama.³⁶³

9. IZDAVAČKA DJELATNOST

Izdavaštvo je bio ključan dio HKP, onaj od kojega je sve krenulo i koji nam je danas najbolji izvor za proučavanje pokreta. Katoličko izdavaštvo u obliku časopisa i novina u Europi se javlja sredinom prve polovice 19. st., a u Hrvatskoj par desetljeća kasnije. Tjednik *Katolički list* započinje izlaziti 1849, godine 1868. osniva se Hrvatsko književno društvo sv. Jeronima koje izdaje pučke knjige i godišnji kalendar „Danicu”, a od 1870. u Zadru izlazi polemički list *Katolička Dalmacija*. Do kraja stoljeća izdaju se mnogi časopisi, a na prijelazu stoljeća najveći dobrotvori katoličkog izdavaštva su biskupi Stadler i Mahnić; prvi osniva 1896. službeno glasilo biskupije *Vrhbosnu*, a drugi pokreće vlastitu tiskaru u kojoj se tiskaju za narod izuzetno bitan gospodarsko-poučni dvotjednik *Pučki prijatelj*, te kasnije *Hrvatska straža* kojom počinje HKP.³⁶⁴ Shvaćaju da je tisak najvažnije kulturno sredstvo kojim se može doprijeti do onih katolika koji su to samo imenom, odnosno da se samo katoličkom štampom može umanjiti šteta počinjena od strane razvijenije liberalne štampe.³⁶⁵ Ako se na novine gleda kao na propovjedaonice novoga doba koje dopiru do ogromnog broja ljudi, i to ne jednom tjedno nego na dnevnoj bazi, jasno da se smatralo da je za katolički puk najveća opasnost upravo neprijateljska, liberalna štampa. Jer učinci tih novina, koje podilaze niskim ljudskim strastima i

³⁶² *Isto*, 217.

³⁶³ KAPITANOVIĆ, “Hrvatski katolički pokret od Riječkih novina”, 435.

³⁶⁴ MIHALJEVIĆ, “Rađanje tiska Hrvatskoga katoličkog pokreta”, 236-237.

³⁶⁵ *Isto*, 240.

potrebama, „trgaju veze prava i morala, obožavaju bezvjerstvo, a Crkvu izvirgavaju poruzi”, ne mogu biti dobri; narod se odvrća od Crkve i vjere, a indiferentizam ubrzo počinje prevladavati. Zato je potrebno da se s te moderne propovjedaonice šire katolička načela, da katoličke novine dopru do većeg broja ljudi, a time i katolička propovijed.³⁶⁶ Godine 1905. u *Danu* se piše kako se liberalne novine intenzivno pokreću i šire dok se isto ne događa s katoličkim novinama, odnosno izdavaštvom. Katoličko novinstvo životari, a razlog tome je prije svega apatija, nehaj i nemarnost katoličke publike prema katoličkim izdanjima. Katolici naime kupuju i čitaju novine da zadovolje vlastitu znatiželju, a za to su im bolje liberalne novine; radi toga se liberalne novine šire i isplative su izdavačima, dok katoličke stagniraju. Rješenje toga problema je udruživanje katolika koji će zajednički i u zajednicama širiti katoličku štampu.³⁶⁷ Također, nakon što je 1907. nakon novih zakona o tisku došlo do veće slobode u tom području, broj novina koje su neprijateljski raspoložene prema Crkvi dodatno raste.³⁶⁸ Na svojim sastancima hrvatsko katoličko narodno društvo 1908. se usuglasilo i donijelo rezoluciju da treba uništavati svu bezvjersku štampu: u čitaonicama, knjižarama, kavana i kod pojedinaca doma, zatim promovirati katolička glasila, posebno *Luč* i *Hrvatsku stražu* te odbijati dati i novčića za bezvjersku štampu.³⁶⁹ U sljedećih 5 godina katolički tisak se umnožio u tolikom broju da je količinski gotovo pretekao liberalnu konkurenciju. Krajem 1913. unutar HKP-a izdaje se: „jedan dnevnik, 5 tjednika, 3 polumjesečnika, 14 mjesečnika i jedan dvomjesečnik...Tisak je uglavnom bio u Pijevu društvu. Prema procjeni članova HKP-a tisak katoličkih organizacija bio je količinski gotovo jednak liberalnom novinstvu, dok su pučki katolički časopisi bili oko pet puta jači od liberalnih.”³⁷⁰ Produkcija je bila toliko velika da se na kongresu u Ljubljani 1913. konstatiralo kako ima previše časopisa te da bi se možda moglo neke, posebno one pobožnog karaktera, spojiti te da je hiperprodukcija dovela do smanjivanja kvalitete i ponavljanja dok na pretplatnike stavlja prevelike zahtjeve, financijske i vremenske.³⁷¹ U *Danu* sljedeće godine pišu, a vjerojatno se to odnosi i na ostale katoličke časopise, o tome da urednicima, koji obavljaju većinu posla oko izdavanja časopisa, treba pomoć; apeliraju na svećenike da se uključe više, da šalju tekstove jer bi urednik trebao samo uređivati prispjelo gradivo, a ne pisati većinu tekstova kao što se

³⁶⁶ “Postulat današnjeg vremena”, *Dan* (Split), 1914, br. 3.

³⁶⁷ “Štampa i apatija”, *Dan* (Split), 1905, br. 37.

³⁶⁸ KAPITANOVIĆ, “Hrvatski katolički pokret od Riječkih novina”, 410.

³⁶⁹ MARKULIN, “Katolička štampa. (Pijevo društvo)”, 191.

³⁷⁰ MIHALJEVIĆ, “Rađanje tiska Hrvatskoga katoličkog pokreta”, 248.

³⁷¹ MARKULIN, “Katolička štampa. (Pijevo društvo)”, 188.

dogada.³⁷² Dakle, kako i u pokretu općenito, što je već spominjano, tako i katoličkom tisku, sav posao pada na leđa nekolicine.

U sljedećim redcima malo ću opširnije pisati o tri časopisa koji su najviše bili koncentrirani na sami pokret te koji simboliziraju njegove tri etape: *Hrvatska straža* simbolizira prvu koja promišlja i polemizira o stanju katoličkog društva, brani katoličanstvo pred liberalnim napadima i postavlja intelektualni temelj za HKP. *Luč* je produkt mladeži kroz koju se ona razvija, a simbolizira je aktivnost ka promjeni društva te kasnije dobija snažnu socijalnu notu u drugom razdoblju pokreta, a *Riječke novine* simboliziraju treću etapu kada se pokret politizira, a simbolizira mladež koja je sazrila i preuzela uzde HKP u svoje ruke. Dakle, dok je *Hrvatska straža* najmanje neovisna od Mahnića i neslužbenih intelektualnih lidera pokreta poput Butkovića i Biničkog, *Luč* je, iako pod velikim utjecajem starijih ipak neovisnija, dok se u *Riječkim novinama* i njezinom kasnijem nasljedniku gotovo u potpunosti pokazuje mladež nezavisna od prijašnjih autoriteta koja ide vlastitim putem.

9.1. HRVATSKA STRAŽA

Hrvatska straža, tromjesečnik za kršćansku prosvjetu osnovan 1903., probudila je neslućeno zanimanje, osobito kod mladih radi svoje neposrednosti, a ono što joj je davalo posebnu snagu prema vani bila je njezina, riječima Ljubomira Marakovića „...kompaktnost u metodi i idejnoj osnovici, potpuna solidarnost svih njezinih članaka, anonimnost radova poradi same stvari i, dakako, potpun načelni radikalizam.”³⁷³ U njoj se sustavno obrađuju ključna poglavlja iz apologetike i filozofije, novije crkvene povijesti, a pristupa se i kritici modernih strujanja i djela u književnosti.³⁷⁴ Drugim riječima, željela je „analizirati i prosuditi u svjetlu kršćanskih načela i uz pomoć zdrave filozofije sav javni život.”³⁷⁵ Osim razlučivanja, diobe duhova, između kršćanskog i nekršćanskog, odnosno dobrog i lošeg u društvu željelo se i pozitivno djelovati predstavljajući, na inteligenciji prihvatljiv način, vjerske sadržaje. Mahnić je kod mladih polučio

³⁷² Urednici “...moraju gotovo sve sami sastavljati uvodne članke, parati, krpiti dopise, pabirčiti vijesti, uza to još popravljati tiskarske slogove; a taj materijalni rad ubija im polet – energiju!” (“Akcija za unapređenje katol. novinstva”, *Dan* (Split), 1914, br. 11).

³⁷³ BOZANIĆ, “Djelovanje biskupa Mahnića”, 277.

³⁷⁴ *Isto*, 277.

³⁷⁵ *Isto*, 278.

veliki uspjeh s ovim časopisom vrlo vjerojatno upravo radi onoga zbog čega su ga drugi najviše kritizirali - svoga radikalnog pristupa temeljenog na nijekanju liberalizma i uzdizanju katoličkih principa. Dobro je procijenio kod mladih potencijal i želju za radikalizmom. Upravo to je bila i najveća kritika časopisa, da radikalno isključuje mogućnost drugačijeg gledanja na filozofske, teološke, vjerske i kulturne fenomene, čak i kad to gledanje ne bi izlazilo iz okvira katoliciteta.³⁷⁶ Jedna od takvih situacija je bila u vezi Matice hrvatske i njezina predsjednika Đure Arnolda, inače katoličkog pisca i kulturnog djelatnika, koje je *Hrvatska Straža* kritizirala radi objavljivanja, za njene standarde nemoralnih i nekatoličkih priloga – u tom „sukobu” domagojci se svrstavaju na stranu Arnolda, dakle protiv *Hrvatske straže*.³⁷⁷

9.2. LUČ

Luč je osnovana u Beču 1905. godine u akademskom društvu Hrvatska kao glavni organ đakčkog pokreta s ciljem da oko sebe okupi stvaralačku mladež koja će raditi „za vjeru i dom”.³⁷⁸ List je trebao poslužiti kao poligon za razvoj mladih intelektualaca; oni se vježbaju u pisanoj riječi te se od njih traži da sadržaj prinosa bude kratak, jasan i odlučan. Cilj je usmjeriti mladež u smjeru Krista, stvoriti logičke temelje na kojima će đaštvo moći razlikovati istinu od neistine te vjeru od nevjere.³⁷⁹ Drugim riječima, *Luč* nastavlja tragom *Hrvatske straže* i na misaonim temeljima biskupa Mahnića, ali u neovisnijem obliku.³⁸⁰ Članci u *Luči* mogu se strukturirati u tri skupine: jedan dio su činili prilozima socijalne tematike, zatim članci o HKP te smjernice za djelovanje mladeži, drugi dio se sastojao od literarnih uradaka, a treći je bio namijenjen za dopise mladih o njihovom djelovanju diljem hrvatskih zemalja, ali i šire.³⁸¹ Pokretanje *Krijesa* za đake nižih razreda gimnazije od strane domagojaca išlo je nauštrb *Luči* na što uredništvo u Beču nije gledalo blagonaklono. Događaju se i velike promjene u *Luči*; Butković i Maraković napuštaju Beč, a time i društvo Hrvatsku i *Luč* 1909. čime mala skupina u Beču puno gubi. Uredništvo lista preuzima Ferdo Galović, a sljedeće godine u uređivanje *Luči* se uključuje i društvo Domagoj pa to godište ima dva urednika, dok se časopis u potpunosti nije prepustio Domagoju i njegovo

³⁷⁶ KRIŠTO, *Prešućena povijest*, 202.

³⁷⁷ KRIŠTO, *Hrvatski katolički pokret*, 65.

³⁷⁸ MIHALJEVIĆ, “Rađanje tiska Hrvatskoga katoličkog pokreta”, 244.

³⁷⁹ *Isto*, 245.

³⁸⁰ KRIŠTO, *Prešućena povijest*, 225.

³⁸¹ LUETIĆ, “Časopis Luč”, 53.

uređivanje prenijelo u Zagreb 1911. godine. Seljenjem časopisa u Zagreb javljaju se novi ljudi, prije svega Petar Rogulja i Rudolf Eckert, a s time i nove ideje pa na stranicama *Luči* postaje sve prisutnije socijalno pitanje, vjerojatno pod utjecajem Domagojeve socijalne sekcije.³⁸² Sedmo godišće *Luči* (1911/12) počelo je izlaziti svakih 10 dana u obliku novina, međutim ta promjena nije urodila prevelikim plodom pa časopis tako izlazi samo godinu dana.³⁸³ Na Hrvatsko-slovenskom sastanku 1912. odlučeno je da se *Luč* preuredi prema zahtjevima novih potreba i da se đaštvo bori protiv neumjerenosti i pijančevanja u hrvatskom narodu u svrhu čega je stvoren i *Katolički apstinentski savez*.³⁸⁴ Te i sljedeće godine pod uredništvom Petra Grgeca list je možda doživio svoj kvalitativni vrhunac.³⁸⁵

9.3. RIJEČKE NOVINE

Pokretanje dnevnika HKP-a planirano je dugo vremena, a konačno je ostvareno u Rijeci na poticaj i uz pomoć riječkih kapucina, prije svega njihova gvardijana o. Bernardina Škrivanića. *Riječke novine* pokreću se u Rijeci, a ne u Zagrebu jer je ovaj bio, prema mišljenju organiziranih katolika, manje „politički opterećen”.³⁸⁶ Dnevnik počinje izlaziti krajem 1912. godine, a uređuju ga seniori Rudolf Eckert kao glavni urednik, Petar Rogulja kao njegov zamjenik zadužen za političke vijesti i Milan Pavelić zadužen za kulturu. Načela lista bila su u duhu HKP-a, dakle hrvatska, katolička i demokratska, ali vidljiv je odmak lista od mahničevskih crno-bijelih kriterija razlučivanja dobra i zla. „Uređivačka politika lista bila je takva da kršćanska načela nisu gurana u prvi plan; ostala su u zaleđu kao osnova za političko-društveno-kulturna razglabanja.”³⁸⁷ Početak izdavanja *Riječkih novina* izazvao je oduševljenje, a članci su poticali zanimanje za ne samo politička, nego socijalna i kulturna pitanja također.³⁸⁸ U usporedbi s *Hrvatstvom* *Riječke novine* nisu toliko teoretizirale i ulazile u ideološke rasprave već su bile prave dnevne novine; Rogulja i Eckert bili su novinari koji su išli među narod te sakupljali informacije o katoličkom omladinskom djelovanju.³⁸⁹ Uredništvo je tvrdilo da im je glavna

³⁸² KRIŠTO, *Prešućena povijest*, 283.

³⁸³ KRIŠTO, *Hrvatski katolički pokret*, 73.

³⁸⁴ *Isto*, 79.

³⁸⁵ KRIŠTO, *Prešućena povijest*, 310.

³⁸⁶ MILETIĆ, „Riječke novine”, 403.

³⁸⁷ KRIŠTO, *Prešućena povijest*, 311.

³⁸⁸ GRGEC, *Dr. Rudolf Eckert*, 189.

³⁸⁹ *Isto*, 220.

zadaca upoznati čitatelje s gospodarskom i socijalnom politikom, u pitanju agrarne politike slažu se s Radićem, a političke uzore vide u Slovenskoj pučkoj stranci i njemačkom *Centrumu*. Protive se nagodbi, a zalažu se za samostalnost ujedinjene Hrvatske i od Beča i od Pešte. Iako na početku malo nesigurno i do određenog nivoa pravaški nastrojeno,³⁹⁰ uredništvo s vremenom staje na liniju s naprednjacima i drugim zagovarateljima narodnog jedinstva i ujedinjavanja. Srbe smatraju braćom, ali ujedinjenje i dalje vide na temeljima hrvatskog državnog prava, a prema Srbima van Hrvatske list je, ponajviše radi gl. urednika Eckerta, bio rezerviran uviđajući da su unatoč tome što su Hrvati i Srbi isti narod, velike razlike među njima.³⁹¹

Mnogi napadaju *Riječke novine*, prije svega iz *Vrhbosne* čiji glavni urednik Antun Buljan tvrdi da se radi o liberalnom vuku koji je s ciljem zavođenja hrvatske javnosti na sebe navukao „katoličko janjeće runo”.³⁹² Mahnić brani dnevnik od napada da u njem nema rasprava, kritika i ocjena kao u *Hrvatskoj straži* ili u *Vrhbosni*; kaže da je to dobro jer pišući o najnovijim vijestima, kroz katoličke oči, imaju bolji pristup čitaocima među radništvom i prostim pukom. Ovako su one, na samom početku izlaženja 1913. s nakladom od 5 do 6 tisuća bili ozbiljna konkurencija Supilovom riječkom Novom Listu koji je izlazio u 8 do 9 tisuća primjeraka.³⁹³ Ono što je sigurno je da su *Riječke novine* davale Rijeci pretežito hrvatski karakter – mnogi su je čitali ujutro po raznim dijelovima grada, kavanama, tramvaju itd. To smeta doseljenim Mađarima i Talijanima pa mađarska vlada krajem kolovoza 1914. zabranjuje izlaženje *Riječkih novina* s izlikom da one ugrožavaju vojnooperacijske i državne interese. Grgec tvrdi da je tada nestalo svake ljubavi prema Habsburškoj Monarhiji kod pristaša *Riječkih novina*.³⁹⁴ Brzim djelovanjem novog-starog glavnog urednika Rudolfa Eckerta, ostalih članova uredništva, biskupa Mahnića te nadbiskupa Bauera u kratkom roku se nastavlja izdavanje *Riječkih novina*

³⁹⁰ KRIŠTO, *Prešućena povijest*, 311.

³⁹¹ KRIŠTO, *Hrvatski katolički pokret*, 82-85.; Eckert održava 1913. godine u Belgiji, gdje je bio na usavršavanju iz pravnih nauka, predavanje o tome jesu li Hrvati i Srbi isti narod. On tvrdi da nisu (nije bio pod utjecajem filologije pa je na to pitanje primjenjivao principe narodne psihologije i sociologije). „Vidio je da su Srbi potpuno izgrađen narod, koji ima svoju narodnu samosvijest i svoj posebni egoizam te se prema Hrvatima ne osjećaju jednakopravnim dijelom naroda, nego žele samo da prošire svoje nacionalne interese.” Dalje kaže: „Hrvati i Srbi jesu dva naroda, s različitim sviješću, s različitim junacima i događajima iz povijesti kojima se ponose, sa osjećanjem dvaju različitih suvereniteta, s različitim egoizmom i sa dvije državne ideje.” Srbi teže ekspanziji u svim smjerovima i prema svim susjedima te smatraju svojim narodnim uspjehom kad negdje istisnu Bugare i Arnate, a isto se tako drže i prema Hrvatima. Govoreći o svojim željama (za koje tvrdi da su bile i želje najvećeg dijela hrvatskog naroda) prognozira da će Slovenci i Hrvati stvoriti jedan narod, a Srbi i Crnogorci drugi (GRGEC, *Dr. Rudolf Eckert*, 199-200).

³⁹² *Isto*, 233.

³⁹³ MILETIĆ, „Riječke novine”, 405.

³⁹⁴ GRGEC, *Dr. Rudolf Eckert*, 262.

pod drugim nazivom *Novine* i u drugom gradu, Zagrebu. Do tada navodno tiskan u 10 000³⁹⁵ primjeraka, nakon seobe u Zagreb naklada je 9 500 primjeraka; dnevnik se u velikoj mjeri plijeni u Zagrebu, pada mu dnevna prodaja na ulicama, posebno u primorskim krajevima, ali raste broj stalnih pretplatnika u svim krajevima.³⁹⁶ U početku u *Novinama* nije bila primjetna ideologija jugoslavenstva, ali brzo se u njih vraća³⁹⁷, pogotvo nakon Eckertove smrti kad su glavni urednici Rogulja do 1916. i nakon njega Janko Šimrak. Krišto kaže da iako se dnevnik predstavljao kao list „demokrata katoličkog uvjerenja” u njemu nije bilo ništa katoličko osim činjenice da je donosio crkvene vijesti.³⁹⁸ Rogulja odlazi iz *Novina* nakon velikog pritiska, ali njegov nasljednik Janko Šimrak nastavlja izdavati *Novine* u jugoslavenskom duhu.³⁹⁹ *Novine*, koje su bile seniorsko glasilo, očekivano prihvaćaju Svibanjsku deklaraciju i oslanjaju se na nju kao temelj svoga budućeg djelovanja. Na sjednici Seniorata u srpnju 1917. dio seniora prigovara ostatku Seniorata te *Novinama* da zagovaraju „srpstvo, revolucionarizam, težnju izvan okvira Monarhije itd”.⁴⁰⁰ Nakon raspada Austro-Ugarske Monarhije *Novine* mijenjaju ime u *Narodna politika*, a u program dodaju kao cilj izgrađivanje Jugoslavije.⁴⁰¹

³⁹⁵ Čini se da Grgec preuzima te statističke podatke iz istog vrela kao i Veraja u svojoj knjizi o Merzu za koje Vicko Kapitanović tvrdi da te brojke vjerojatno nisu točne jer je list dokinut oko mjesec i pol dana nakon što je objavljena navedena statistika. Isti u svome članku za 1914. navodi brojku od oko 4000 primjeraka, a s nedjeljnim prilogom 6 000. Pošto on tvrdi da se naklada „popela na” 4000 primjeraka time implicira da je ta brojka bila najviša dotadašnja što bi značilo da brojke koje je navela Jasminka Miletić nekoliko rečenica prije također nije vjerojatna (vidi: KAPITANOVIĆ, “Hrvatski katolički pokret od Riječkih novina”, 417.); Međutim, radi toga što Krišto donosi informaciju da su *Novine* ubrzo postale najčitaniji dnevnik u Zagrebu, a smatram da bi to teško bilo moguće sa samo 4 000 primjeraka, priklanjam se ipak podacima koje donose Veraja i Grgec, a od kojih ih mnogi drugi preuzimaju (KRIŠTO, “Katoličko priklanjanje ideologiji jugoslavenstva”, 30-31).

³⁹⁶ GRGEC, *Dr. Rudolf Eckert*, 263-265.

³⁹⁷ KRIŠTO, *Hrvatski katolički pokret*, 103.

³⁹⁸ KRIŠTO, “Katoličko priklanjanje ideologiji jugoslavenstva”, 30-34.

³⁹⁹ KRIŠTO, *Hrvatski katolički pokret*, 104-105.

⁴⁰⁰ *Isto*, 109.

⁴⁰¹ KAPITANOVIĆ, “Hrvatski katolički pokret od Riječkih novina”, 417.

10. ZAKLJUČAK

Položaj Hrvatske na rubu zapadne civilizacije redovito dovodi do toga da ovaj prostor uvijek kaska po nekoliko desetljeća za modernim trendovima. Tako je bilo sa sekularizacijskim i modernizacijskim reformama koje su pokrenute na zapadu, odnosno s katoličkom reakcijom na tu ugrozu. Nakon što su pokrenuti katolički pokreti diljem Europe, a zatim i u obližnjim slovenskim zemljama, isti se pokreće i na hrvatskim područjima početkom 20. stoljeća. Nakon *Prvoga hrvatskog katoličkog kongresa u Zagrebu* 1900. godine na kojemu se raspravljalo o opasnostima novoga doba po Crkvu i o potencijalnim strategijama borbe, HKP se pokreće 1903. u maloj krčkoj biskupiji od strane samozatajnog biskupa Slovenca, Antuna Mahnića. Primarno se fokusira na rad s mladima te na filozofsku i teološku obranu Crkve od liberalnih napada u svrhu koje iste godine osniva časopis *Hrvatsku stražu*. Organizacija mladeži započinje osnivanjem akademskog društva *Hrvatska* u Beču iste godine, a nastavlja se daljnjim organiziranjem akademskih i ferijalnih društava od kojih je najbitnije bilo *Hrvatsko katoličko akademsko društvo Domagoj* u Zagrebu osnovano 1906. godine. Osniva se glasilo mladeži *Luč*, a zatim i mnogi drugi časopisi, prvenstveno đачki ali i dnevno-politički poput *Hrvatstva* i *Jutra*. Izdavaštvo se smatra ključnim, a kroz njega se pokušava aktivirati mlade na terenu i potaknuti ih na organizaciju što vrlo dobro uspijeva. Plan je bio obrazovati mladež na dobrim temeljima koja će nakon što sazrije preuzeti ključne poluge u društvu i sačuvati katoličku prevlast u njemu.

Ideali pokreta su katoličanstvo, hrvatstvo i demokracija. Vjera je najbitnija odrednica koja uči kako živjeti kvalitetan život i po pitanju nje ne smije biti kompromisa; narodna odrednica je izuzetno bitna te se smatra da hrvatski narod ima pravo na slobodu, samoodređenje i ujedinjenje; i konačno, demokracija proizlazi iz Evandjelja koje naučava da su svi ljudi jednaki. Pokret se obično dijeli na tri faze, a one se razlikuju po interesima koji su bili u centru pažnje; u početnoj fazi najbitnije je bilo obraniti Crkvu i vjeru te zaintrigirati mladež za njezine ideale – do kraja prve faze HKP se proširio po svim hrvatskih zemljama. U drugoj etapi koja nastupa negdje od 1910. godine primarni interes mladih je socijalno pitanje o kojemu uče od Janeza Kreka, a treća faza započinje negdje u vrijeme Balkanskih ratova i Cuvajeva komesarijata te su u njoj organizacije i pojedinci pokreta najaktivniji dok ih nije usporilo izbijanje Prvoga svjetskog rata – tada više interesa počinju posvećivati politici. Na terenu pokret najbolje napreduje u Dalmaciji dok je terenski rad u Hrvatskoj dosta slab, vjerojatno radi manje entuzijastičnog svećenstva. Ono

po Dalmaciji osniva pučke štedionice i zadruge te se udružuje se u svećeničke zajednice u puno većoj mjeri nego drugdje, što je slučaj i s organiziranjem đачke, ali i seljačke mladeži. Neki od prioriteta pokreta su bili borba protiv psovanja, alkoholizma i nećudorednog života, posebno kod mladih. Također se mnogo energije unosilo u prosvjećivanje puka novim saznanjima na području poljoprivrede, opismenjavanje i osnivanje knjižnica te naućavanje o katolićkoj vjeri, a ne treba smetnuti s uma vrlo znaćajne pobožnjaćke aktivnosti.

Politićka i vjerska metamorfoza pokreta se moće pratiti kroz tri već spomenute faze; naime, dok su pravaška i katolićka naćela u prvoj fazi bila na prvome mjestu, ona u drugoj fazi pomalo gube svoje primat, bilo bratimljenjem sa Slovencima, bilo inzistiranjem na socijalnom radu u narodu, ponekad i nauštrb katolićkih naćela. Zatim se u trećoj fazi tome procesu daje dodatan poticaj uslijed razoćaranja Bećom i oduševljenja Beogradom; narodni ideal postaje najbitniji te se kroz prizmu njega gleda na cjelokupno društvo. Tako se hrvatske zemlje mogu spasiti samo okrupnjavanjem i povezivanjem s drugim Jućnim Slavenima; isto tako treba izbjegavati sukobe s liberalima jer to ne doprinosi narodnom jedinstvu; takoćer, treba graditi zajednićke socijalne i druge organizacije na kršćanskim, a ne katolićkim naćelima te konaćno, do unije s pravoslavicima će doći ako se stvori zajednićka drućava, iako pravoslavci ni ne pomišljaju na sjedinjenje crkava. Dakle, na neki naćin sve se poćelo podrećivati narodotvornoj i drućavotvornoj politici. Stoga, iako je sukoba u pokretu bilo i prije treće faze, u njoj se oni rasplamsavaju upravo radi stavljanja vremenitih narodnih i drućavnih ideala ispred vjećnih i katolićkih, odnosno voćdenja osjećajima prije nego razumom. Takoćer, sukob se odvija i na razini starijih i mladih, dakle onih koji su usmjeravali pokret u prve dvije faze i netom diplomiranih mladih koji usmjeravaju pokret u trećoj fazi. Naravno, radi se samo o okvirnim pojmovima te se pojedince ne moće stavljati u jednu ili drugu grupu po inerciji; tako se npr. zaćetnik cjelokupnog pokreta, „stari” Mahnić priklonio mladima u narodnom pitanju, dok je u pitanju katolićkih principa u odrećenim trenucima radio neke manje kompromise, na koje u prvim fazama pokreta vjerojatno ne bi pristao. Mećutim, ućestali sukobi meću suprostavljenim taborima se dogaćaju na dvije razine: narodnoj (pravaštvo i jugoslavenstvo) te na vjerskoj gdje se dijele po radikalno-katolićkoj i kompromisno-katolićkoj liniji. Te razlike dovode do cijelog niza nesuglasica, prepiranja, neposluha, vrijećdanja i optućbi što pokazuje koliki problem predstavlja ne imanje jasno odrećene hijerarhije u HKP. Naposljetku, iako većina pravaški i radikalno-katolićki nastrojenih protivnika

Kraljevine SHS nju s njezinim uspostavljanjem prihvaća, neki čak oduševljeno, upravo radi nepravednog odnosa prema Crkvi i hrvatskoj nacionalnoj samosvijesti, naposljetku i demokraciji u novoj državi te kompromitiranja vodstva pokreta kroz *Hrvatsku pučku stranku* dolazi do ponovnog buđenja tih „disidentskih” pravaških i radikalno-katoličkih pozicija u *Katoličkoj akciji* početkom 20-ih godina. Stoga se na kraju čini da je pokušaj postizanja vremenitih narodnih ideala putem politike - nesumnjivo u dobroj namjeri - na račun katoličkih principa naštetio HKP jer je potkopao primarnu svrhu pokreta koja je bila postepeno i iz temelja izgraditi boljega čovjeka i društvo, a ne na prečac političkim djelovanjem; čime svrha nužno postaje kvalitetan život na zemlji prije nego vječan život na nebu.

11. LITERATURA

AKMADŽA, Miroslav. *Katolička crkva u komunističkoj Hrvatskoj 1945.-1980.* Zagreb: Despot infinitus; Slavonski brod: Hrvatski institut za povijest, Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, 2013.

ANIĆ, Mate. „Ivan Butković (1876. – 1954.)”. *Croatia Christiana periodica* 43 (2019), br. 84: 57-75.

BINIČKI, Fran. *Moje tamnovanje: uspomene iz nedavnih dana.* Zagreb: Hrv. knjiž. društvo Sv. Jeronima, 1942.

BOZANIĆ, Anton. *Biskup Antun Mahnić: čovjek nepokolebljive vjere, jasnih vizija i smjelih akcija.* Krk: Biskupija Krk; Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 2013.

BOZANIĆ, Anton. „Djelovanje biskupa Mahnića na formaciji i organizaciji katoličkog laikata do 1912. godine”. U: *Hrvatski katolički pokret: zbornik radova*, ur. Zlatko Matijević. Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 2002, 273-288.

ČUNKO, Mirko. „Organizacija omladine”. U: *Spomen knjiga o II. Hrvatskom katoličkom kongresu u Ljubljani 1913.*, ur. Janko Šimrak. Rijeka: Kuća dobre štampe, 1913, 89-94.

DIKLIĆ, Marjan. *Don Ivo Prodan: Političko djelovanje i parlamentarni rad.* Zadar: Matica hrvatska, 2003.

DIKLIĆ, Marjan. *Pravaštvo u Dalmaciji do kraja prvoga svjetskog rata*, Zadar: Matica hrvatska; Zavod za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Zadru, 1998.

ECKERT, Rudolf. „Radnički stalež”. U: *Spomen knjiga o II. Hrvatskom katoličkom kongresu u Ljubljani 1913.*, ur. Janko Šimrak. Rijeka: Kuća dobre štampe, 1913, 119-133.

GRGEC, Petar. *Dr. Rudolf Eckert.* Zagreb: HKD Sv. Ćirila i Metoda (Sv. Jeronima); Rijeka: Zvona, 1995.

GRGEC, Petar. „Đačke organizacije”. U: *Spomen knjiga o II. Hrvatskom katoličkom kongresu u*

Ljubljani 1913., ur. Janko Šimrak. Rijeka: Kuća dobre štampe, 1913, 105-111.

GRIJAK, Zoran. „Sudjelovanje Vrhbosanskog nadbiskupa Josipa Stadlera na Prvom hrvatskom katoličkom kongresu”. U: *Hrvatski katolički pokret: zbornik radova*, ur. Zlatko Matijević. Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 2002, 185-194.

GRIJAK, Zoran. *Politička djelatnost vrhbosanskog nadbiskupa Josipa Stadlera*. Zagreb: Hrvatski institut za povijest: Dom i svijet; Sarajevo: Vrhbosanska nadbiskupija, 2001.

GROSS, Mirjana. „O shematizaciji i preocjenjivanju Hrvatske povijesti u knjizi: Jure Krišto, Prešućena povijest, katolička crkva u hrvatskoj politici 1850-1918, Zagreb, 1994”. *Historijski zbornik* 47 (1994), br. 1: 145-161.

GROSS, Mirjana. „Uloga šibenskog pravaštva u dalmatinskoj i općehrvatskoj pravaškoj politici uoči Prvog svjetskog rata”. *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu* 1 (1971), br. 1: 259-285.

GVERIĆ, Ante; BRALIĆ, Ante. „Don Ivo Prodan u procijepu između talijanske okupacije i nove jugoslavenske države (1917-1919)”. U: *Pravaštvo u hrvatskome političkom i kulturnom životu u sučelju dvaju stoljeća: Zbornik radova*, ur. Zdravka Jelaska Marijan i Zlatko Matijević. Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2013, 305-327.

HARRIS, Robin. „Intervju broja: dr. sc. Harris”. *Rostra: Časopis studenata povijesti Sveučilišta u Zadru* 9 (2018), br. 9: 249-255. Pristup ostvaren 10. 1. 2021. <https://hrcak.srce.hr/212896>

KAPITANOVIĆ, Vicko. „Hrvatski katolički pokret od Riječkih novina do kraja Prvoga svjetskog rata”. U: *Hrvatski katolički pokret: zbornik radova*, ur. Zlatko Matijević. Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 2002, 409-436.

Katekizam Katoličke crkve. Zagreb: Hrvatska biskupska konferencija, 2016.

KOLAR, Mira. „Hrvatska poljodjelska banka i hrvatsko selo (1901.-1946.)”. U: *Hrvatski katolički pokret: zbornik radova*, ur. Zlatko Matijević. Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 2002, 195-209.

KOLARIĆ, Juraj. *Hrvatski katolički pokret (1900.-1945.)*. Zagreb: Thanica, 2020.

KRIŠTO, Jure. *Hrvatski katolički pokret 1903.-1945.* Zagreb: Glas koncila; Hrvatski institut za povijest, 2004.

KRIŠTO, Jure. „Katoličko organiziranje i politika: počeci Hrvatskoga katoličkog pokreta”. *Croatia Christiana periodica* 15 (1991), br. 28: 86-104. Pristup ostvaren 1. 8. 2020. <https://hrcak.srce.hr/100442>

KRIŠTO, Jure. „Hrvatski propali pokušaji s kršćanskim socijalizmom”, U: *Pravaštvo u hrvatskome političkom i kulturnom životu u sučelju dvaju stoljeća: Zbornik radova*, ur. Zdravka Jelaska Marijan i Zlatko Matijević. Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2013, 151-173.

KRIŠTO, Jure. „Katoličko priklanjanje ideologiji jugoslavenstva”. *Časopis za suvremenu povijest* 24 (1992), br. 2: 25-44. Pristup ostvaren 1. 12. 2020. https://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=307401

KRIŠTO, Jure. „Odgovor Mirjani Gross”. *Historijski zbornik* 49 (1996), 247-254.

KRIŠTO, Jure. „Petar Rogulja i razvoj Hrvatskoga katoličkog pokreta: uz 80. obljetnicu smrti”. *Croatia Christiana periodica* 25 (2001), br. 47: 207-223. Pristup ostvaren 20. 5. 2020. <https://hrcak.srce.hr/110291>

KRIŠTO, Jure. „Ponovljena pljuska hrvatskim katolicima: u povodu knjige Marija Streche, *Katoličko hrvatstvo*, Barbat, Zagreb, 1997”. *Časopis za suvremenu povijest* 30 (1998), br. 1: 177-186.

KRIŠTO, Jure. *Prešućena povijest: Katolička crkva u hrvatskoj politici 1850.-1918.* Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, 1994.

KRŠNJAVI, Isidor. *Zapisci: iza kulisa hrvatske politike*. Zagreb: Mladost, 1986.

LONČAREVIĆ, Vladimir. *Književnost i Hrvatski katolički pokret*. Zagreb: Alfa, 2005.

LUETIĆ, Tihana. „Časopis Luč o dokolici i društvenom životu katoličke mladeži početkom 20. stoljeća”. *Croatia Christiana periodica* 36 (2012), br. 69: 51-84. Pristup ostvaren: 10. 10. 2020.

<https://hrcak.srce.hr/90081>

LUETIĆ, Tihana. „Hrvatsko akademsko potporno društvo (1894.-1914.)”. *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanost i umjetnosti* 29 (2011): 311-332. Pristup ostvaren: 9. 7. 2020. <https://hrcak.srce.hr/75857>

MARKULIN, Stjepan. „Katolička štampa. (Pijevo društvo)”, U: *Spomen knjiga o II. Hrvatskom katoličkom kongresu u Ljubljani 1913.*, ur. Janko Šimrak. Rijeka: Kuća dobre štampe, 1913, 187-195.

MATIĆ, Zdravko. „Hrvatski katolički seniorat i njegove karakteristike”. *Radovi zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu* 40 (2008), br. 1: 211-230. Pristup ostvaren 15. 10. 2020. <https://hrcak.srce.hr/49043>

MATIĆ, Zdravko; LAGETAR, Krešimir. „Djelovanje Ivana Merza u Hrvatskome katoličkom pokretu”. *Obnovljeni život: časopis za filozofiju i religijske znanosti* 68 (2013), br. 3: 323-336. Pristup ostvaren: 2. 11. 2020. <https://hrcak.srce.hr/110523>

MARKEŠIĆ, Ivan. „Katolički pokreti – europski kontekst”, U: *Hrvatski katolički pokret: zbornik radova*, ur. Zlatko Matijević. Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 2002, 57-76.

MATIJEVIĆ, Zlatko. „Hrvatski katolički seniorat i politika (1912.-1919.)”. *Croatica Christiana periodica* 24 (2000), br. 46: 121-162. Pristup ostvaren 20. 6. 2020 <https://hrcak.srce.hr/110203>

MATIJEVIĆ, Zlatko. *Lučonoše ili herostrati? Prilozi poznavanju crkveno-nacionalne povijesti Hrvata početkom XX. stoljeća*. Zagreb: Erasmus naklada, 2006.

MATIJEVIĆ, Zlatko. „Reformni pokret dijela nižega katoličkog svećenstva u Hrvatskoj (1919-1924. god.)”, *Povijesni pregled* 8 (1989): 1-90.

MIHALJEVIĆ, Vine. „Rađanje tiska Hrvatskoga katoličkog pokreta”. U: *Hrvatski katolički pokret: zbornik radova*, ur. Zlatko Matijević. Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 2002, 233-251.

MILETIĆ, Jasminka. „Riječke novine i Hrvatski katolički pokret”, U: *Hrvatski katolički pokret: zbornik radova*, ur. Zlatko Matijević. Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 2002, 403-407.

MRKONJIĆ, Tomislav. „Hrvatski katolički pokret i Riječka spomenica iz travnja 1915. (Latinski koncept)”, U: *Hrvatski katolički pokret: zbornik radova*, ur. Zlatko Matijević. Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 2002, 437-456.

RATZINGER, Joseph. *Europa: njezini sadašnji i budući temelji*. Split: Verbum, 2005.

RIHTARIĆ, Matija. „Katolička djetička društva”. U: *Spomen knjiga o II. Hrvatskom katoličkom kongresu u Ljubljani 1913.*, ur. Janko Šimrak. Rijeka: Kuća dobre štampe, 1913, 71-76.

ROGULJA, Pero. „Obrtničko pitanje”. U: *Spomen knjiga o II. Hrvatskom katoličkom kongresu u Ljubljani 1913.*, ur. Janko Šimrak. Rijeka: Kuća dobre štampe, 1913, 113-117.

STRECHA, Mario. *Katoličko hrvatstvo: počeci političkog katolicizma u banskoj Hrvatskoj (1897.-1904)*. Zagreb: Barbat, 1997.

STRECHA, Mario. *Katoličko pravaštvo: Politički katolicizam u Banskoj Hrvatskoj u predvečerje Prvoga svjetskog rata (1904-1910)*. Zagreb: Srednja Europa, 2011.

STRECHA, Mario. „Prvi hrvatski katolički kongres – korak naprijed u afirmaciji političkog katolicizma u Banskoj Hrvatskoj”. U: *Hrvatski katolički pokret: zbornik radova*, ur. Zlatko Matijević. Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 2002, 171-183.

ŠIDAK Jaroslav; GROSS Mirjana; KARAMAN Igor; ŠEPIĆ Dragovan. *Povijest hrvatskog naroda g. 1860-1914*. Zagreb: Školska knjiga, 1968.

TROGRLIĆ, Stipan. *Katolički pokret u Istri: 1895.-1914*. Zagreb: Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu; „August Šenoa”, 2000.

VUKOVIĆ, Magdalena. „Hrvatski katolički pokret u Dalmaciji. Istaknute osobe i događaji”. Završni rad, Sveučilište u Splitu: Filozofski fakultet, 2018.

WEB IZVORI

HASANBEGOVIĆ, Zlatko. „Dr. sc. Zlatko Hasanbegović: 100 godina Jugoslavije – 100 godina gušenja Hrvatske”. Portal Narod.hr, 7. 1. 2019. Pristup ostvaren 15. 5. 2020. <https://narod.hr/kultura/dr-sc-zlatko-hasanbegovic-100-godina-jugoslavije-100-godina-gusenja-hrvatske>

„Konkordat”. U: *Hrvatska enciklopedija (on-line)*. Leksikografski zavod „Miroslav Krleža”. Pristup ostvaren 21. 2. 2020. <https://enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=32828>

„Jugoslavenski odbor”. U: *Hrvatska enciklopedija (on-line)*. Leksikografski zavod „Miroslav Krleža”. Pristup ostvaren 8. 1. 2021. <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=29461>

„Marijina kongregacija”. U: *Hrvatska enciklopedija (on-line)*. Leksikografski zavod „Miroslav Krleža”. Pristup ostvaren 31. 3. 2020. <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=38935>

„Pijevo društvo i borba za medije”. Blog Murus inexpugnabilis, 13. 4. 2017. Pristup ostvaren 3. 4. 2020. <http://murusinexpugnabilis.blogspot.com/2017/04/pijevo-drustvo-i-borba-za-medije.html>

NOVINSKI IZVORI

Dan (Split), 1905; 1914; 1917; 1918.

Mladost (Zadar), 1911-1914.

Novine (Zagreb), 1917.

Vrhbosna (Sarajevo), 1904; 1908-1913.

12. SAŽETAK

HRVATSKI KATOLIČKI POKRET DO KRAJA 1. SVJETSKOG RATA S POSEBNIM OSVRTOM NA DALMACIJU

U radu se daje pregled Hrvatskog katoličkog pokreta od njegova pokretanja do završetka Prvoga svjetskog rata. Katolička crkva pokušava se oduprijeti sekularizacijskim promjenama većom aktivnošću klera među narodom te poticanjem laika, posebno mladih, na angažiranje u socijalnim, gospodarskim i društvenim aktivnostima. Pokret se isprva kloni političke aktivnosti, ali prema kraju Austro-Ugarske Monarhije sve se veći broj članova pokreta politički angažira u borbi za ujedinjenje Južnih Slavena, isprva u Monarhiji, a kasnije izvan okvira Monarhije. U radu se daje, na temelju literature i novinskih izvora, pregled razvoja političkih ideja unutar pokreta od pravaškog hrvatstva prema unitarnom jugoslavenstvu. Katolici u Dalmaciji su bili najaktivniji i najangažiraniji u provođenju ideja pokreta među narodom, a osim u društvu pokušali su zadobiti i političku ulogu prije nego se osnovala službena politička stranka pokreta 1919. godine.

Ključne riječi: Hrvatski katolički pokret, klerikalizam, jugoslavenstvo, Prvi svjetski rat, Dalmacija, Prvi hrvatski katolički kongres, Antun Mahnić, *Dan*

13. SUMMARY

THE CROATIAN CATHOLIC MOVEMENT UNTIL THE END OF WW1 WITH A SPECIAL ACCOUNT OF DALMATIA

This master's thesis gives an insight into The Croatian Catholic movement from the time it was founded until the end of WW1. The Catholic Church tried to resist the new secularistic tendencies of the governments by encouraging its clergy to get more involved with the people and also by encouraging laity, especially youth, to engage in social and economic activities. Thought of the movement was initially against getting politically involved, but with dissolution of Austro-Hungarian Monarchy during WW1 the dominant thought started to shift more and more towards unifications of all South Slavs, at first inside of the Monarchy, but quickly towards a completely new political entity together with The South Slavs outside the Monarchy. This master's thesis tries to offer, on account of literature and then contemporary catholic journals, an overview of how the political ideas of The movement evolved from mostly Croatian nationalistic positions toward unitarian Yugoslavism. Catholics in a Croatian province of Dalmatia were the ones most involved with the people, spreading the ideas of The movement through the province more efficiently than the catholics in other parts of Croatian lands; also, part of Croatian Catholic clergy got more politically involved before WW1, that is before the official political party of The movement was started in 1919.

Key words: Croatian Catholic movement, clericalism, Yugoslavism, World War 1, Dalmatia, First Croatian Catholic meeting, Antun Mahnić, *Dan*